

**T.C.
BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ**

**XVI. YÜZYIL (1550-1585) OSMANLI BURSA'SINDA
SUHTE AYAKLANMALARI**

Yüksek Lisans Tezi

GÖKHAN TOKA

İSTANBUL, 2019

T.C.
BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**XVI. YÜZYIL (1550-1585) OSMANLI BURSA'SINDA
SUHTE AYAKLANMALARI**

Yüksek Lisans Tezi

GÖKHAN TOKA

Tez Danışmanı: PROF. DR. HEATH W. LOWRY

İSTANBUL, 2019
T.C.
BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ

İLGİLİ ENSTİTÜ ADI
YÜKSEK LİSANS PROGRAM ADI

Tezin Adı:
Öğrencinin Adı Soyadı:
Tez Savunma Tarihi:

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları yerine getirmiş olduğu
_____ Enstitüsü tarafından onaylanmıştır.

Enstitü Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları yerine getirmiş olduğunu onaylarım.

Program Koordinatörü

Bu Tez tarafımızca okunmuş, nitelik ve içerik açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak yeterli görülmüş ve kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmzalar

Tez Danışmanı

Ek Danışman

Üye

Destęini bir an bile benden esirgemeyen sevgili ablam Nihan'a...

TEŞEKKÜR

Elinizdeki çalışma yaklaşık bir senelik bir uğraşın sonunda vücuda gelmiştir. Bundan tam iki yıl önce kabul aldığım Bahçeşehir Üniversitesi'nin Tarih yüksek lisans programında kendime şans bulmanın haklı gururunu taşıyorum. Programdaki tüm hocalarımın üzerimdeki emeklerini hiçbir şekilde ödeyememenin mahcupluğu içerisinde başta bana bir danışmandan daha çok ebeveynlik eden, nezaketi, alçak gönüllülüğü ile sonsuz saygı ve sevgi duyduğum çok değerli hocam Prof. Dr. Heath W. Lowry'e müteşekkirim. Onun gibi bilge bir çınarın gölgesinde çalışmak, hayatım boyunca unutamayacağım bir deneyimdi. O ve onun kadim bilgeliği olmasaydı, şüphesiz yolumu kaybetmiş olabilirdim. Bu çetrefilli ve zahmetli yolda ne zaman arasam bana cevap verme nezaketini gösteren ağabeyim ve hocam Dr. Levent Kaya Ocakaçan'a çok şey borçluyum. Tez döneminin başında ne yapacağımı, nereden başlayacağımı bilmezken bana çıkmam gereken merdivenleri sırasıyla gösterdi. Elbette tarihçilik mesleğinin mutfağını bana ilmek ilmek öğreten Derya Gürses Tarbuck hocama çok şey borçluyum. Şüphesiz bugün akademik kariyerimin ilk safhasını tamamlama şansına nail olmuşsam, bunda lisans dönemimden çok değerli akıl hocalarım sevgili Doç. Dr. Zeynep Dörtok Abacı ve eşi Prof. Dr. Nurcan Abacı hocamın payı büyüktür. Onların haklarını burada sade bir teşekkür ile belirtmekten çekinerek ve mahcup olarak, kendilerine sevgi ve saygılarımı iletiyorum. Ve en nihayetinde bu yaşıma kadar yaptığım her işe saygı duyan, desteklerini bir an bile olsun üzerimden çekmeyen ailem, başta annem Ayla Toka'ya, ablam Nihan Toka Bayıroğlu'na, ağabeyim Cihan Toka'ya ve babam Sami Toka'ya ne kadar teşekkür etsem azdır. Ayrıca çıktığımız bu yoldaki değerli dostlarım Ege Işkın'a, ağabeyimiz Hasan Doğan'a ve yine kadim dostlarım Yiğit Topçu'ya, Hakan Sezer'e ve Tuğrul Otaç'a müteşekkirim. Onların fikirleri sayesinde birçok gözümde kaçan yanlış düzeltme fırsatı buldum.

Gökhan TOKA
Mayıs, 2019

ÖZET

XVI. YÜZYIL (1550-1585) OSMANLI BURSA'SINDA SUHTE AYAKLANMALARI

Gökhan Toka

Tarih Yüksek Lisans Programı

Tez Danışmanı: Heath W. Lowry

Nisan 2019, 89 sayfa.

Bu çalışmanın amacı, Osmanlı İmparatorluğu'nun XVI. yüzyıl ortalarından itibaren girdiği siyasi, ekonomik ve sosyal bunalımlar neticesinde Anadolu'nun muhtelif yerlerinde vuku bulan suhte ayaklanmalarını, Bursa sancağı üzerinden değerlendirmektir. Aynı zamanda şehrin XVI. yüzyıl ortalarında bulunduğu durum göz önüne alınarak, arşiv kayıtlarının ve günümüze değin yapılan tetkik eserlerin de yardımıyla suhte ayaklanmalarının Bursa'daki etkileri gözlemlenecektir. Çalışma aynı zamanda bir sosyal tarih incelemesi modelinde inşa edilecektir. Nitekim çalışmanın dayandığı temeller, her ne kadar medreseli isyanları üzerine kurulsa da şehrin sosyal, ekonomik ve siyasal vaziyeti hakkında da analizlere ortam hazırlaması amaçlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: 16. Yüzyıl, Osmanlı, Suhte isyanları, Bursa, Öğrenci hareketleri

ABSTRACT

SUHTE REVOLTS IN THE 16TH CENTURY (1550-1585) IN THE OTTOMAN BURSA

Gökhan Toka

History Graduate Program

Thesis Supervisor: Heath W. Lowry

April 2019, 89 pages.

The aim of this thesis is to evaluate the suhte riots which took place in various parts of Anatolia because of political, economic and social crises since in the middle of 16th century in the Ottoman Empire. At the same time, the city considering the situation in the middle of the 16th century, the effects of the suhte revolts in Bursa will be observed with the help of archive records and the previous studies until today. The study will also be built on a social history review model. As a matter of fact, the basis of the study is not only based on the madrasah rebellions, but it will also be aimed to prepare an environment for analysis on the social, economic and political situation of the city.

Key Words: 16th century, Ottomans, Suhte Riots, Bursa, Suhte Movements.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	vii
1.GİRİŞ.....	1
1.1. LİTERATÜR ANALİZİ.....	6
2. 1300-1600 ARASI OSMANLI DÜNYASI	9
2.1. KURULUŞ VE İNKİŞAF DEVRİNE DAİR.....	9
2.2. FETRET DEVRİ VE TOPARLANIŞ.....	19
2.3. FATİH: BİR İMPARATORLUK İNŞASI.....	23
2.4. II. BAYEZİD VE SELİM DEVİRLERİNE DAİR.....	30
3. XVI. YÜZYIL OSMANLI DÜNYASINA GENEL BİR BAKIŞ.....	39
3.1. KANUNİ DEVRİNDE DIŞ SİYASİ GELİŞMELER.....	39
3.2. KANUNİ DEVRİNDE İÇ SİYASETTEKİ GELİŞMELER.....	44
4. XVI. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA BURSA ŞEHRİ.....	52
5. TALEBE-İ ULUM'DAN EHL-İ FESAD'A: OSMANLI BURSA'SINDA SUHTE İSYANLARI ÜZERİNE BİR DENEME.....	61
5.1. OSMANLI DÖNEMİ'NDE MEDRESELER.....	62
5.2. SUHTE İSYANLARININ SEBEPLERİ.....	66
5.3. BURSA'NIN EHL-İ FESAD TAİFESİ.....	69
5.4. EHL-İ FESAD SUHTE TAİFESİ İÇİN ALINAN TEDBİRLER.....	80
SONUÇ	87
KAYNAKÇA.....	90
EKLER.....	95-103

KISALTMALAR

A.D.T.C.F.	Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.s.	Adı geçen sayfa
a.g.y.	Adı geçen yazar
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
FSTC	Foundation for Science Technology and Technology and Civilisation
H.	Hicri
Haz.	Hazırlayan
İÜEF	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
JESHO	Journal of Economic and Social History of the Orient
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MD	Mühimme Defteri
N	Numara
OAV	Osmanlı Araştırmaları Vakfı
OTAM	Osmanlı Türk Araştırmaları Merkezi
OÜFED	On Dokuz Mayıs Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi
s.	Sayfa
S.	Sayı
Şr. Sc.	Şer'iyye Sicili
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	Türk Tarih Kurumu
Vr.	Varak
YKY	Yapı Kredi Yayınları

I. GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan itibaren medrese eğitime verdiği önem herkesçe kabul edilen bir olgudur. Medrese, yalnızca Osmanlılar 'da değil, tüm İslam dünyasında örnekleri gözlemlenebilen maddi eğitim kurumlarıdır. Kelime anlamı olarak sözlüklerde, okumak, anlamak, bir metni öğrenmek için tekrarlayıp ezberlemek manasına tekabül eden ders (dirâse) kökünden gelen bir mekân ismidir.¹

Osmanlı öncesindeki diğer Arap ve Müslümanlaşmış Türk devletlerinde birçok örnekleri olan medreseler, temeli itibariyle eğitim ve öğretim amaçlı kurulmuş yapılardır. Sıbyan mektebinden sonra girilen bu medreseler, geneli olarak devletin kaçıllaryasına adam yetiştirmek dışında, müftülük, vaizlik vs. gibi amaçlarla da tecessüs etmiştir. Osmanlı özelinde kuruluş yıllarından itibaren medreseler, onların gittikleri ve yeni fethettikleri neredeyse her bölgede tesis edilen bir kurumdur. Osmanlı tarihinin bilinen ilk medresesi Aşıkpaşazâde'den öğrendiğimiz kadarıyla İznik'te (yakl. 1331) kurulmuştur. Gazi Orhan, İznik'i aldıktan sonra Davud-ı Kayserî'ye bu medresenin müderrisliğini tevcih etmiş ve böylece Osmanlıların ilk medreseleri eğitim sürecine başlamıştır.²

Osmanlıların medrese yapılarının ayrıntılı bir şekilde incelenmesi çalışmanın temel dayanaklarından birisidir. Fakat asıl sorunsal, bu medreselerin XVI. yüzyılın ortalarından itibaren niçin isyancı taifelerin çıktığı bir yapıya büründüğüdür. Bu minvalde, Osmanlıların en büyük şehirlerinden birisi olan Bursa incelenecektir. Nitekim suhtelerin icraat alanları içerisinde büyük bir çoğunluğu ihtiva eden Bursa sancağı, medreselilerin sayılarının oldukça fazla olduğu bir bölgedir. Bursa şehri yine Akdağ'ın belirttiği gibi suhte isyanlarının yoğunluk arz ettiği bir bölge olması nedeniyle, XVI. yüzyıl ortalarında vuku bulan bu hadiselerin bilinmesi oldukça mühimdir. Bunun en baştaki sebepleri, yüksek medresenin bütün Anadolu şehirleri içinde yalnız Bursa'da bulunması, sahn

¹ Nebi Bozkurt: "Medrese", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2003, C.28, s.323.

² K. Yavuz, Y. Saraç, *Osmanoğulları'nın Tarihi, Tevârih-i Âl-i Osman*, K. Kitaplığı Yayınları, İstanbul:2007, s.101.

medreselerini bitirmiş gençlerin *danişmend* olarak buraya gönderilmesi, şehrin, suhte ayaklanmalarına ev sahipliği yapmış olması gibi şeylerdir.

Danişmendlerin Bursa'ya gelmesi yine bölgenin yaşça yüksek öğrenci nüfusuna sahip olmasıyla birlikte okunduğunda, suhte isyanları sırasında niçin yoğunluk arz eden bir bölge olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bunun dışında Bursa şehri 1326'da alınmasından itibaren Osmanlıların kuruluş bölgesi olarak en fazla imar ve vakıf faaliyetlerinin yürütüldüğü bölgedir.

Bu sebeple de hatırı sayılır ölçüde zenginlik barındıran şehirler arasında telakki edilmektedir.³ Yine sayılan bu etkenler neticesinde Bursa XVI. yüzyılın takriben ikinci yarısından itibaren sayısız suhte isyanlarına şahit olacaktır. Suhte isyanları çoğu kez gruplar halinde örgütlenen öğrencilerin, reyanın malını, canını gasp şeklinde kendisini gösterecektir. Bursa, bu açıdan suhte isyanlarının muhteviyatına dair birçok fikir verme özelliğini bünyesinde barındırmaktadır. Devlet kanadından bu eşkıyalık hareketlerine bakmak klasik tarih dizini yapmaktan ileriye gidemeyeceği gibi, medreselilerin sorunlarını görmezden gelmekle sonuçlanır. Bu genç insanlar elbette yalnızca imparatorluğun, mevcut kadro bulundurmayaşından dolayı isyana veya türlü haydutluklara girişmemiştir. Suhte ayaklanmalarını dönemin diğer tarihsel olgularıyla açıklamak burada önem arz eden bir hareket noktası niteliği taşımaktadır. İmparatorluğun özellikle XVI. yüzyılın ortalarında ve sonlarına doğru yaşadığı iktisadî, idarî bunalımlar, taht kavgaları ve son tahlilde tımarlı sipahilerin öneminin azalmasıyla yüzyılın sonunda "Celâli gruplanmaları"na yol açacak sürecin iyi bilinmesi ve ilk eşkıyalık hareketlerinin amaçlarının iyi tahlil edilmesi gerekmektedir. Bu çalışma Osmanlı isyan literatüründe suhte ayaklanmalarının önemini ayrıntılı bir şekilde vurgulamayı amaçlamaktadır.

Anadolu'nun Osmanlı devri öncesinde nasıl bir siyasi yapıya sahip olduğu ve kuruluş devrinin reel politiğinin anlaşılması amacıyla ilk bölümde 1300-1600 yılları arasındaki gelişmeler ele alınmıştır. Kuruluş ve inkişaf devirlerindeki senkretizm, ardından gelen merkezîyetçi bir yapının tesis edilmeye çalışıldığı özellikle vurgulanmıştır. Bâyezid ve sonrasındaki fetret devrinde, Anadolu Türkmenlerinin isyancı yönünün altının çizilmesi ise şüphesiz, bölgedeki beyliklerin gerçekten Osmanlıları tanıyıp tanımadığını

³ E. Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 1230-1402*, Baha Matbaası, İstanbul:1966.

sorgulamaya yöneliktir. Çalışmanın fetret ve toparlanış kısmında ele alınan meseleler özet şeklinde bu hususta hazırlanmaya çalışılmıştır. Çelebi Mehmed ve II. Murad devirlerinde, tıpkı Osman ya da Orhan döneminde tatbik edilmiş olan ılımlı siyasete özellikle Anadolu’da dönülmüş olması, en nihayetinde Timur istilasının izlerinin hala sürdüğünün göstergesi olduğunu kanıtlar niteliktedir. Ardından bir imparatorluğun inşasını gerçekleştiren II. Mehmed ve onun saltanatının ilk yıllarındaki Türkmen aristokrasisinin belirleyiciliği üzerinde durulmuştur. Çünkü, önceki beylik teamüllerinde yeri olan ılımlı siyaset, bölgeler arasında Osmanlıları ayakta tutan bir tür harç olarak belirmektedir. Bu harç, merkezîyetçi yapıyı oluşturmak isteyen Mehmed’in, izlediği politikalar ile zamana yayılarak muhtevasının değiştirilmesine tanık olacaktır. Mehmed, İstanbul’un fethiyle ancak mevcut Türkmen aristokrasisini kırabilmiş ve kendi politikaları doğrultusunda hareket edebilmiştir. Bu vesileyle Fatih, İstanbul’u alarak aslında sadece Müslüman dünyasındaki meşruluğunu kanıtlamış olmuyordu, iç siyasasındaki kuvvetini de tatbik etme şansı buluyordu. Bin yıllık Bizans İmparatorluğu’nu tarih sahnesinden silen Mehmed, İstanbul’u derhal başkent ilan ederek aslında kurumsal bir brikolajı temsil ediyordu. Bizans’ın, Antik Roma’nın ihtişamıyla yoğrulduğunun ve tartışılmaz ihtişamının farkında olarak kendisini Konstantinopolis’in sahibi ve Kayser olarak tanımlayabiliyordu. Fatih bunu yaparken Bizanslı aristokratları kendi saltanatı içerisinde görevlendirerek Osmanlı senkretizminin ulaşabileceği son sınırları çizmişti. Nitekim oluşturduğu bu Balkan ve Bizans kökenli ve kendisine doğrudan bağlı olan devşirmeler sayesinde Türkmen aristokrasisine darbe indiriyordu. Özetle Fatih, Osmanlı İmparatorluğu’nun ilerleyen süreçlerdeki temelini atmış bir sultandı. Fakat, imparatorluğun sultan ve çevresi etrafında oluşturulan başarılı bir iktidar ağının inşasını mümkün kılmasının dışında Fatih, Anadolu’nun yüzyıllardır toprak sahibi olan Türkmenlerini bu çemberin dışına itmenin ilk örneğini de vermiştir. Topraklarının birer birer miri olmasına tanık olan Türkmen kabileleri, aslında II. Mehmed’in oğulları arasındaki iktidar kavgası ve bu kavgadaki safların belirlenmesinde mühim roller üstleniyordu. Ölümünün ardından malları istimlak edilmiş diğer iktidar odakları, II. Bâyezid’in tahta çıkmasını büyük ihtimalle bu yüzden destekliyordu. Öte yandan Cem ise, babasının politikalarını devam ettirecek potansiyele sahip olduğu gerekçesiyle devlet mülkünün dışında bırakılmak isteniyordu.

Fatih'in tahta çıkışından ölümüne değin sürdürdüğü apansız fetih politikası Osmanlı ülkesindeki birçok grup tarafından hoşnut karşılanmıyordu ve ulemanın II. Bâyezid'i desteklemesinin altında kuvvetli bir neden olarak belirliyordu. Anadolu'da ise başka bir iklim hakimdi. Nitekim II. Bâyezid'in saltanatının ilk evresi büyük bir Türkmen ayaklanmasıyla başlamıştı. Ezcümle, Fatih'ten I. Selim'e ve hatta Kanunî'nin saltanatına kadar, Anadolu'daki huzursuzluk tam manasıyla dinmemiştir. İşte çalışmanın bir diğer bölümü, Osmanlı merkezindeki faaliyetlerin dışında Anadolu'nun iktisadi ve idari gelişmelerine bu yüzden ayrılmıştır.

Buraya kadar amaçlanan aslında Osmanlıların hangi şartlar altında kurulduğu, geliştiği ve toprak bölüşümünü nasıl gerçekleştirdiğini kavramaktır. Bu bölüşümde üzerinden vergi alınan Anadolu köylüsünün konumunun tartışıldığı I. Selim ve Kanunî devirleri esas alındı. Çünkü örneğin Şah Kulu ve çevresindekiler, ellerinden tımarları alınan kişilerdi. Safevîler ile olan keskin dini ve siyasi mücadele neticesinde özellikle Yavuz döneminden bu yana başlayan gerilimin, Kanunî devrindeki Baba zünnûn gibi ayaklanmaların oluşmasında önemli bir zemin olduğunu belirtmek gerekir. İmparatorluğun bu dönemden itibaren Sünniliğin savunucusu konumuna gelmesi ve Kanunî devrindeki dönüşüm bu sebeple ayrı bir başlık altında incelenmiştir. Son tahlilde Kanunî devrindeki gelişmeler, aslında isyancı grupların çeşitli sebeplerle bir araya gelerek örgütlenmesine yol açmıştır. Bu çalışmanın konusu olan medrese talebelerinin haricinde XVI. yüzyılın ortalarındaki toplumsal memnuniyetsizliğin çeşitli sebepleri yine özet olarak incelenmeye çalışılmıştır. Kanunî devrinin bir altın çağ mı, yoksa Osmanlılarda muhtelif sebeplerle bir kriz döneminin başlangıcını mı temsil ettiği bu yolla açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır.

XVI. yüzyıl ve sonrasındaki fiyat devrimi, Osmanlı akçesinin değer kaybı ve nüfus baskısı gibi hadiseler ile birlikte ele alınan ilk isyancı grup levendlerdir. Levendlerin türemesinde etkili olan ilk şey aslında Şehzâde Mustafa'nın ölümünden sonra kapıları boşa çıkan ve eli silah tutmasını bilen kişilerdir. Şehzâde Selim ve Bâyezid'in imparatorluğu iç savaşa sürüklediği yıllarda ise bu taifenin sayısı daha da artacaktır. Bu vesileyle aslında ilk Celâlîlerin, Şehzâde Selim ve Bâyezid olduğu fikri oldukça mantıklı duruyordu. Nitekim Konya Muharebesi'ni kaybeden Bâyezid'in İran'a ilticası sonrasında, kendilerine kapıkulu olacakları sözü verilen levendat tairesi doğrudan Anadolu'da kontrolden çıkmaya hazır durumda konuşlanmışlardı. İşte iç siyasetteki

gelişmeler başlığında işlenen bu olayların özetlenmesinin amacı da geçimleri için bir yol kalmayan levendat tairesinin, Anadolu'ya dağıldığı sırada aynı deritten mustarip bir diğer grup olan medrese talebelerinin yani suhtelerin memnuniyetsizliğinin de başladığı tarih olduğunun belirtilmesidir. Nitekim çoğu yerde birlikte giriştikleri hatırı sayılır ölçüdeki gasp ve yağma girişimleri bunu kanıtlar niteliktedir.

Çalışmanın bir diğer safhasında ise Bursa şehrinin niçin suhte isyanlarında önemli bir merkez olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Şehrin on dördüncü yüzyıldan on beşinci yüzyılın sonlarına doğru gelişmiş olan ekonomik refahı belirtilerek, aslında herhangi bir isyan durumunda yağma ve talan edilecek en cazip bölgelerden biri konumuna nasıl geldiği tartışılmıştır. Buradan hareketle Bursa'da çok erken tarihlerden bu yana kurulan ipekli ticaret ve diğer metaların, şehri zenginleştirmesinden dolayı XVI. yüzyılda cazip bir merkez halini aldığı zikredilmiştir. Ticari bir merkez olmasının yanında Bursa'da en erken Osmanlı medresesinin tesis edilmiş olması da şüphesiz buraya ilmî açıdan da büyük anlam yüklemiştir. Bu nedendir ki ilerleyen bölüm Bursa medreselerinin niçin Anadolu'nun muhtelif yerlerinden danişmend statüsündeki talebelerle dolup taşıdığına açıklanması üzerinedir.

Klasik çağda Osmanlı medrese işleyişi ve ilmiye sınıfının kurumsallaşmasını kısmen tamamladığının iddia edildiği bölümde ise XVI. yüzyıldaki mansıbların ve müderrisliklerin atama oranlarına bakılarak, tepeden en alttaki suhteye kadar zincirleme bir bozulmanın varlığı gösterilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın izleyen bölümü ise, talebe-i ulûm iken ehl-i fesâda dönüşen suhtelerin Bursa şehrindeki faaliyetleri mercek altına alınmıştır. Tetkik ve arşiv vesikalarından yola çıkılarak suhte isyanlarının hem genel muhteviyatı hem de bölgesel olarak Bursa şehrinde nasıl olduğu incelenmeye çalışılmıştır. Sonrasında yine Bursa şehri dışında Anadolu'nun çeşitli yörelerinde patlak veren ve merkezi neredeyse elli-altmış yıl uğraştıran bu talebelerin niçin devletin uzlaşma çabalarına cevap vermediği tartışılmıştır. Şu hâlde Anadolu'da varsayılan mazûller, eski tımar erbapları, levendler gibi memnuniyetsiz toplumsal tabakaların suhte isyanlarına katılarak aslında yüzyılın son çeyreğindeki celâlî bölüklerine dönüştüğü fikri kanıtlanmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra suhtelerin işledikleri suçların genellikle taciz ve oğlan kaçırma gibi şeyler olduğunun altı çizilmiş ve bu sorunun menşeyini sorgulamaya yönelik veriler analiz edilmiştir.

Suhteler hakkındaki bu çıkarımların yapılmasında katkısı olan eserlerin tartışılacağı bölüme geçmekte fayda vardır. Bu doğrultuda çalışmanın izleyeceği rotayı, bu konuda daha önce yapılmış ve çalışmaya katkısı olacak olan literatürde mevcut tetkik eserlerin hangi muhteviyata malik olduğuna dair açıklamalarla belirlemek yerinde olacaktır.

1.1. LİTERATÜR ANALİZİ

Büyük Celâli ayaklanmalarına giden süreçten hemen önce yaşanan suhte taifesinin infiali hakkında günümüze değin yazılmış olan en mühim eserlerin başında kıymetli tarihçi Mustafa Akdağ'ın külliyyatı gelmektedir. Bu eserlerin önemi, büyük Celâli ayaklanmalarını mühimme defterleri, şeriye sicilleri ve kroniklerin taranması suretiyle geniş bir perspektifle analizine dayanmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda isyan ve ayaklanma meselesine girişen her tarihçinin bugün bir mihenk taşı olarak kabul ettiği bu eserler silsilesi, sınırlandırma hususunda oldukça cömert bir mahiyettedir. Bu cömertlik, özellikle Osmanlı vergi sisteminin tahlilinden, tımar erbabının toprakları nasıl bölüştüğüne ve bu bölüşümde merkez tarafından uygulanan para politikalarının nasıl bir rol oynadığına kadar varan geniş bir tarihsel analizi kapsamaktadır.⁴ Bu geniş analiz, araştırmacının konusunu 'özele' indirgemesinde ve kısıtlamasında sorun yaşamasına sebep olmaktadır. Bu sorunun sebebi ise Akdağ'ın, 1963 gibi çok erken bir tarihte konuya eğilerek oluntuyu tüm yönleriyle tanımlama çabasından kaynaklanmaktadır. Zamanına göre oldukça hacimli ve açıklayıcı olan *Celâli İsyamları (1550-1603)* yahut *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celâli İsyamları* konuyu ilk kez ve çoğu zaman da mantıklı bir tutarlılıkla incelemesi bakımından önem arz eder. Nitekim Akdağ'ın eserlerinde, Osmanlıların takriben I. Süleyman döneminin sonlarına doğru yaşadığı krizler, XVI. yüzyılın sonlarında özellikle Karayazıcı hareketi ve bir sonraki yüzyılın ilk çeyreğine kadar kesintisiz devam edecek olan isyanların ve ayaklanmaların habercisi olarak değerlendirilir.⁵

⁴ Mustafa Akdağ, *Celâli İsyamları (1550-1603)*, ADTCF Yayınları, Ankara: 1963, s.13-62.

⁵ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celâli İsyamları*, Bilgi Yayınevi, Ankara: 1975. Bu yazarın eserinin ilk yayımlandığı baskısıdır fakat bu çalışmada 2018'de tekrar YKY tarafından basılan edisyonu tercih edilmiştir.

İsyan hareketlerinin başlangıcının 1596'da Eğri Seferi ile başladığını iddia eden araştırmacıların, yukarıda bahsi edilen oluntuyu tanımlama aşamasında gözden kaçırdıkları noktalar burada gözlemlenebilir.⁶ Çünkü bu asayişsizlik ve ayaklanmalar Eğri'den çok daha önce başlamıştır. Elbette belirtilmesi gereken önemli bir husus ise bu klasik Eğri ve Karayazıcı'nın yükselişinin Osmanlı kronikçilerinin birbirlerinden çoğu zaman kopya ettikleri 'klasik bilgi' dolayısıyladır. Bunun nedeni ise Osmanlıların devlet ricalinde olan kronik yazarlarının, büyük bir isyan patlayıncaya kadar Anadolu'daki meseleleri nakletme gereği duymamasıdır.⁷ Bunun haricinde suhte isyanları hakkında yapılmış birkaç yüksek lisans tezi mevcuttur ve bu çalışmalar, genellikle mühimme defterlerinden faydalanarak yapılmıştır. Defterlerin transkripsiyon edilmiş olması şüphesiz çalışmamız bakımından oldukça önem taşımaktadır. Mühimme defterlerine kaydedilmiş suhte ve levend vakalarından yapılan tezlerden oldukça faydalanılmıştır.⁸ Fakat bu tezler, doğrudan suhte isyanlarını hedef almaktan çok, incelenen yıl aralıklarındaki sosyal ve ekonomik meselelere eğilmektedir. İstisna olarak Ö. Yılmaz Solak'ın bu konuda müstakil bir tezinin mevcut olduğunu da ayrıca belirtmek gerekir. Bunun dışında Yunus Koç'un suhte meseleleri hakkında kaleme aldığı bir makale mevcuttur.

Son tahlilde denilebilir ki, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren asayişsizlik kendisini iyiden iyiye zaten hissettirmeye başlamıştır. Özellikle Kanunî'nin saltanatının sonlarına doğru Anadolu ve Rumeli'de birçok asayişsizlik zuhur etmiştir. Bu asayişsizlik çalışmanın da doğrudan ilgilendiği gibi özellikle suhte taifesi ve başıboş levendatın türemesiyle, başta köyler, kasabalar ve şehirlere doğru yayılan bir infial şeklinde

⁶ William J. Griswold (çev. Ülkün Tansel), *Anadolu'da Büyük İsyân*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul:2002, s.14-18.

⁷ Selânikî, Naimâ, Peçevî ve Topçular Kâtibi de dahil olmak üzere tüm kronik yazarları isyan meselesine methali Karayazıcı ve biraderi Deli Hasan'ın faaliyetlerine yer vermektedirler. Daha önce Akdağ'ın (2018), dile getirdiği gibi bu kronik yazarlarında oldukça yanlış bilgiler mevcuttur. Örneğin Karayazıcı'nın ilk kez 1601'de ayaklandığını kaydeden Topçular kâtibi, imparatorluğun aslında bu tarihte ilk kez Celâliler üzerine yürüdüğü seferin tarihiyle, isyanın başladığı tarihi karıştırmıştır.

⁸ Özlem Yılmaz Solak, *Mühimme Defterlerine Göre Osmanlı Devleti'nde Suhte İsyânları (1558-1576)*, Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi, SBE, Muğla:2014; Yunus Eren, *34 Numaralı ve H.986/1578 Tarihli Mühimme Defteri "İnceleme-Metin"*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul:2011 adlı tezde ise muhtelif suhte vakalarına yer verilmiştir.

Bunun dışında yakın dönemde Manisa'da bulunan medreselerdeki öğrenci nüfusu hakkında yayımlanmış makaleler de mevcuttur: Ertan Gökmen, "Manisa Medreseleri Nüfus Yoklama Defteri", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 27 (2012): 381-401; Emine Erdoğan, "XVI. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağında Eşkîyalık Faaliyetleri", *Geçmişten Geleceğe Samsun (4-6 Mayıs 2006)*, (Ed. Cevdet Yılmaz), s.55-63.

kendisini göstermiştir. Suhte taifesiyle birlikte *çiftbozan* olarak tabir edilen ve çoğunlukla altı bölük halkından gelen sipahiler infialin başat rolünü gerçekleştirmişlerdir. Hatta çoğu zaman medreselilerin soygun ve cinayet vakalarında bu sipahiler, sancakların muhafazasında görevli olmalarına rağmen kimi zaman onların yanında saf tutmuşlardır. Bunun yanı sıra sipahiler haricinde bölge kadılarının ve naiplerinin de yine suhtelerin eylemlerine göz yumduğu söylenebilir.⁹ Takriben 1550’den itibaren ileride göreceğimiz gibi suhte taifesinin hareket alanı büyük bir çoğunlukla Anadolu’yu kuşatacaktır. Bunun haricinde elbette Rumeli’de de bu minvalde bazı vakalar yaşanmıştır fakat çoğunluk Anadolu’nun kentleri ve kasabalarından ibarettir. Dolayısıyla imparatorlukta büyük asayişsizlik sorunları ve buna bağlı isyanların başlangıcını Kanunî’nin saltanatının son yıllarından başlatmak yerinde olacaktır.¹⁰ Elbette belirtilmesi gereken diğer bir husus, suhteler özelinde Akdağ’ın belirttiği gibi nadir de olsa Fatih döneminden ve Kanunî’nin saltanatının ilk zamanlarından itibaren seyrek de olsa görüldüğüdür.¹¹

⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunan 60-583 No.lu, H. 994 tarihli bir hükümde bu konuda bir örnek verilebilir: “Kengiri (Çankırı) ve Keskin Kadılarına Hüküm ki: Taht-ı Nahiyesi Kengiri sancağından ifrâz edilmesi üzere Kadı Alâeddin ve Nâibi Hamza fesâd ehline ve softa güruhuna müsâmaha ettikde, haklarında tahkikât icrâ edilmesine Kengiri sancak beği Hüsrev’den şikayât geldigünden teftiş edülmeleri” ne dair hüküm.

¹⁰ Mustafa Akdağ, “*Celâli İsyânlarının Başlaması*”, DTCF Dergisi, [S.l.], v. 4, n. 1, kas. 2017. ISSN 2459-0150. Erişim Adresi: <<http://dctfdergisi.ankara.edu.tr/index.php/dctf/article/view/2692>>. Erişim Tarihi: 14 Nisan. 2018.

¹¹ Akdağ’ın aktardığına göre Sultan II. Mehmed dönemine ait bir tedris beratında müderrisin görevleri sayılırken “ehl-i fesâd’a hücre virmeye” emri verilmiştir ki bu döneme ait bazı suhte olaylarının olduğuna kanıt olarak sayılabilir.

2. 1300-1600 ARASI OSMANLI DÜNYASI

2. 1. KURULUŞ VE İNKİŞAF DEVRİNE DAİR

Takrîben XIV. yüzyılın başlarında bir uç beyliği olarak kurulan Osmanlılar, dârü'l-islâmın sınırlarında kendisini “gazâ” ya (darü'l-harbe yani Hıristiyanlığa karşı kutsal savaş) adanmış mütevazi bir beylikti.¹² Bu mütevazi beylik kurulduğu coğrafya bakımından en azından diğer Türk beyliklerine göre oldukça avantajlı bir konumdaydı. Anadolu'daki mevcut siyasal ortam ise bir tür “tavâif-i mülûk” dan mürekkepti.¹³

Osmanlılar, bu bölünmüşlüğü son derece iyi bir pragmatizmle bağdaştırarak özellikle Bizans topraklarına akın edip, ganimet ekseninde buluşmuşlardı. Ganimet etrafında ortak faydayı gözeterek, Bitinya, Rumeli ve diğer Bizans topraklarına akınlar düzenleyen Osman ve akıncı beyleri şüphesiz bu apansız ilerleyişin kolaylığına ve Osmanlı kuruluş reel-politiğine ışık tutmaktadır.¹⁴ Fakat belirtilmesi gereken önemli bir diğer husus ise şüphesiz Osmanlı kuruluşu hakkında konuşurken “Gaza” tezinin atlanamayacağıdır. Wittek'in hala üzerinde tartışılan gaza tezinin aşılması henüz mümkün gözükmemektedir. Lakin ciddi manada ufuk açıcı bir şekilde özellikle Wittek'in, Ahmedî'nin *İskendernâme*'sini kullanışı hususundaki açıklamalarıyla Lowry, araştırmacılara alternatif göstermektedir. Çünkü Wittek, Ahmedî'nin eserinden faydalanırken oldukça seçici davranarak 344 beyitten yalnızca 13 tanesini kullanarak erken dönem Osmanlı sultanlarına atfedilmiş metnin yüzde 4'ünden azını alıntılanmıştır.¹⁵ Dahası ise Wittek'in Türk-İslam geleneğindeki *Nasihâtname* geleneğinden bîhaber gibi davranarak, *İskendernâme*'yi tipik bir tarihsel metin olarak değerlendirmesidir.¹⁶ Oysa bu metnin Osmanlı tarihi boyunca örneklerine rastladığımız hükümdarlara öğüt ve yine onların

¹² Halil İnalçık, (çev. Ruşen Sezer) *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, 18. Baskı, İstanbul: YKY Yayınları, 2010, s.9.

¹³ Cemal Kafadar, (çev. Ceren Çakın), *İki Cihan Âresinde, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Birleşik Yayınları, Ankara, 2010, s.26. Tavâif-i Mülûk kavramının kullanımında Kafadar'ın adı geçen eserinde belirttiği esas tercih edilmiştir.

¹⁴ Heath W. Lowry, *The Nature of the Early Ottoman State*, State University of New York Press, Albany, New York: 2003, s.55-57.

¹⁵ Lowry (2003), age, s.15.

¹⁶ P. Wittek, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*, (çev. Fatmagül Berktaş), İstanbul: 2000, s.14.

iktidarlarının meşrulaştırılması amacıyla, tıpkı Rönesans devrindeki Machiavelli'nin, Medicilere yazdığı gibi bir hedefi vardır.¹⁷

Kuruluş devrinin tartışma konusu olan gaza meselesine diğer bir yaklaşım da söz konusudur. Kafadar'ın bu husustaki yorumları kayda değerdir. İşe modern tarih yazımında Osmanlı Devleti'nin doğuşunun nasıl olduğu ile ilgili bir tenkit ile başlamaktadır. Köprülü, Gibbons, Wittek, Hammer ve daha sonraki Arnakis, Vryonis, Lindner gibi isimlerin kuruluşa yönelik tezlerinin eleştirisini yapar. Gaza tezi burada başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Kafadar en başta gaza teriminin cihad ile olan ayrımının yapılmadan Batılılarca kullanılmasını eleştirmektedir nitekim gaza ve cihad aynı manaya tekabül etmemektedir. Buradan hareketle darü'l-harb ve darü'l-İslam arasında ebedi bir düşmanlık olduğu fikrini kabul etmemektedir. Gazilik terminolojisinin kökeni hakkında birkaç örneklemeye girişen Kafadar, Osmanlı öncesi Anadolu'sunda vuku bulan birtakım hadiselerden ve bu devirde gaziliğin kimlere nasıl şekilde dendiği konusunu açıklığa kavuşturmaya çalışır. Buna paralel olarak II. Kılıçaslan'ın oğlu Melik Mügiseddin (Dinin yardımcısı) Tuğrulşah (ölm. 1225)'ın Gürcü kraliçesiyle evlenip vaftiz edilmesini anlatır. Ama buna rağmen kendisi dinsel kimliğini hala koruyup bu adla anılmaktadır üstelik, kalesinin içinde kendisinin dahi yardımında bulunduğu bir Ortodoks kilisesinin inşa edilmesini sağlamıştır.

Bu olay bizlere incelenen dönemde dinlerin ne derece akışkan olduğunu kanıtlar niteliktedir. Müslüman bir hükümdarın oğlunun vaftiz edilmesi gibi bir olay aslında XIII. yüzyıl Anadolu'sunda heterodoks bir din anlayışının varlığını gösterir. II. Kılıçaslan'ın oğlunun öyküsünden yola çıkarak, Osmanlıların tabi olarak Müslüman bir kimlikle özdeşleşerek kâfir üzerine akınlar yapması, onların varlıklarının yegâne sebebiymiş gibi gösterilemez. Öte yandan gaza tezinin Köprülü ve diğer Türk akademisyenler tarafından kabul görmesi elbette kaçınılmaz bir gerçektir nitekim, milliyetçi duyguların ayyuka çıktığı bir dönemde Osmanlıların yalnızca Türk-Müslüman unsurlar tarafından kurulduğu fikri oldukça kabul edilebilir bir gerçek olabilirdi.

¹⁷ Colin Imber, *The Ottoman Empire, 1300-1650 The Structure of Power*, Palgrave Macmillan Press, London 2003, s.97. Ayrıca Bknz: Niccolo Machiavelli, *Prems*, Remzi Kitabevi, Giriş ve Lorenzo Medici'ye yapılan atıf.

Bizanslılar veya diğer Hıristiyan güçlerle iş birliği yapmanın cazip görüldüğü bir devirde Osmanlılarda bu güçlerle iş birliği yapmış olduklarından dolayı, bu grupların “gazi” olarak kabul edilmesi ne derece mümkündür? Kafadar Osmanlıların bu Real politliğini “sınır bölgesi siyaseti” olarak değerlendirmiş ve uç topluluklarının en akla yatkın siyasayı bu şekilde izleyebileceğini düşünmektedir. Öte yandan gazi meselesine yönelik bir diğer karşı tez İbn-i Battuta’nın İznik’te Orhan ile karşılaşması ve onun ihsanlarına nail olması meselesi vardır. Battuta burada Orhan’dan “gazi” diye bahsetmez, ondan “*Türkmen padişahlarının en ulusu, en zengin ve en üst beğ*” olarak bahseder. İbn-i Battuta’nın böyle bir tabir kullanması önemlidir nitekim o, gaziliğin doğasını bilmeyen birisi değildir. Bunun dışında Kafadar’ın işaret ettiği şekilde gazilik yıllar boyunca değişkenlik gösteren bir terminolojidir. Örneğin Pir Sultan Abdal gerçek gazi olarak Safevîleri görmüştür. Yine bu teze yönelik Kafadar’ın zikrettiği bir örnek vardır. Kantakuzenos, çok kez müttefik olmayı tercih ettiği ve nihayetinde hükümdarı damadı olan Osmanlıların İslami yönüne önem vermemeyi tercih ettiği gerçeğidir. Yine daha erken bir tarihte Palamas, Osmanlı Bitinyası’nda tutsaktı ve Orhan’ın sarayında alimlerle tartışmaya girdiğini zikrediyordu.¹⁸

Gaza tezi son tahlilde Osmanlı araştırmacılarını bir hayli meşgul etmiş ve edecek gibi de duruyor. Lâkin daha yukarıda kısaca belirtildiği üzere kaynakların yüzeysel okunması ve “isteğe bağlı” bir pencereden bakma uğraşlarının, duayen tarihçiler tarafından açıkça saptanarak çürütülmesine tanık olmak, Osmanlı tarihçiliğinin seyri bakımından önemlidir.

Osmanlılar, kurulduğu ilk yüzyıl içerisinde muazzam bir ilerleyiş ile askerî, idarî ve ekonomik açıdan çağdaş siyasi teşekkülleri arasında hatırı sayılır ölçüde üstünlüğe sahip olmayı başarmışlardır. Bu üstünlük önce Güney Marmara havzası, ardından da Balkan yarımadasının hakimiyet altına alınmasıyla ihdas edilmiştir.

Balkanlardaki bu ilerleyişi açıklamak ise çok güç değildir nitekim, Osmanlı istilâsı yığınla bağımsız kral, derebeylerin ya da despotların kendi mahallî çekişmelerinin içerisindeydi ve bu çekişmelerde Osmanlıları bir yardım tercihi olarak görmekte tereddüt

¹⁸Ayrıntılı bilgi için Bknz: G. Georgiades Arnakis, "Gregory Palamas among the Turks and Documents of His Captivity as Historical Sources," *Speculum* 26, no. 1 (Jan., 1951): 104-118.

etmemişlerdi. Diğer yandan Balkanlardaki bu siyasî vaziyet karşısında tek bir merkezden yönetilen ve çoğunlukla tutarlı bir politika izleyebilen tek devlet Osmanlılardır. Bu hususta etkisi azımsanmayacak olan mesele şüphesiz Avrupa'nın ilk daimî ordusu yeniçerilerin I. Murad devrinde ihdas edilmesidir.¹⁹ Bir uç beyliği olarak kurulan Osmanlılar bu şartlar altında Rumeli fütuhatına hız verip, gazi akıncı beyleriyle birlikte coğrafyada başat bir güç unsuru teşkil etmiştir. Yeniçeri ocağının kuruluşu, timar sisteminin uygulanması ile de gittikçe Balkanlarda kalıcı bir hal alan beylik, I. Murad'ın saltanatında bir kez daha pekişti. Murad ve çevresindeki akıncı beylerinin Rumeli fütuhatında oynadığı rol ise Osmanlı kronikçileri tarafından özellikle belirtilir:

[Sultân Murâd Han Gâzî Bursa'da gelip tahta oturup pâdişâh oldu. Ondan sonra hükmettiği yerlerden ve Karesi vilâyetinden askerler topladı. Rûm-eli 'ne geçmeye niyet edip, Bilecik kadısı olan Cenderelü (Çandarlı Kara Halil) Halil denilen ve daha sonra İznik kadılığı da yapmış olan kişiyi getirip Kadıaskeri edindi. Beylerbeyi Lala Şahin denen kişi ile de birlikte birçok asker toplayıp Gelibolu'dan geçip doğru Batnoz (?) denilen bir kaleyi fethettiler. Oradan gelip Çorlu hisarına vardılar ve büyük bir harp ettiler. Bu taraftan ise Hacı İlbeği ve Gâzî Evrenos Beg geldiler. Hacı İlbeği, Ada'da Meriç kenârında bir Burgaz vardır, orayı aldılar. Buradan Dimetoka'ya varıp Bizans tekfurunun kızını ve malını aldılar, Tekfur burayı terk edip İnoz'a gitti. Hacı İlbeği oğlu Dimetoka'yı fethetti. Hicretin sene 760. Evrenos Beg ise diğer taraftan Keşân vilâyetini ve İpsala'yı aldı. Bundan sonra Murâd Han Gâzî ve akıncı beyleri Edirne'yi de fethetti.]²⁰

Osmanlı kroniklerinin belirttiği gibi Çorlu, Dimetoka ya da Meriç kıyısının ilk olarak fethedilmesi şüphesiz tarihsel *Via Egnatia* yolunun izlenilmesiyle mümkün olmuştur. Osmanlıların Balkan fütuhatında mühim bir güzergâh olarak bilinen ve antik Roma ticaret yolu *Via Egnatia* hem bahsi geçen yerlerin hem de Selânik'in zaptında gözlemlenebilmektedir. Kuruluş devrinin en büyük siyasi ve içtimaî meselelerinden birisi olan Selânik şehrinin fethi, Osmanlıların yayılışını kolaylaştırmış, şehrin eski sahibi olan Rumlara karşı izlenilen politikalar sayesinde diğer bölgelerin alınması da hızla gerçekleşmiştir. Bu sebeple Selânik'in zaptına dair birkaç ayrıntı vermek münasip olacaktır.

Osmanlıların kuruluş devirlerinde Balkanlar'a doğru yayılma alanlarından birisi olan Selânik (Thessaloniki), kadim bir geçmişe sahiptir. Bir Bizans metropoliti olarak değerlendirilebileceğimiz Selânik kenti, Bizans'tan Osmanlılara değin birçok tarihsel olaya da ev sahipliği yapmış olmasıyla dikkat çekicidir. Thessaloniki kentinin, Roma ile

¹⁹ İnalçık (2013), age, s.17.

²⁰ N. Öztürk (Haz.), *Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi – 1288-1502]*, Çamlıca Yayınları, İstanbul:2008, s.23.

Konstantinopolis arasındaki bağlantıları sağlayan tarihsel *Via Egnatia* yol şebekesinin üzerinde bulunması ve bu yolları deniz ulaşımına bağlayan doğal bir limana sahip olması, Antik çağlardan beri mühim bir ticaret merkezi haline gelmesini sağlamıştır.²¹ Bizans İmparatorluğu'nun malî, idarî ve içtimaî bunalıma girdiği XIII. ve XIV. yüzyıllarda, Thessaloniki şehri, Andronikoslar'ın taht mücadelelerine ve Zealotlar'ın ihtilaline tanıklık etmiştir. Bu yaşanan hadiseler şehir halkının durumunda hiç de iyi sonuçlar vermemiş ve yoksulluk gittikçe artmıştır. Bu şartlar altında Anadolu'nun Kuzeybatısında doğan ve her geçen yıl fetih hareketlerine devam eden Osmanlılar, şehri 1383-1387 yılları arasında dört yıllık bir kuşatmadan sonra I. Murad-ı Hüdâvendigâr devrinde almışlardır.²²

Sultan I. Bâyezid devrinde Osmanlı yönetiminde olan Selânik, 1402 Ankara Savaşı'ndan sonra Süleyman Çelebi tarafından Bizans'a geri verilmiştir. Selânik'in geri verilmesinin nedeni Süleyman Çelebi'nin Anadolu'daki kardeşlerine karşı giriştiği ittifak arayışlarının neticesinde yaşanmış bir hadisedir. Süleyman, Venedik ve Bizans ile yaptığı 1403 tarihli bu anlaşma ile Selânik şehrini ve limanını Bizans'a teslim ettiğini resmen beyan etmiştir. Venediklilerce tutulan bir vesikadan bu anlaşmanın muhtevasına ilişkin şu alıntıyı yapmakta fayda vardır:

[Ben, Büyük Sultan Bâyezid' in oğlu Sultan Süleyman (Musulman Zalabi), Greklerin büyük imparatoru, babam olan VII. Johannes Paleologus (Caloiani) ve büyük yerel idareler, Rodos Şövalyeleri, Venedik, Genova, Sakız (Sio), Naxos (Nixia) ve onların Ege (Mar da Basso) ve Karadeniz'de (Mar Mazor) sahip olduğu yerlerin temsilcileri ile yemin ettik ve gerçek barışı akdettik. Greklerin babam olan İmparatoruna, Selanik, Kalamarya, Halkidikya ve Selanik Körfezinin sahil kısımlarını verdim.]²³

Görüldüğü gibi bu Süleyman Çelebi'nin yaptığı antlaşma neticesinde Selânik ve çevre bölgeleri Bizans'a tekrar verilmiştir. Bundan sonraki süreçte şehir Fetret Devri süresince diğer şehzadeler olan Musa ve Mehmed (I. Çelebi Mehmed) tarafından kuşatılacak fakat alınamayacaktır. Tüm bu kuşatmalar ve işgaller zarfında kentin ve kentlilerin durumu günden güne kötüleşiyor ve Selânik Başpiskoposu Simeon tarafından "*Aya Dimitrios üzerine konuşmalar*" adlı eserinde durumu izah ederken, imparator II. Manuel'in kentlilerin haklarını savunmadığını, halkın sefalet içerisinde olduğu ve şehri Türklere

²¹ Melek Delilbaşı, *İki İmparatorluk Tek Coğrafya: Bizans'tan Osmanlı'ya Geçişin Anadolu ve Balkanlar'daki İzleri*, İthaki Yayınevi, 1.Baskı, İstanbul:2013, s.97.

²² Şehir sanılanın aksine II. Murad devrinde değil ilk kez I. Murad devrinde Osmanlı yönetimi altına girmiştir. Bknz: Melek Delilbaşı, (2013), age, s.98.

²³ George T. Dennis (çev. Melek Delilbaşı), "1403 Tarihli Bizans-Türk Antlaşması" *Orientalia Christiana Periodica*, Vol. XXXIII, 1967, 72-88.

teslim etmek istedikleri gibi ifadeler kullanmıştır.²⁴ Şehir Osmanlılar tarafından II. Murad zamanında ikinci kez kuşatılacak ve nihai olarak takriben 1912 yılına değin Osmanlı toprağı olarak kalacaktır. Şimdi Osmanlıların Selânik'i ikinci kez alışıının nasıl olduğuna dair kaynakları taramakta fayda vardır. Şehrin Türkler tarafından ikinci kez kuşatılıp alınmasının görgü tanığı olan Johannis Anagnostis, "*Selânik'in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih*" adlı eserinde, Osmanlı Sultanı II. Murad'ın şehri almadan önce izlediğı barışçı politikayı gözler önüne sermiştir. Hatta yakın tarihlerde zapt edilen Yanya şehrinin halkına gönderdiği Grekçe amannâme dahi mevcuttur. Yine Anagnostis'in bir diğer kroniğı olarak bilinen *Diigisis* adlı kroniğinde bu bilgilere ulaşabilmek mümkündür.

Şehrin alınışı Aşıkpaşazâde 'de ise şu şekilde tasvir edilmiştir:

[Bir gün Sultan Murad Han Gazi vezirlerine, "Şu Selanik denen şehir uzak mıdır?" diye sordu. Vezirlerde, "Sultanım! Serez' den öteye hünkâr yürüyüşüyle dört konaktır." Diye cevap verdiler. Padişah, "Öyle ise neden duruyorsunuz, çabuk sefer hazırlığına başlayın, derhal topları ve mancınıkları hazırlayın." emrini verdi. Gelibolu'dan gemiler getirttiler, gazaya niyet diye ilan ettiler ve yola çıktılar. Selanik hisarı üzerine vardılar; civardan pek çok savaşı gazi toplanarak harbe tutuştular. Günlerce savaş yapıldı. Sonunda padişah, "Paşalar, bu kaleyi almak için tedbir alıp tedarik görün." dedi. Evrenosoğlu Ali Bey bunun üzerine, "Devletli sultanım hisar savaşı bir hayli zordur. Sultanım bunu yağma etmek lazım, ancak o zaman alınır." Deyince Sultan Murad Han Gazi, "Haydi, hisar yağmadır. Allahu Ekber" dedi. Gaziler yağma haberini işitince her taraftan merdivenler getirip yürüdüler ve göz açtırmadılar. Hemen göz açıp kapayıncaya kadar hisara daldılar ve kaleyi fethettiler. Ganimet mallarına battılar. Kafirlerini esir ettiler, ganimetler ele geçti. Şehrin evleri boş kaldı. Kendi isteğıyle kalanlara evler mülk olarak verildi. Sonra Vardar Yenicesi 'nin halkını getirip Selanik'te iskân ettiler. Kısacası küfür ülkesi İslam nuruyla aydınlandı. Bu fetih hicretin sekiz yüz otuz üçünde (M. 1429-30) Sultan Murad Han Gazi eliyle gerçekleşti.]²⁵

1430 yılında Sultan II. Murad, Bizanslı Hristiyanlarca korunmaya çalışan şehir surlarına saldırdı. Birçok askerle gerçekleştirdiğı bu saldırı sonucunda şehrin büyük kilisesi yağmalandı ve şehrin yerlilerinden yüzlerce kişi esir alındı ya da öldürüldü. Adı geçen bu büyük kilise Murad tarafından bir camiye çevrildi ve sonrasında yeniden inşa edilmek üzere Osmanlı yönetimi altında varlığını sürdürdü.²⁶

Burada belirtilmesi gereken bir diğer husus ise Sultan II. Murad'ın, çok mühim bir ticaret kenti olan Selânik şehrini gerek maddi kaynaklara zarar vermemek gerekse de kendi

²⁴ Delilbaşı, (2013), age, s.109.

²⁵ K. Yavuz, Y. Saraç, *Osmanoğulları'nın Tarihi, Tevârih-i Âl-i Osman*, K. Kitaplığı Yayınları, İstanbul:2007, s.190-191.

²⁶ Speros Vryonis Jr., "*The Ottoman Conquest of Thessaloniki in 1430*" in *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society*, ed. Anthony Bryer and Heath Lowry (Birmingham: Center for Byzantine Studies, 1986).

askerlerini korumak amacıyla savaşız ele geçirmek için oldukça büyük çaba sarf etmesidir. Fakat İslâm fihında açık bir şekilde belirtildiği gibi üç kez amannâme gönderilen kâfir üzerine akın kaçınılmazdır. Fetih sonrasında ise yerli Ruımlara hem manastırlarını hem de mal ve mülklerini geri verdiği göz önünde bulundurulduğunda, Osmanlıların Balkanlar'da izlediği istimalet politikası bir kez daha karşımıza çıkmaktadır.²⁷

Daha öncede belirtildiği gibi 1430'dan 1912 yılına değin geçen süre zarfında Osmanlı yönetimi altında kalan Selânik'in fetihten hemen sonra yapılan tahriri günümüze ulaşmamış olsa da bölgeye ait en erken tarihli defter olan 1478 tahririnden şehrin nüfus ve iskânı hakkında bazı bilgiler edinilebilmektedir. Bu durumda Selânik'e ait en eski defter olan 1478 tarihli defter, İstanbul Başbakanlık Arşivi'nde hicri 883 tarihli mufassal defteridir. Bu deftere göre şehrin nüfusu 1478 yılında %58'lik bir bölümünün Hıristiyan, %41'inin Müslüman olduğu anlaşılmaktadır. Bu defterin incelenmesinin ardından şehir mahallelerinin isimlerinde herhangi bir değişiklik dahi yapılmadan korunduğu da ayrıca anlaşılmaktadır.²⁸ Heath W. Lowry tarafından incelenen tahrir defterleri neticesinde çıkarılacak nihai rakamlar ise şöyledir: 1478 yılında Selânik'te 862 Müslüman, 1.275 Hıristiyan hane vardır. Bir sonraki tahrir olan 1500 yılına ait defterde ise bu oranlar her iki hanede de artış göstermekle birlikte, 1.715 Müslüman, 1.688 Hıristiyan hane sayısına ulaşmıştır. Bu yıla ait diğer ilgi çekici bir kayıt ise şehirde 754 Yahudi hanesi bulunmasıdır. Yahudi nüfusunun 1492 sonrasında Osmanlı coğrafyasına yerleştirildiği düşünöldüğünde nedeni açık bir şekilde anlaşılır. Yine diğer 1519 tarihli bir tahrirde Müslüman hane sayısı gittikçe Hıristiyan hane sayısının bir önceki tahrirde olduğu gibi üzerinde görünmektedir. 1519'deki Yahudi hanesinde ise büyük bir artış olmakla beraber oranı 3.143'e yükselmiştir.

Tüm bu verilerin ayrıntılı bir şekilde belirtilmesinin sebebi daha önce de zikredildiği gibi Osmanlıların Balkanlarda izlediği yayılma politikasının kavranması açısından ehemmiyet taşımaktadır. Nitekim fetih öncesine ve sonrasında ait birincil kaynakların sunduğu veriler sayesinde, Balkanlardaki varlık daha net anlaşılmaktadır. Bu hususta İnalıcık'ın konuya

²⁷Delilbaşı, (2013), age s.116.

²⁸ Heath W. Lowry, "Portrait of a City: The Population and Topography of Ottoman Selanik (Thessaloniki) in the Year 1478," *Diptycha*, Volume 2 (1981), p. 254-293.

ilişkin analizleri doğrultusunda denilebilir ki, Rumeli'ndeki Osmanlı fetihleri iki aşamadan mürekkeptir. Bu aşamalar fethedilecek bölgenin önce vassal olarak haraca tabi tutulması, daha sonraki evrede ise tımar sisteminin uygulamaya sokulması ile hakimiyetin şartsız bir şekilde sağlanmasıdır.²⁹ Vassal ya da yardımcı beylerin Osmanlılara katılmasının izleri, Samsa Çavuş, Harmankaya Tekfuru Köse Mihâl ve Evrenos³⁰ gibi Bizans tekfurlarının ya da sonradan İslam'a dönen beylerin icraatlarından gözlemlemek mümkündür. Diğer yandan yukarıda zikredilen Rum asıllı beylerin haricinde Balkanlardaki diğer küçük devletlerle Osmanlıların iş birliğine girdiği bilinmektedir. Nitekim Yıldırım Bâyezid Kosova Savaşı'nda tahta geçtiğinde 1373 yılından beri Bizans da dahil olmak üzere vassalları mevcut haldedir. Bulgar prensliği 1371, Sırp prensliği ve Makedonya 1372 ve Arnavutluk'taki yerel beyler 1383'ten beri Osmanlı vassalıdır. Anadolu'da ise yalnızca batıdaki gazi beylikler değil, Konya'daki Karamanlılar da vassal durumundadır.³¹

1389 yılına gelindiğinde Osmanlılar Balkanlarla Anadolu'da yukarıda belirtilen bağımlı haraçgüzar beylikler üzerinde geniş bir imparatorluk tesis etmiş bulunmaktadır. I. Kosova Muharebesinde, Sultan Murad'ın, Oruç Beğ'in aktardığına göre at üzerindeyken hançerle şehit edilmesi üzerine yeni Sultan Yıldırım Bâyezid tahta geçmiştir. Ulemânın ve diğer beylerin kararıyla Yakub Çelebi'den önce Bâyezid'e haber salınıp onun tahta çıkması sağlanmış ve hemen ardından kardeşini çadırda hal ederek mülkün tek varisi olan Bâyezid, Osmanlıların çehresini değiştirmiştir.³² Nitekim I. Murad'ın ölümünü izleyen süreçte Anadolu beylikleri tekrar ayaklanmış ve başta Karamanoğlu Alâed-din Bey, miras yoluyla kaptırdığı toprakları geri almayı amaçlayan Germiyanoglu II. Yakub Bey ve Kadı Burhâneddin Anadolu'nun çeşitli yerlerini ilhak etmişlerdir.³³

Yeni sultan, Osmanlıların kuruluş devrinde izlediği politikalara taban tabana zıt olan katı ve merkezîyetçi bir devlet oluşturmak istemiş, bu yolda da Anadolu ve Balkanlarda bir dizi fetih hareketlerine başlamıştır. Artık Osmanlılar bir uç beyliği yapısından yavaş

²⁹ H. İnalçık, "Ottoman Methods of Conquest", *Studia Islamica* II, (1954), s.104-129.

³⁰ Ayrıntılı bilgi için Bknz: Heath W. Lowry, *Fourteenth Century Ottoman Realities: In Search of Hacı-Gâzi Evrenos, On Dördüncü Yüzyıl Osmanlı Gerçekleri: Hacı-Gâzi Evrenos'un İzinde* Bahçeşehir University Press, İstanbul:2012.

³¹ İnalçık, agm, (1954), s.104.

³² N. Öztürk, *Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi – 1288-1502]*, (2008), s.29-30.

³³ Halil İnalçık, "Bayezid I", *TDVİA*, V. Cilt, s. 231-234.

yavaş sıyrılarak hem Rumeli serhaddindeki Haçlılara hem de Anadolu'daki Türkmen beyliklerine karşı seferler tertip etmiştir. Yukarıda belirtildiği üzere Yıldırım, Osmanlı'ya karşı ilhak hareketlerine girişen beylikler üzerindeki otoriteyi mutlak kılmak için Anadolu'daki varlığını pekiştirmekle işe başlamıştır. 1393 yılına gelindiğinde yönünü Balkanlara çevirip, Slav devletlerini merkezi boyunduruk altına alarak kuzeye doğru ilerleyişini sürdürmüştür. Bu doğrultuda Tuna boylarında Macaristan ve Mora ile, Arnavutluk ve Ege'de ise Venedik ile çatıştı ve bu çatışmalar nihai olarak bir Macar-Venedik ittifakını doğurdu. Bu sırada Bâyezid' in emperyal olma niyetiyle Konstantinopolis'i kuşatmış olması ve Bizans'ın Balkan Haçlıları'nı örgütlemesi savaşı kaçınılmaz kıldı. 1396'da Bâyezid bağımlı beyleriyle birlikte Niğbolu'da Haçlılar karşısına çıktı ve savaşı ezici bir üstünlükle kazandı.³⁴

Bâyezid, Niğbolu'da Haçlı ittifakına karşı kazandığı zaferi Anadolu sahasındaki nüfusunu kuvvetlendirmek amacıyla bir araç olarak kullandı. Bu vesileyle takriben 1398 baharında Karamanoğlu üzerine yürüyerek onları itaat altına alıp, Yeşilirmak havzasının ötesine geçerek Erzincan gibi Selçuklu devrinde oldukça mühim olan bir şehri Osmanlı topraklarına kattı. Yerel beyleri vali olarak tayin edip Divriği bölgesini ve Kadı Burhaneddin'in elinde bulunan Sivas'ı da ele geçirerek neredeyse tamamıyla Danişmendiye denilen sahayı ele geçirdi. Türkmen beyleri üzerinde kurulmaya çalışılan bu merkezi yapı, onlar tarafından Timur'a sığınmak gibi bir reaksiyonla sonuçlandı.³⁵ Yıldırım, şüphesiz Tuna'dan Fırat'a kadar uzanan bu yeni topraklarının başkenti için merkez olarak Konstantinopolis'i seçti ve buranın alınması için çok çaba sarf ettiyse de Doğu'nun Sultanı Timur Han'ın Anadolu'ya yöneldiğini duyunca şehrin kuşatmasını kaldırarak savaş hazırlıklarına girişti. Daha önce belirtildiği gibi Anadolu beyliklerinin birer birer Timur'a sığınması onu bu coğrafyaya getirmiştir. Yıldırım'ın tesis etmeye çalıştığı bu yeni merkeziyetçi yapı Türkmen beylerinin direnişiyle karşılaşmıştır. Timur'dan istenilen yardım doğrultusunda ordularının Anadolu'ya girip Sivas'ı yağmalaması üzerine, Yıldırım'ın savaş ilan etmekten başka bir yolu kalmamıştır.

³⁴ İnalçık, Quataert (Çev. Halil Berktaş), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi 1300-1600*, C. I, İş Bankası Yayınları, İstanbul:2018, s.4-5.

³⁵ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin Siyasî ve İktisadî Tarihi (1243-1453)*, I. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul:2010, s.222-223.

1402 yılına gelindiğinde vuku bulan Ankara Savaşı ile Bâyezid Timur'a yenilmiş ve esir düşmüştür. Bu yenilginin sebepleri arasında şüphesiz belirleyici olan hadise ise Anadolu'nun yerli sipahileri ve yine Anadolu'dan kaçıp Timur'a sığınan eski beylerin saf değiştirmesidir. Savaş sonrasında Timur'un himayesi altında bu beyler tekrar eski topraklarını elde ederek yeniden kuruldular. İzleyen süreçte ise kalan Osmanlı toprakları Timur'a biat etmiş olan Bâyezid' in oğulları arasında üleştirildi. Böylece Osmanlı tarihinin belki de en büyük travması yaşanmış ve Çelebiler arasında 11 yıl sürecek olan Fetret yani iç savaş dönemi başlamıştır.³⁶

“Dil nice kim dek tura baş sag olur, Deprenicek dil yürek bir tag olur.”³⁷

Yukarıda Oruç Beğ'in deyişiyle Yıldırım Han dilinin bedelini Timur'a esir düşerek ödemiştir. Osmanlı kroniklerinden bir diğeri olan Aşıkpaşazâde ise bu meseleyi şöyle aktarmıştır:

[Osman ülkesini de Tatar'a bıraktı. Bayezid Han da bunu işitti. Timur zaman zaman giderken Bayezid Han' a gelip selam verirdi. Bir gün Sultan Bayezid Timur' a, "Timur Bey! Senden bir dileğim var" der. Bunun üzerine Timur, "Dileğin ne ise söyle kabul ederim." der. Bayezid Han, "Gel kerem et, senden istediğim Tatar'ı bu ülkede bırakma, alıp birlikte git." Deyince Timur, "Öyle olsun, sözünü kabul ettim. Semerkand'a vardktan sonra, seni tekrar ülkene göndereceğim. İşte o zaman Tatar seni memleketine getirecek." der. Bayezid Han Semerkand'a gideceğini işitince çok üzöldü. Kendi işini kendi bitirdi. Timur kendi ülkesine doğru yola çıkınca bütün Tatarları sürdü. Kırşehir'ni, Sivrihisar'ı ve Beypazarı'nı Karamanoğlu'na verdi. Kastamonu, Çankırı ve Kalecik'i tekrar İsfendiyar'a bıraktı. Bayezid Han ölmüştü. Fakat Timur, Bayezid Han'ın oğlanlarından birinin kendine gelmesini ve Sultan Bayezid'in ülkesini de ona vermeyi umuyordu. Oğlanlarından hiçbirinin gelmediğini görünce, Karamanoğlu'na verdi ve bu ülkeden çıkıp gitti. Bu hadise tarih olarak hicretin sekiz yüz dördünde (M. 1402-3) gerçekleşti.]³⁸

Timur sonrası Anadolu tam bir kaos içerisine girmiştir. Bir yandan topraklarını Osmanlılara kaptıran beyler, Bursa dahil olmak üzere birçok şehri yağmalayarak zapturapt altına almış, bir yandan da Bâyezid 'in varisleri kendi aralarında büyük bir savaşa tutuşmuştur.

³⁶ İncalcık, (2013), age, s.22.

³⁷ N. Öztürk, (2008), *Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi- 1288-1502]*, s. 41.

³⁸ K. Yavuz, Y. Saraç, (2007), *Osmanoğulları'nın Tarihi, Tevârih-i Âl-i Osman*, s.146.

2. 2. FETRET DEVRİ VE TOPARLANIŞ

Yeni bir devletin ve siyasi fikrin öncüsü olan Bâyezid hem devletin kendi içerisinde hem de siyasi faaliyetler olarak babasından aldığı beyliği yeni bir tür mali, bürokratik ve askeri hamleler ile dönüştürmeye çalışmıştır. Vasallık siyasetinden tabilik siyasetine geçmeye çalışırken şüphesiz yukarıda kısa bir özeti verilen engellerle karşılaşmıştır. Bu engeller onun Anadolu beylikleri üzerindeki tabilik siyasetini uygulaması sonrasında kendini göstermektedir.³⁹ Yıldırım sonrası iç savaş devri de dahil olmak üzere Osmanlılar, Fetret devrini bir tür travma olarak zihinlerine kazımış olabilirler. Nitekim cihanşümül bir imparatorluk olma fikrinin daha sonra Fatih'in siyasetine doğrudan rehber olması sonucunda Trabzon Komnenosları ve Akkoyunlu devleti üzerine sefere girerken, ona atası Bâyezid 'in akıbeti acı bir şekilde hatırlatılmıştır.⁴⁰

Bilinen Osmanlı kaynaklarının Yıldırım'ı anlatırken onun yanlış bir siyaset güttüğünü ve doğruluğun Hıristiyanlığa karşı gazâdan geçtiğini belirtmesi ise konuyu başka bir boyuta taşınması ve tarih yazıcılığı bakımından mühimdir. Bâyezid 'in ihtiyatsızlığının izlerinin görüldüğü İskendernâme, bu hususta belirleyici rol oynamaktadır. Aslen dönemin doğrudan kaynağı olan ve ana hedefinin I. Bâyezid olduğu anlaşılan bu eserin, Ankara Savaşı'ndan sonra yönünü Yıldırım'ın oğlu Emir Süleyman'a çevirdiği anlaşılabilir.⁴¹ Ahmedî'nin Emir Süleyman'a intisabı ise Yıldırım Bâyezid hakkındaki bölümü geçiştirmesi ile desteklenen bir fikir mahiyetindedir.⁴² Buradan hareketle Fetret, Osmanlılar için tam anlamıyla bir travmadır ve müelliflerin yazdıklarının analiziyle bu fikre ulaşılmaktadır.

Bâyezid 'in ölümünü izleyen on yılda sonradan Osmanlıların ikinci kurucusu olarak literatüre geçen Çelebi Mehmed, son olarak kardeşi Musa Çelebi'yi 5 Temmuz 1413'te Çamurlu muharebesinde mağlup ettikten sonra 1421 yılındaki ölümüne kadar mülkün tek varisi olarak görünmüştü. Fakat durum, Timur'un halefi Şahruk'un Yıldırım'ın oğullarından düzme lakaplı Mustafa'yı salmasıyla Osmanlılar adına tekrar kötüleşti.

³⁹ F. Emecen, "İhtirasın Gölgesinde Bir Sultan: Yıldırım Bayezid", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 43, (2014), s.67-92.

⁴⁰ F. Emecen, agm, (2014), s.74.

⁴¹ Lowry (2003), *The Nature of the Early Ottoman State*, age, s.17.

⁴² Bknz: "Bunun üstüne çü birkaç rüzigâr/ Gitdi vü geldi girü leyl ü nehar." Ayrıca: F. Emecen, agm (2014), s.75; K. Sılay, "Ahmedî's History of the Ottoman Dynasty", *Journal of Turkish Studies: Türük Bilgisi Araştırmaları*, Volume: 16, (1992), s.156.

Düzme Mustafa'nın meydan okuması bu sıralarda Çelebi Mehmed'in Rumeli'nde mağlup ettiği kardeşi Musa Çelebi'nin hizmetinde bulunmuş mistik Şeyh Bedreddin'in isyan etmesiyle aynı zamana tekabül etti. Öte yandan Bizans ile yapılan antlaşma gereği Şehzade ya da Düzmece Mustafa, I. Mehmed'in saltanatı boyunca İstanbul'da rehin tutulacaktı.⁴³ Bizans ile varılan bu mutabakat şüphesiz diğer Rumeli ve Anadolu beyleri için de geçerlidir, burada temel olarak kavranılması gereken nokta Osmanlıların kuruluş ve inkişaf devrinde bölgesel mutabakatlara varmakta hiçbir sorun görmediğidir. Taht için belli başlı anlaşmalara girişen Çelebi Mehmed hayatını kaybettiğinde halefi olan II. Murad için de diğer beylerden tabiiyet sözünü önceden almış ve kendisinin kardeşleriyle giriştiği mücadelenin bir kez daha yaşanmamasını istemiştir.

Osmanlı sultanlarının yedincisi olarak tahta çıkan II. Murad (1421-1444, 1446-1451), babasından devraldığı ve beylikler ile karşılıklı çıkar ilişkisine dayalı siyaseti devam ettirdi. Sultan I. Mehmed'in 1421'deki ölümünü bir dizi karışıklıklar izledi. Bu karışıklıkların başında Bizans'ın Şehzade Mustafa (düzme)'yi, Gelibolu'yu teslim edeceği sözü karşılığında serbest bırakması geldi. İncalcık'ın ifadesine göre bu devirde yeniçeri ve ulemânın desteğini alan genç Sultan II. Murad, amcasını bu güçlerin desteğiyle 1422 yılında yenilgiye uğrattı. Yine bu sırada Murad'ın küçük kardeşi Anadolu beyliklerinin teşvikiyle isyana kalkıştıysa da başarılı olamadı ve sonuç olarak II. Murad her iki Mustafa'yı da mağlup ederek tahtını güvence altına aldı.⁴⁴

II. Murad her ne kadar tahtını güvenceye alsada dahi ihtiyatı elden bırakmadı. Nitekim 1443-1444 yıllarında Balkanlara düzenleyeceği sefer öncesinde Rumeli'ndeki önceki bağımlı beylerin, amcası Musa'ya nasıl ihanet ettiklerini ve Düzmece Mustafa'nın nasıl salık verildiğini bilmektedir.⁴⁵ Fetret süresince yaşanan hadiseler Anadolu'nun çeşitli yerlerinde toprak sahibi ya da emlak olarak toprağı elinde tutan etkili Anadolu yerli ailelerinin gücünün bir şekilde alt edilmesini gerekli kılmıştır. Osmanlı merkezi açısından

⁴³ Dimitris J. Kastritsis, *Empire Building and Representation in the Ottoman Civil War of 1402–1413*, Boston Leiden Press: Boston: 2007, s. 3-4.

⁴⁴ İncalcık, (2013), age, s.26.

⁴⁵ Dimitris J. Kastritsis, (2007), age, s.3-5. Ayrıca Sultan II. Murad Kasım Beğ'e Yanko ile niçin savaşa girişildiğini sual eder ve onun yoldaşlarının neler yaptıklarını şöyle dillendirir: "Sen bilmez misin kim, bunların mukaddemâ eylediği fesâdâtı, bunların işi gücü lâf u güzâfdır. Mûsâ beğ bunlar neler ettiler, bunlar hep cümlesi kaçub babama (Sultan I. Mehmed) gittiklerin ve babam merhûm oldukda Bursa şehrine anı getürdiklerin ve ortalık yerden bir Düzmeyi çıkarub mekr ile meşer ettiler..." Bknz: Halil İncalcık, Mevlûd Oğuz, *Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemmed Hân: İzladî ve Varna Savaşları (1443–1444) Üzerinde Anonim Gazavâtname*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara:1989, s.13.

bu gücün kırılması özellikle sultanın kendisine doğrudan bağlı olan ve kul sisteminden çıkan askerler vasıtasıyla gerçekleştirilecektir. Sayıları bu dönemde altı ya da yedi bini bulan yeniçeriler, Osmanlı'nın hasımlarına karşı oldukça sağlam bir üstünlük sağlamaya başlamıştır. Diğer yandan taşrada ise eyalet askerlerinin tımarlı sipahilerle örgütlenmesi yapılmış, kapıkulları ile birlikte askerîler sınıfı oluşturulmuştur.

II. Murad devrinin siyasi gelişmeleri daha çok Balkanlar'daki ilerlemenin devam etmesinden ibarettir. Selânik'in zaptı, Tuna havzasındaki Osmanlı varlığının pekiştirilmesi ve Sırp despotluğunun topraklarının ilhakı bu devre rastlamaktadır. Diğer taraftan Sultan Murad, Anadolu'da özellikle Karamanlı ve Çandarlılara karşı barışçıl bir politika sürdürmeyi tercih etmektedir. Macar topraklarındaki anlaşmazlıklar ise 1444'teki Rumeli akıncılarının bozguna uğramasıyla Edirne Segedin Antlaşması'nın imza edilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu antlaşma doğrultusunda Macarlar Tuna'yı geçmeyecek, Osmanlılar ise Sırp Despotluğu'nun yeniden tesis edilmesini kabul etmiştir.⁴⁶ 1444 yılında tahtını oğluna teslim etme gayesiyle çekilen II. Murad, Balkanlar ve Anadolu'daki güçlerle mutabakatı gerçekleştirdiğini düşünmektedir. Lakin, Osmanlı tahtında henüz küçük bir çocuk sultanın oturması hem Balkan ittifakını hem de Anadolu'daki beylikleri yöreklendirmiştir. Murad'ın tahttan çekilmesini derhal fırsata çevirmek isteyen Bizans ve Papa önderliğindeki Haçlı ittifakı, önceden Osmanlı ile hali hazırda bir husumeti bulunan Macarları da yanına alarak, birçok yerel beyi örgütlemiştir. Bu sırada Bizans'ın elinde bulundurduğu şehzade Orhan'ı salması ile Dobruca'da başlayan isyanı denetlemekte zorluk çeken genç sultan II. Mehmed, lalaları Zağanos ve Rumeli Beylerbeyi Şihabeddin Paşa ile sadrazam Çandarlı Halil arasındaki güç savaşı arasında kalmıştır. Öte yandan Macar ve Eflâk birleşik ordusu Tuna'yı geçip, barış antlaşmasını resmen çiğneyerek Osmanlı başkenti Edirne'ye doğru ilerlerken, Venedikliler Çanakkale Boğazı'nı kapatmıştır. Osmanlılar Fetret dönemindeki travmayı henüz atlatmışken 1402'den bu yana geçen süre zarfındaki senaryo tekerrür etmektedir. Gittikçe büyüyen bu kriz karşısında tahta geri çağrılan eski Sultan II. Murad, boğazı geçerek Rumeli'ne ulaştığında Balkanlar'daki Osmanlı varlığının yazgısını belirleyecek bir savaşa imza atmıştır.⁴⁷

⁴⁶ İncalcık, (2013), age, s.27.

⁴⁷ İncalcık, (2013), age, s.28.

II. Murad'ın tahta geri çağrılışı ise genç Mehmed tarafından da onaylanmışa benzemektedir. Nitekim Haçlı ittifakının Edirne üzerine yürümesi üzerine Mehmed babasına haber salınmasını ve derhal tahtın başına geçmesini istemiştir.⁴⁸ Takriben Mayıs 1446'da II. Murad'ın yeniden tahta çıkmasıyla sultanın ikinci saltanat devri başlamıştır. Sultan Murad'ın ikinci saltanatının çoğu bozulan siyasi yapıyı tekrar sağlamakla geçmiştir. Varna Savaşı'nda kesin bir mağlubiyete uğratılan Balkan haraçgüzar beylerine tekrar boyun eğdirilmiştir. Bu doğrultuda 1446'da Mora despotuna, 1446 ve 1450'de Arnavutluk'ta babası İvan Kastriota'nın yerini almak isteyen İskender Bey'e karşı seferler düzenlenmiş, Batı Anadolu beyliklerine ise gözdağı verilmiştir. Murad 1451 yılında öldüğünde genç sultan II. Mehmed tahta ikinci kez çıkıp, sonradan kendisine "Fatih" unvanını verecek olan Konstantiniyye'nin fethini gerçekleştirecek kadar kuvvetli bir hükümdar olacaktır.

2. 3. FATİH: BİR İMPARATORLUK İNŞASI

Yeni sultan Zağanos ve Şihabeddin Paşaların akıl hocalığında yeni politikasını yalnızca fütuhata dayandıracak ve bu doğrultuda yeniçerilerin desteğini aldıktan sonra hazırlıklara girişecektir. Öte yandan Sultan II. Mehmed'in cülûsuyla Çandarlı ve taraftarlarının rakipleri iktidara gelmiş oluyordu. Mehmed en başta Divân örgütlenmesinde birkaç değişikliğe gitti ve kendi saltanatına tehdit olabilecek birkaç ismi yönetimden uzaklaştırdı.⁴⁹

Sultan II. Mehmed'in tahta çıkışı şüphesiz hem iç hem de dış siyasette radikal bir dönüşüme neden olacaktır. En başta Bizans tarafından bu oldukça iyi bilinmekle birlikte elindeki Şehzade Orhan kozunu muhafaza ederek ömrünü biraz daha uzatmaya çalışmaktadır. Mehmed hiç vakit kaybetmeden Konstantiniyye'nin fethi hazırlıklarına

⁴⁸ "Şâhzâde dahi bu ahâli duyucak nice etmek gerekdir. Her birisi bir söz söyledi. Ammâ Şâhzâde emr eyledi: Tiz babama haber edüb ve nice her mümkün ise babamı getirün ki, zirâ ol küffâr üzerine gitmek lâzım geldi. Ammâ bu Edrene yalnız olmaz, birimiz bunda oturub ve birimiz gitmek gerekdir, dedikde ol saat nâmeler yazılıb ve Mahmûd Paşa atlanub Sultân Murâd Hân tarafına revâne oldu..." Bknz: Halil İnalçık, Mevlûd Oğuz, *Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemmed Hân: İzladi ve Varna Savaşları (1443–1444) Üzerinde Anonim Gazavâtname*, (1989), s.42.

⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için Bknz: Halil İnalçık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara:1954, s. 112.

başlamıştır. Fetih hazırlıklarından en önemlisi ise Yıldırım devrinde inşa edilmiş olan Anadolu Hisarı'nın karşısına Rumeli Hisarı'nı yaptırılmasıyla Bizans'a deniz yoluyla ulaşılabilecek yardım filolarını engellenmesi olmuştur. Öte yandan babasının ihtiyatlı siyasetini bir süre devam ettirmek zorunda olan II. Mehmed, Konstantiniyye 'nin muhasarasının hazırlıklarını ihmal etmemiştir. Burada dikkati çeken husus Anadolu beyliklerinin bir kez daha ayaklanarak Enverî'nin ifadesiyle “fitne âşûb doldu her diyâr” demesiyle özdeşleşen ve neredeyse Osmanlı kuruluşunda sık sık görülen bu mücadelelerdir.⁵⁰ Bir şekilde Osmanlıların merkezileşmesine karşı en büyük engel olarak görülen Selçukî bakiyeleri şüphesiz en tehlikeli güç unsurları olmaktadır.

Bizans ve Anadolu beylikleri arasında sıkışan Mehmed, Bizanslı müellif Doukas'a göre Karamanoğlu'nun sulh taleplerine cevap vermek zorunda kalmıştır. Fakat, bu çekişmeden Mehmed kısa vadede kazançlı çıkmış ve Karamanoğulları'nın 1444'te terk-i diyâr eylediği Kırşehir, Beyşehir ve Seydişehir'i geri almıştır.⁵¹ Mehmed Karamanoğlu ile yaptığı muahede ile Bizans cenubuna yönelmeyi tercih etmiş ve aslında bu durumdan hiç de memnun gözükmemiştir.⁵²

Osmanlı topraklarının Anadolu ve Rumeli'ndeki bölünmüşlüğü ortadan kaldırılması gerektiğinin yanı sıra, Bizans'ın özellikle şehzadeler ve Balkan Haçlıları ile Osmanlı aleyhine girdiği münasebetler de Sultan Mehmed'i Konstantiniyye 'nin fethine mecbur bırakmıştır.

Er ya da geç, Sultan II. Mehmed kendi merkezi otoritesini sağlamlaştırmak- ki Çandarlı ve Türk aristokrasisi tarafından bir kez tahtından edilmiş bir sultan olarak- için ve Bizans'ın daha fazla Osmanlı aleyhine faaliyetlere girişmemesi için fetih meselesini kaçınılmaz görerek birtakım hazırlıklara hız vermiştir. Bu hazırlıklar bir Bizanslı tarihçi ve eliti Doukas tarafından şu şekilde anlatılmaktadır:

[Mehmet ise, artık bahar gelmiş ve mart ayı geçmiş olduğundan, kireci hazır etti; Sığınaklarda (Sığınaklar denen yerde) ocaklarda her gün çalışan işçiler (kirecin) hepsini tamam ediyorlardı; Nikomedeia/İzmit ve Karadeniz Ereğlisi'nden de keresteler, Anadolu'dan ise taşlar geliyordu. Buyruk gereğince Anadolu'nun ve Batı'nın (Rumeli'nin) illerindeki bütün

⁵⁰ Halil İnalçık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1954, s.113.

⁵¹ Halil İnalçık, *age*, (1954), s.115.

⁵² Nitekim Sultan II. Mehmed Karamanoğlu bahsinde şöyle dediği rivayet olunmaktadır: “Bizümle Saltanet lâfin idermiş ol Karamanî/ Hudâ fırsat verirse ger karâ yîre karam anî”.

Beyler, angarya (zorunlu çalışma) yükümlüsü kişileri yanlarında getirerek, oraya sökün etmişlerdi. O zaman Sultan, Edirne'den yola çıkıp, kale temellerinin atılması için gösterdiği yere vardı. Ve İstinye aşağısında, eskiden Phoneas (=Cani) denen bir sırtı işgal edip, orada temellerin, üçgen biçiminde olmak üzere kazılmasını buyurdu; öyle oldu (buyruğu yerine getirildi); kalenin adının Paskesen (=Başkesen) olmasını buyurdu ki bu, Rumcaya Kephalkoptes (kafa kesen) diye çevrilir; bunun tam karşısında da dedesinin (doğrusu: Dedesi Çelebi Mehmed'in babası Bâyezid 'in) yaptırdığı (diğer kale, Anadolu Hisarı) bulunur.]⁵³

Orta Çağ'ın neredeyse en güçlü istihkâmları olan İstanbul şehir surlarının ancak büyük toplarla yıkılacağını önceden kestiren Mehmed, bu doğrultuda bilindiği gibi Macar Urban ustaya döktürülen topları kalenin muhasarasında etkili bir biçimde kullandı. Bizans birleşik kuvvetleri olarak tanımlanan Venedik, Ceneviz ve Papa'nın askerlerinden mürekkep bir ordunun şehrin savunmasında etkili olduğu söylenebilir. Lakin 6 Nisan 1453'te başlayan Konstantiniyye kuşatması 29 Mayıs günü sona erdi, şehir artık düşmüştü.⁵⁴

Fetih beraberinde Fatih'e olağanüstü bir yetki ve mutlak kuvveti getirdi. Fatih, bu yetkiyle ilk önce Çandarlı Halil'i azledip, diğer Türkmen beylerine göz dağı verdi. Böylece Fatih, bundan sonra yapacağı fetihlere girişmek ve kendi politikalarını hayata geçirmek için önündeki engelleri birer birer ortadan kaldırmış oldu.

İstanbul'un fethi sonrasında Sultan Mehmed yönünü Balkanlar'a çevirmiştir. Nitekim II. Kosova Muharebesi'nden bu yana Balkanlar'da güçlü bir siyasi yapı görülmez. Eflâk, Boğdan ve Mora canibindeki siyasi teşekküller, İstanbul'u henüz fethetmiş dinamik bir lider olan Mehmed için herhangi bir şey ifade etmemiştir. Fetihlerinde bir planın gözlemlendiği genç sultan, Orta Avrupa ile İtalya'ya yapılacak seferlere zemin hazırlamak amacıyla Tuna ve Sava nehirlerinin bulunduğu sahayı ele geçirmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda 1459 yılına gelindiğinde Sırp toprakları tamamıyla ilhak olundu ve Sırbistan bir Osmanlı vilayeti haline getirildi.⁵⁵ Bu süreçten sonra Sırbistan

⁵³ Mikhaél Doukas (çev. Bilge Umar), *Tarih-Anadolu ve Rumeli 1326-1462*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul:2008, s.213.

⁵⁴ İstanbul'un fethi ile ilgili kaynaklar oldukça fazladır. Ayrıntılı bilgi için Bknz: S. Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara:1999. Ayrıca, Tursun Bey (Haz. Mertol Tulum), *Târih-i Ebü'l-Feth*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları: İstanbul, 1971; Franz Babinger, *Mehmet the Conqueror and His Time*, Princeton University Press: New Jersey, 1978; Magoulias, J.H., *The Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks by Dukas*, Wayne State University Press, Detroit: 1975.

⁵⁵ S. Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara:1999, s.114-131.

Semendire Sancağı adıyla bir vilayet haline getirilerek daha sonra Kanunî devrinde Belgrad'ın alınmasına dek, Orta Avrupa ve Macaristan'a yapılan akınlarda bir üs olarak kullanılmıştır.⁵⁶

Bizans'ın başkentini alan Fatih, kendisinde Doğu Roma İmparatorluğu'nun hâkim olduğu uzak sınırları da ele geçirmeyi hak görmüştür ve çeyrek yüzyıl içerisinde özellikle Balkanlar'da az önce belirtilen Sırbistan haricinde aynı yıl içerisinde (1459) Mora'yı, 1461'de Trabzon Rum İmparatorluğu'nu, 1463 ilâ 1464 yılları arasında Bosna ve Hersek'i, 1470 yılında ise Eğriboz'u imparatorluk topraklarına katmıştır. Bununla da kalmayan Mehmed Kuzey Arnavutluk'u 1478-79 tarihleri arasında ilhak etmiş ve Balkanlar'da kalıcı bir üstünlükle yönünü Orta Anadolu'ya çevirmiştir. Karamanoğulları'nın topraklarını 1468 yılında ilhak ederek Anadolu'daki büyük rakibini ortadan kaldırmıştır. Bunu 1478'de Kırım'ın alınması izlemiş, Balkanlar'da yaptığı fetihlerin haricinde Rodos adasını da Osmanlı topraklarına katmıştır. Fatih'in saltanatının son yıllarında mevcut manzara, Anadolu-Rumeli hattında imparatorluğun, I. Bâyezid' in kurmaya çalıştığı sınırların da ötesinde bir görünüm kazanmıştır.⁵⁷

Fatih devri şüphesiz yalnızca bir dizi fetih ve siyasal gelişme ile açıklanamaz. Nitekim bu devir içerisinde sosyal-ekonomik alandan yönetim mekanizmasına, vergilendirme ve merkezi hazineden, askerî alana ve özellikle yeni başkent Konstantiniyye'nin özenle imarına değin birçok yenilik söz konusudur. Bu düzenin tesisinde artırılan yeniçeri sayısı ile eski Bizans aristokrat ve yönetici elitlerinin sisteme dahili mühim bir rol oynamaktadır. Osmanlıların adı geçen Bizanslı ve Balkanlı aristokrat sınıfı nasıl yönetim mekanizmasına dahil ettiği ise şüphesiz en iyi şekilde XV. ve XVI. yüzyılın başlarındaki sadrazamların incelenmesiyle mümkündür. 29 Mayıs 1453'te Bizans İmparatoru XI. Konstantin, henüz 25 yaşındaki Sultan Mehmed komutasındaki Osmanlı ordusunun saldırılarına karşı koyarken hayatını kaybetmiştir. İmparator Konstantin'in herhangi bir çocuğa sahip olmadığı gerçeğiyle birlikte eğer, şehir 1453'te düşmemiş olsaydı, Bizans tahtına kimin geçeceği sorusu bir muamma olarak belirecekti. Çünkü Konstantin'in ağabeyinin üç oğlu olduğu bilinmekle beraber kuşkusuz, Bizans

⁵⁶ S. Tansel, age, s.132.

⁵⁷ İnalçık, Quataert (2018), (Çev. Halil Berktaş), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi 1300-1600*, s. 11-12.

tahtının yeni varisleri onlardan biri olacaktı. Şehrin düşmesiyle birlikte var olan üç oğulun da Osmanlı sarayına yani Sultan Mehmed'e hizmet etmeye başlaması tarihsel olayların nerelere varacağına dair ilginçlik arz etmektedir. Takriben 1470 yılında yani şehrin düşmesinden 17 yıl sonra, bu oğullardan biri olan Mesih Paşa, bir Osmanlı amirali ve Gelibolu Sancak Beyi olarak karşımıza çıkmaktadır. Dahası Mesih Paşa 1501 yılındaki ölümüne kadar da bir Osmanlı sadrazamı olarak görevini ifa etmiştir. Öte yandan Konstantin'in diğer yeğeni ve Mesih Paşa'nın kardeşi olan Has Murad Paşa ise 1472 yılında Rumeli Beylerbeyliğine atanmıştır.⁵⁸

Verilen bu örnekler Osmanlıların senkretizminin hangi boyutlara ulaştığını göstermesi bakımından önemlidir. Keza Arap dünyasının fethinden önce Bizans-Balkan aristokrasisinin Osmanlı yönetici sınıfına dahili noktasında bir diğer örnek de muğlak olmasına rağmen, II. Mehmed'in sadrazamlığını yapan ve Otranto seferini yöneten büyük komutanı Gedik Ahmed Paşa'dır. Osmanlı senkretizminin sınırlarına dair örnekler çoğaltılabilir fakat asıl dikkat edilmesi gereken nokta bu eylemin II. Mehmed devrinde oldukça yoğunlaşmış olmasıdır. Buna paralel olarak II. Mehmed'in saltanatında rekor bir süre olarak tam 17 yıl görev yapmış olan Mahmud Paşa ki eski aristokrat Bizans-Sırp ailesine mensup olarak, II. Bâyezid devrinde de farklı zamanlarda görevler almış, hatta Sultan Bâyezid-i Veli'nin kızlarından biriyle evlenmiştir. Buradan çıkarılan sonuç şudur ki; Osmanlıların özellikle II. Mehmed devrinde devşirme kökenlilerin yönetici sınıfında artan oranı ekseriyetle eski Bizans-Balkan aristokratlarından mürekkeptir. Dahası devşirme diye bilinen bu sürecin, yani fethedilen bölgeden alınan belli orandaki köle gücünün geliştirilmesi ve onlardan yaratılan yönetici sınıfının, II. Mehmed devrinde çoğu kez köylü çocuklarından değil, eski Hıristiyan Balkan beylerinin çocuklarından veyahut az önce gösterildiği üzere Bizans elitlerinden seçilmiş olduğudur.⁵⁹

XIV. yüzyıldan XV. yüzyılın sonlarına doğru gelindiğinde Osmanlılar artık bir uç örgütlenmesinden sıyrılmış ve idari, içtimaî ve siyasî olarak son derece örgütlü bir devlet modelini aldığı söylenebilir. Buraya kadar olan süreçte Osmanlıların siyasî reaksiyonları genellikle uzlaşma ve istimalet yoluyla tezahür ederken, II. Mehmed ve sonrasında doğrudan fetih ve kılıç hakkına dayanan bir mahiyet kazanmıştır. Fatih'in kurduğu bu

⁵⁸ Lowry (2003), *The Nature of the Early Ottoman State*, age, s. 115-116.

⁵⁹ Lowry, age, s.117-118.

yeni düzen elbette Osmanlı patronaj ağını değiştirecek, uçlardan saraya doğru çekilen merkezî otoritenin hakimiyetini tesis edecektir. Merkezîyetçi politikaların en açık izlenebildiği yerler en başta saray kañçılıyasındaki mevkilerdir ve şüphesiz bu mevkilerin başında sultanın mutlak vekili görevinin atfedildiği veziriazamlık görevi gelecektir. O tarihe kadar olan Divan, II. Mehmed sonrasında artık başkan olarak Osmanlı sultanını göremeyecek, Kubbealtı vezirlerinin çoğaltılmasıyla birlikte sultanın mutlak temsilcisi olan veziriazam başkanlığında toplanacaktır. Bu radikal dönüşüm, özellikle XVI. yüzyıl boyunca “gözdeler” döneminin müsebbibi olmak noktasında Osmanlı tarihi bakımından oldukça ehemmiyet arz etmektedir.

Öte yandan II. Mehmed öncesinde yeni fethedilen bölgeye uygulanan zorunlu göç yani “sürgün”, onun hükümdarlığı sırasında sıkça başvurduğu bir metot olmuştur. Özellikle Anadolu’dan alınan konar-göçer aşiretlerin yeni fethedilen Balkan topraklarına zorunlu bir şekilde göç ettirilmesi, toplumun birçok kesiminde huzursuzluk yaratmıştır. Bu fetihlerle Osmanlılar aslında hem fethedilen toprakları Türkleştiriyor hem de konar-göçerleri yerleşik hayata geçirerek üzerlerinden vergilendirme yapabiliyordu. Bu amaçla hususî olarak Karaman bölgesinden birçok Türkmen Balkanlara sürülüyordu.

Vergilendirme usulü de II. Mehmed döneminde değişen olgulardan biriydi. İstanbul Fatihî, yeni fetihleri için devlet hazinesini mutlak suretle doldurmak için çabalıyor, bu doğrultuda vakıf topraklarını mirileştiriyor ve akça ayarında sık sık oynamalar yapıyordu. Bu mesele ise şüphesiz II. Bâyezid’in tahta çıkışında yaşanan hadiselerde oldukça etkin bir rol oynayacaktır.

Fatih devri ile ilgili son olarak belirtilmesi gereken şey ise fetih sonrası İstanbul’u, yeniden kalkındırma ve bir dünya merkezi haline getirme çabasıdır. Nitekim bu çerçevede alınan tedbirlerin başında yine sürgün yolunun izlendiği görülmektedir. İstanbul’a fetihden sonra Anadolu ve Rumeli’nin çeşitli bölgelerinden zengin ve ileri gelen insanlarla zanaat erbapları getirilmiştir. İstanbul civarında ilk iskân ve imar faaliyeti takriben 1454’ten itibaren başlamış, bu iskanda Sırbistan’ın yerel ailelerinden seçilen dört bin aile payitahta yerleştirilmiştir. İstanbul çevresindeki köylere yerleştirilen bu gayrimüslim nüfus toplamda bin dolaylarında yerleşkeden mürekkeptir. Bu köylerdeki has-kullar yetiştirdikleri ürünlerin yarısını saraya vererek, şehrin ihtiyaçlarını karşılamıştır. Bunların dışında Amasra, Argos, Trabzon, Eski ve Yeni Foça, Taşöz, Kefe, Midilli gibi yerlerden

yerli Hıristiyan aileleri İstanbul'a nakletmiş, Anadolu seferlerinden dönerken de bilhassa Lârende ve Aksaray bölgelerinden birçok Müslüman nüfusu şehre getirtmiştir.⁶⁰

1453'te İstanbul'un fethinden sonra şehirdeki imar faaliyetleri hız kazanmış ve Fatih tarafından baştan başa bir inşa süreci başlamıştır. Bu yapılardan en mühimi ise şehrin göbeğinde inşasına başlanan Fatih Külliyesi'dir. Bu külliyenin beslenmesi için ise birçok ekonomik kaynak yaratılmış, Bedestenler, Çarşılar gibi ticari mekanlarla desteklenmiştir.⁶¹ Tüm bunların yanında elbette belirtilmesi gereken diğer bir husus ise İstanbul'da tesis edilen Sahn-ı Semân ve Tetimme Medreseleri'dir. Bu medreseler Osmanlılara birçok devlet adamı yetiştirmiş ve şüphesiz Fatih'in kul sistemini tesis edip devşirme usulünü tatbik etmeye uğraştığı gerçeğiyle tamamıyla uyumluluk arz etmiştir. Osmanlı medrese sistemine daha sonra değinileceğinden burada yalnızca isimleri zikredilerek geçilmektedir.

Böylece Fatih devri birçok gelişmenin ve ilerlemenin tecellisi olarak Osmanlı tarihine bu süreçten sonra farklı bir şekilde bakılması gerektiğini gözler önüne sermiştir. Daha önce belirtildiği gibi Osmanlılar artık uzlaşa ya da istimaletin ötesinde savaşa ve katı vergilendirme usullerine dayanan emperyal bir güç olmuştur. Fatih 1481 yılında ebediyete intikal ettiği toplamda 31 yıl saltanat sürmüş bir hükümdar olarak, büyük ihtimalle Memlûk devletine karşı çıktığı son sefer sırasında Gebze yakınlarındaydı. Sonuç olarak Sultan II. Mehmed nükseden hastalığına yenik düştü ve ardında yüzyıllar boyunca birçok medeniyetin kesişme noktası olan İstanbul şehrini büyük bir ticaret merkezi olarak ardıllarına bırakmıştı.⁶² Yine ardında bıraktığı bir diğer büyük miras ise çoğul kültürleri birleştiren ve bu kültürlerin medeniyetlerini sahiplenme yoluyla geliştirilen unvanlardı. Osmanlı sultanları II. Mehmed sonrasında artık kendilerini Kayser-i Rûm (Roma'nın Caesar'ı), Basileus (Bizans İmparatorlarının kullandığı unvan), Padişah-ı Konstantiniyye (Konstantin'in şehri olan Konstantinopolis'in padişahı) olarak

⁶⁰ Halil İnalcık (çev. Fahri Unan), "Fâtih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası", *OÜFED*, S.3, Samsun, (1988), s.217-218.

⁶¹ Ayrıntılı bilgi için Bknz: F. Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fâtih Külliyesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 2003, s.98-114.

⁶² Fâtih'in son seferi S. Tansel'in Tursun Bey'den yaptığı alıntıyla muamma olarak kalmıştır. Osmanlı tarihçilerinden Tursun Bey durumu şu şekilde ifade etmiştir: "Cihet-i sefer, taraf-ı Anadolu olduğu malûm oldu, ammâ Arap mı Acem mi malûm olmadı." Bknz: S. Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara:1999, s.341'deki 51. Dipnot.

görüyorlardı. Öyle ki 1505'te Bizanslı müellif Theodore Spandounes eserinde II. Mehmed'in soyunun Komnenoslar'dan geldiğini dahi iddia edebiliyordu.⁶³

Osmanlı tarihinde Fatih döneminde görülen birçok fethin ardından tahta geçen II. Bâyezid devri, uzun yıllar “yükselme içerisindeki duraklama” olarak zikredilmiştir. Lâkin babasının gözdesi olmadığını bildiğimiz II. Bâyezid 'in fetihlerden daha mühim bir problemi vardı: Cem Sultan. II. Mehmed'in 1481'deki ölümünü izleyen süreçte büyük bir yeniçeri isyanının yanı sıra, oğulları olan Cem Sultan ve Bâyezid arasındaki taht çekişmesi Osmanlı siyasetini belirleyen en önemli faktördür. Fatih'in yukarıdaki kısımlarda kısaca bahsedildiği gibi merkeziyetçi ve fetihçi siyaseti hem orduyu hem de ulemayı oldukça yormuştur. II. Bâyezid 'in tahta çıkışında şüphesiz Cem Sultan'ın, babasının politikalarını devam ettireceği korkusu etkili olmuştur. Bâyezid ise babasının politikalarını tersine çevirip yeniçeri ordusunu genişleterek, arazileri mirileştirilen vakıf ve tımar erbaplarına topraklarını geri vermeyi amaçlamıştır.⁶⁴

2. 4. II. BAYEZİD VE SELİM DEVİRLERİ ÜZERİNE

II. Bâyezid 'in tahta çıkışı ile ilgili bazı ayrıntılara yer vermek elzemdir. Çünkü Sultan II. Mehmed öldüğünde veziriazam Karamanî Mehmed Paşa vefat haberini önce Amasya valisi olan şehzade Bâyezid'e ve ardından da Karaman valisi Cem Sultan'a göndermiştir. Burada kuvvetle ihtimal olan Karamanî Mehmed'in, Cem Sultan'ı tahta çıkarma gayesiyle hareket ettiği gerçeği görmezden gelinmemelidir. Fakat gizlice şehzade Cem'e yollanan bu arz bir şekilde II. Bâyezid 'in kızı Ayşe Sultan'ın zevcesi Sinan Paşa'ya geçmiş ve Karamanî 'nin Cem taraftarı olduğu haberi yeniçerilere ulaştırılmıştır. Bunun faturasını canıyla ödeyen Karamanî Mehmed Paşa, yeniçeriler tarafından sarayı basılarak katledilmiştir. Cereyan eden bu olaylar karşısında kilit rol oynayan, merhum Sultan II. Mehmed'in sefere giderken İstanbul'a davet ettiği mütekit İshak Paşa'dır. İshak Paşa maktul veziriazam Mehmed Paşa'nın ölümünün ardından işe el atmış ve o tarihlerde

⁶³ Bu konu hakkında özellikle Bknz: Karen Barkey (çev. Ebru Kılıç), *Farklılıklar İmparatorluğu Karşılaştırmalı Bir Tarih Perspektifinden Osmanlılar*, Versus Yayınları, 2. Baskı, İstanbul:2013, s.114-116; Lowry, (2003), *Nature of the Early Ottoman State*, s.119.

⁶⁴ Karen Barkey (çev. Ebru Kılıç), *Farklılıklar İmparatorluğu Karşılaştırmalı Bir Tarih Perspektifinden Osmanlılar*, Versus Yayınları, 2. Baskı, İstanbul:2013, s.111.

payitahtta bulunan II. Bâyezid 'in oğullarından Korkut'u babası gelinceye dek tahta vekil tayin etmiştir. Fakat İshak Paşa'nın gönderdiği birçok ulağın büyük olasılıkla Cem Sultan tarafından hal edildiği düşünülmektedir.⁶⁵

Öte yandan dönemin kronik yazarlarından Oruç Beğ bu meselelerle ilgili bir tafsilat vermemektedir. Yalnızca Cem'in Karaman vilayetine geçtiği, ardından Mısır Sultanı Kayıt Bay'a iltica ettiği ve en sonunda II. Bâyezid 'in Gedik Ahmed Paşa'yı görevlendirip Cem'in etrafında topladığı Türkmenleri dağıttığını ve yine Cem Sultan'ın Frenk ya da Frengistân olarak tabir edilen Avrupa'ya kaçtığını yazmaktadır.⁶⁶ Oruç Beğ'in niçin böyle bir tanımlama yaptığı ise oldukça aşikârdır nitekim eserini Sultan II. Bâyezid'e takdim edecektir. Şehzade Cem olayı bizlere bir kez daha merkez ve taşra arasındaki patronaj ağının, yeni sultanın belirlenmesinde dahi ne derece öneme sahip olduğu konusunda fikir verebilmektedir. Oruç Beğ'in Şehzade Cem'i küffâr ile iş birliği yapmakla suçlaması şüphesiz onun II. Bâyezid'e intisabı ile alakalıdır.

Olayların seyri iç ve dış politikada bir önceki döneme göre oldukça farklılaşmaya başladı. Bu farklılıkların başında II. Bâyezid 'in, vakıfların çoğunun eski haline getirilmesiyle tımara dönüştürülmüş mülklerin sahiplerine iade edilmesi gelmekteydi. Bundan hariç fetihçi II. Mehmed'in seraskeri Gedik Ahmed Paşa'nın idamı yine bu süreçte gerçekleşti. Ardından Bâyezid kayınpederi ve belki de tahtını borçlu olduğu İshak Paşa'yı da azlederek kendi hakimiyetini sağlamlaştırdı. Hakimiyetinin sağlamlaşması hususunda hala daha Otranto 'da kalmış olan Osmanlı askerlerinin esir düşmesinin ardından, merkezdeki yeniçerileri yatıştırmak amacıyla Boğdan üzerine bir sefer düzenledi. Ardından 1484 yılında stratejik bir mevki olan Akkırman ve Kili'yi Osmanlı topraklarına katarak Anadolu'ya yöneldi. Bu seferleri 1485-1491 yılları arasında süren Memlûk sultanına karşı yapılan yıpratıcı bir dizi savaş izledi. Memlûkler üzerine yapılan seferlerin sebeplerinin başında Cem Sultan'ın açıktan desteklenmesi gelmektedir. Fakat toplamda altı büyük savaşın ardından Osmanlılar lehine kayda değer bir sonuç çıkmadı ve iki taraf arasında geçici bir barış imza edildi.⁶⁷ Sultan II. Bâyezid'in iç ve dış politikada bu süreçte ihtiyatlı olduğu gözlemlenebilir. Bu ihtiyat şehzade Cem'in Avrupa'ya kaçmasıyla

⁶⁵ İ. H. Uzunçarşılı, "Fatih Sultan Mehmet'in Vefatı Üzerine Vezir İshak Paşa'nın II. Bayezid'i Saltanata Dâveti Arizası", *Belleten*, C. XXV, S: 97,1961.

⁶⁶ N. Öztürk, (2008), *Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi – 1288-1502]*, s. 134.

⁶⁷ Halil İnalçık (2013), *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, s.35-36.

birlikte daha da artmıştır. Papa ve Rodos Şövalyelerinin Cem’i kullanarak Osmanlılara baskı uygulamasından mütevellit, önce Rodoslulara sonra da papaya yıllık haraç verilmesi sonucu doğmuştur.

Tarihler 1495’i gösterdiğinde Cem Sultan vefat etmiş ve ardında şöyle bir dize bırakmıştır:

*“Dil helâk eyler gözün hançer çeker cân üstüne
Gör ne hûnîdir görün kim kan ider kan üstüne
Didim ey cân kaçma Cem ’den hacıdır; güldü dedi
Gerçi hacıdır velî cân verdi cânan üstüne”*⁶⁸

II. Bâyezid, Cem’in ölümünden sonra bilhassa Avrupa siyasetinde ihtiyatı elden bırakmış ve ilk fırsatta Venedik’e savaş ilan etmiştir. 1499 ve 1503 arasındaki bu savaşta Osmanlıların deniz gücünün belirleyiciliği fark edilmekle birlikte, Mora’da İnebahtı, Koron ve Modon limanları ele geçirilmiştir.⁶⁹

II. Bâyezid’in saltanatının son yıllarında bir dizi Türkmen hareketi baş göstererek Anadolu’nun çeşitli yerlerinde isyanlar patlak vermeye başladı. İsyanlarda etkisi olduğu düşünülen ve doğuda henüz tesis edilmiş Şah İsmail’in devleti Safevîler de Doğu Anadolu’da Uzun Hasan’dan alınan toprakların mirasçısı olarak belirmişti.

Meselenin aslına bakılırsa, bu hareketler Osmanlı toplumundan çok daha öncesine dayanmaktaydı. Öyle ki Anadolu’nun Osmanlı öncesi döneminde hüküm süren Rum Sultanlarının devrinde görülen Babai İsyanı bunun en açık kanıtıydı. Türkmenler yaklaşık olarak XII. yüzyıldan başlayarak neredeyse her bir yüzyılda benzer “zındık” hareketlerine girişiyorlardı. Ahmet Yaşar Ocak’ın belirttiği gibi aslında bu kavram ya da hareket İslam tarih yazıcılığında merkezi yönetimlerin bakış açısıyla yapılan ve kendisine özel tarihsel deyimiyile “resmi İslam dairesi” dışında görülerek yapılan değerlendirmelerin bir tezahürüydü.⁷⁰

⁶⁸ İ. H. Uzunçarşılı ’nın Osmanlı Tarihi’nde Cavit Baysun “Cem Sultan” TDV, C. III, s.69-81’den yaptığı alıntıdır.

⁶⁹ İnalçık (2013), age, s.36.

⁷⁰ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15-17. Yüzyıllar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 4. Baskı, İstanbul:2013, s.2-3.

Bu tür “zındık” hareketlerin Osmanlı tarihinde ilk örneği ise Fetret devrinde, müridi Börklüce Mustafa ile birlikte isyan eden Şeyh Bedreddin vakası ile gerçekleşmiştir. Temelinde dinsel ve ekonomik farklılıkları barındıran bu hareket şüphesiz kökenlerini Selçuklu devrinden almıştır. Osmanlı tarihinin ileri safhalarına da böylece sirayet etmiş ve II. Bâyezid’in saltanatının son dönemlerinde bir kez daha ayyuka çıkmıştır.

Osmanlılar ise 1453 sonrasında özellikle Anadolu’daki bu Türkmen kabilelerini bir şekilde yerleşik hayata geçirip hem nüfusu korumak hem de tarım gelirlerini artırıp bunları elde tutmak amacıyla tahrirler düzenliyor vergiye tâbi tutuyordu. Türkmenler tarafından geliştirilen bu karşı refleksin belirginleştiği hareket, Anadolu’da Şah Kulu İsyanı adı verilen ve Şah İsmail’in Dâîleri olan bu grup ile gerçekleşmiştir.⁷¹

Şah Kulu Baba Tekeli isminden de anlaşılacağı üzere Antalya yöresindeki Türkmen sipahilerden mürekkep bir grubun isyanını temsil etmektedir. Bölge II. Murad devrinde bir Liva haline getirilerek, burada bulunan Türkmenlere tımar tahsis edilmiş, Fatih ve II. Bâyezid devrinde de bu icazete devam edilmiştir. Burada bulunan aileler ise bölgenin hem kethüdası hem de sipahi ve müsellemi olarak kabul edilmiştir. Buradan hareketle takriben 1500 yılı dolaylarında Tekeli sipahileri, Şah İsmail’in müridleri olarak Erdebil’i ziyaret etmiş ve birçoğu orada kalarak sayılarında hatırı sayılır ölçüde bir düşüş yaşamıştır. Hatta II. Bâyezid sırf bu sebeple İran hududundan çıkışı yasaklayarak önlem almaya çalışmıştır.⁷² Bâyezid’in bölgede artan Şah İsmail taraftarı Türkmenlere karşı aldığı önlemler bununla da sınırlı kalmamıştır. Henüz fethedilmiş olan Koron ve Modon kaleleri ile Arnavutluk taraflarına bölgeden zorla sürgün metodu bir kez daha uygulanmış, Türkmenler gittikleri yerlerde Bektaşiliğin yayılmasına katkıda bulunmuşlardır. Öte yandan takriben 1510 yıllarında yani II. Bâyezid’in saltanatının son yıllarında vuku bulmuş olan şehzade mücadelelerini fırsat bilen Şah Kulu, Teke-ili sancağında tımarları ellerinden alınan birçok sipahiyi etrafında toplayarak Anadolu’da büyük bir isyan tertip etmiştir. Bölgedeki imtiyazlarını kaybeden bu tımar erbabı Osmanlı yönetimine doğrudan karşı gelerek Şah İsmail’e meyletmişlerdir.⁷³

⁷¹ İnalçık (2013), age, s.37.

⁷² Şehabettin Tekindağ, “Teke-Eli ve Teke-Oğulları”, *İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.7-8, İstanbul, (1976-77), s.58-59.

⁷³ Tekindağ, agm, s.59.

Şah Kulu isyanı, Osmanlı tarihinde bundan sonraki evrede de örneklerini gördüğümüz birçok hareketle benzeşmektedir. Nitekim daha önce bahsedildiği üzere “zındık” hareketleri olarak telakki edilebilecek olan bu isyanların gerçek sebebinin merkez-taşra arasındaki ilişkilerin gerilmesiyle birlikte tımar topraklarının bölüşümünde meydana gelen ihtilafların olduğunun zikredilmesi gerekmektedir. Şah Kulu isyanında olduğu gibi Osmanlı otoritesinin zafiyet gösterdiği herhangi bir olayda-I. Bâyezid ya da II. Bâyezid’in oğullarının taht mücadelesine giriştikleri gibi- nükseden bu toplumsal gerilimler Anadolu sahasında ciddi oranda yıkımlara sebebiyet vermiştir.

Tüm bu gerilim ortamında Osmanlı tahtının yeni sahibi olarak beliren Selim, Şah İsmail’e ve onun dâîlerine çok sert önlemler alacaktır. Öte yandan kardeşleri Şehzade Korkut ve Ahmed’i saf dışı bırakmak zorunda olan Selim, eylemlerindeki önceliği buna vermiştir. Şehzade Ahmed’in bu hususta Korkut’tan daha güçlü bir rakip olduğu ise şüphesiz onun, II. Bâyezid’in saltanatının son yıllarında kendisini sultan ilan ederek Üsküdar’a yürümesiyle açıklanabilir.⁷⁴ Şehzade Ahmed’in Anadolu ve Rumeli’deki beylerin ittifakına sahip olduğu göz önüne alındığında bu gücün mahiyeti daha da anlam kazanmaktadır. Öyle ya da böyle bir şekilde Anadolu’ya geçerek tahtı için mücadelesini vermek durumunda olan Selim, oğlu ve daha sonraki cihan sultanı olacak olan Şehzade Süleyman’ı Kefe sancağından getirerek yerine kayim makam yapıp bir kısım yeniçeri ile 1512 yılında Mudanya’ya geçerek Ahmed’i geri çekilmeye zorlamıştır.⁷⁵

Osmanlı sultanı I. Selim’in tahta çıkışı ve sonrasındaki siyasî faaliyetleri hakkında birkaç temel eser mevcuttur. Çalışmanın bu bölümünde hedef XVI. yüzyıla değin bir Osmanlı profili çizmek olduğundan, derinlikli analize yer verilmeyecektir.⁷⁶

Selim devri, Osmanlı tarihi bakımından kökensel değişimler çağı oldu. Bu değişimlerin başında Osmanlıların daha önce hiç olmadığı kadar Sünni İslam’ın koruyuculuğu rolünü üstlenmesi geldi. Yavuz’un 8 yıllık saltanatı tam bir genişlemenin karşılığıydı. Bu

⁷⁴ Selahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara:1969, s.3-5.

⁷⁵ Tansel, age, s.7-8.

⁷⁶ Sultan I. Selim hakkında daha fazla bilgi için Bknz: Erdem Çıpa, *The Making of Selim Succession, Legitimacy and Memory in the Early Modern Ottoman World*, Indiana University Press, Indiana: 2017; ayrıca bu çalışmanın oldukça iyi bir tenkidi için: Fikret Yılmaz, “Selim’i Yazmak”, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, LI, (2018), s. 297-390. Yine Selim hakkında diğer araştırmalar için; M. Çağatay Uluçay, “Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?” *İUEF Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 9, (1959), s.53-90; Rıza Yıldırım, *Turcoman Between Two Empires: The Origins of the Qızılbaş Identity in Anatolia (1447-1514)*, Doktora Tezi, Bilkent University, Ankara: 2008.

genişleme Arap dünyasının fethiyle gerçekleşmiş oldu. Selim'in Doğu ve Güney siyaseti, daha önceki hiçbir sultanda görülmemiş bir fiiliyatlar silsilesini temsil etti. Bu fiiliyatları asli sebep unsurları çerçevesinde değerlendirmek gerekirse Osmanlıların, Doğu'daki Şah İsmail önderliğindeki Safevî tehlikesi ile karşı karşıya kalması fazlasıyla bu siyaseti zorunlu kılmıştır. Nitekim takriben 24 Nisan 1512'de tahta geçen Selim'in ilk hedefi Şah İsmail ve Güney'deki siyasi teşekküller olmuştu. Bu sırada Şiiliğin resmi temsilcisi olan Şah, Anadolu'daki destekçileriyle Türkmenleri yanına çekmeyi başarmış ve Osmanlıları ciddi anlamda tehdit etmeye başlamıştır.

II. Bâyezid'in son devirlerinden itibaren başlayan isyan hareketleri aslında Kızılbaş Türkmenlerin yoğunlukta olduğu bölgelerle sınırlı değildir ve mezhepsel ayrımın yanında iktisadî darlık da söz konusudur. Nitekim iktisadî açıdan yaşanan darlık, Türkmenlerin çeşitli dinî liderler etrafında toplanarak bir çıkış yolu aradıklarına dair kanıt sayılabilir. İktisadî durumun fenalığına dair güçlü kanıtlar ise Anadolu'da bu tarihten itibaren sıklaştığı görülen, kasaba ve köylerde artış gösteren geniş soygun hareketlerinden anlaşılabilir. Bu doğrultuda Akdağ'ın belirttiği gibi Anadolu'da artan çiftbozan sayısı ve toplumsal huzursuzluk ortamı, Kızılbaş yahut Sünni olmanın ötesinde bir ekmek kavgası olarak nitelendirilebilir.⁷⁷

Diğer yandan isyancı grupların, II. Bâyezid'in saltanatının son yıllarındaki “gevşeklik”ten faydalanarak kendi ideolojilerini gerçekleştirme fırsatını yakalayan “müteseyyid”lerden oluştuğu gibi yorumlar ise objektiflikten uzaktadır.⁷⁸ Yine eyaletlerde türlü hizmetleri yerine getirmek üzere görevli olan ehl-i örf sınıfından kimselerin yalnızca çıkarlarını düşünerek hareket ettikleri ve “kurulan nizâmın” giderek bozulduğu yönündeki iddialar da mevcuttur.⁷⁹ Fakat buradaki sorunsal bozulan bir nizamdan daha çok toprak ve ekonomi meselesi ile ilintilidir.

⁷⁷ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, YKY Yayınları, 4. Baskı, İstanbul:2018, s.109-111.

⁷⁸ Bknz: Tansel, (1969), *Yavuz Sultan Selim*, s.20.

⁷⁹ Tansel (1969), age, s.23-25'te Yavuz'u “kurtarıcı” olarak görüp ona bir arz sunan Ali bin Abdülkerim Halife adlı birinin arızasına dayanarak bu yorumları yapmıştır. Ayrıca Osmanlı kronikçilerinden Lütfi Paşa'nın kroniğinden de faydalanarak dönemin sorunlarını sanki daha önceden kurulmuş bir “nizâm”ın olduğu ve bunun o devirlerde bozulduğunu iddia etmektedir. Bununla birlikte elbette Ali Bin Halife'nin arızası dönemin sorunlarına ve ehl-i örfün reaya üzerinde uyguladığı baskı ve keyfiyete ışık tutması bakımından önemlidir.

Ekmek kavgası olarak nitelendirilen Osmanlı düzenindeki bu buhranın erken dönemlerden başladığını da ayrıca belirtmek yerinde olacaktır. II. Bâyezid devrinden itibaren akçenin gümüş miktarındaki düşüş, I. Selim devrine de intikal ettiğinden Osmanlı para rejimindeki dalgalanmalar iktisadî hayatta bir hayli sıkıntılara yol açmaktaydı. XVI. yüzyılın başlarından itibaren başlayacak olan toplumsal huzursuzluğu bu çerçeveden değerlendirmek önem arz etmektedir. Öte yandan toprağa dayalı Osmanlı ekonomisinde, tımarların bölüşümü ve vergilendirme usullerinde yaşanan değişim yine bu ekseninde okunmalıdır.⁸⁰ Bu çalışmanın ana konusu olarak suhte ayaklanmaları da yine bu sosyal-ekonomik meseleler doğrultusunda ileriki safhalarda ele alınacağından şimdilik detaylandırılmayacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu I. Selim önderliğinde siyasî açıdan oldukça kuvvetli bir mevkide olacaktır. Öncelikle 23 Ağustos 1514'te Çaldıran Ovası'nda Şah İsmail'in ordusunu bozguna uğratabilecek ve Doğu Anadolu'da baş gösteren Kızılbaş tehlikesini bir süreliğine ortadan kaldıracaktır. Şah'ın yenilgisiyle birlikte Anadolu'daki Kızılbaş Türkmenler arasında ise büyük huzursuzluklar cereyan edecektir. Bu huzursuzluklar yalnızca Türkmen gruplarıyla sınırlı kalmayacak, 1510 ilâ 1514 yılları arasında birçok Osmanlı okur-yazar kesimi başta olmak üzere, köylüleri, kentlileri ve tımar erbablarını da kapsayarak yükselen Kızılbaş hareketine dahil olacaklardır. Yıldırım'ın analizine göre bu olgu II. Bâyezid devrini eleştiren Selim-nâme geleneğinde sürekli olarak vurgulanmış ve alaybeylerinin ya da az önce belirtilen okur-yazar kesiminin bu harekete dahil olmasını, Bâyezid'in saltanatının son kısmındaki sağlık sorunlarına bağlamışlardır. Hasta ve yaşlı sultanın durumu denetleyemediği ve en sonunda da İslam'ın keskin kılıcı olarak Yavuz'un tahtı hak ederek, onun hükümdarlığını meşrulaştırma çabasında olmuşlardır.⁸¹

Doğudaki bu gelişmelere ek olarak Selim, İran Şah'ını yenilgiye uğrattıktan hemen sonra Anadolu'nun kadim beyliklerinden Dülkadir Beyliği'ni Osmanlı topraklarına katarak Mısır Memlûkleri ile karşı karşıya kalmıştır. Fakat Osmanlıların karşılaştığı tek sorun

⁸⁰ Bu husus için Bknz: Oya Sencer, "Türkiye'nin Toprak Sorunlarına Tarihsel Açıdan Bir Bakış", *İÜSD*, C. II, (1962), S. 17-18, s.133-170. Ayrıca Osmanlı'da devlet, köylü ve toprak ilişkisi için; Quataert-İnalçık (çev. Halil Berktaş), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi C.I (1300-1600)*, 2. Baskı, İstanbul:2018, s.121-140; Halil İnalçık, "Osmanlılar 'da Raiyyet Rüsûmu", *Belleten*, (1959), C. XXIII, S.92, s.575-610.

⁸¹ Rıza Yıldırım, *Turcoman Between Two Empires: The Origins of the Qızılbaş Identity in Anatolia (1447-1514)*, Doktora Tezi, Bilkent University, Ankara: 2008, s.377-380.

Memlûkler olmayacaktır. Şöyle ki 1516 ve 1517 yıllarında vuku bulan Merc-i Dâbık ve Reydaniye Savaşları'nda Memlûk kuvvetlerini yenilgiye uğratan Osmanlılar, Halep, Şam, Hicaz, Kudüs, Mekke ve Medine'yi de alarak takriben 1501 yılından itibaren Kızıl Deniz civarında faaliyet gösteren Portekiz kuvvetleriyle de karşı kaşıya gelmişlerdir. İmparatorluğun bu fetihlerden sonra Sünniliğin ve İslâm'ın temsilcisi olduğu aşıkardır, bunun yanında XVI. yüzyılın başlarından itibaren bölgeye yerleşen Portekizli Hıristiyanlara karşı mücadele verilmesi ve İslâm dünyasının korunmasının zorunluluğunu da Osmanlılar için aslî bir görev haline gelmiştir.⁸²

Dünya tarihinde bir klasik olarak bilinen Coğrafi keşiflerin bu devirden itibaren Batılı siyasi teşekküller tarafından gerçekleştirildiği düşünüldüğünde, Portekiz kuvvetlerinin Afrika'nın çevresini dolaşarak Hint sahasına gelmeleri ve bu bölgeden Avrupa'ya çeşitli malları taşımaları onlar için oldukça kârlı bir tercih olmuştur. Bu yeni yollar Doğu Akdeniz ve Avrupalıların ekonomilerine doğrudan tesir etmiştir. Portekizlilerin bu devirde özellikle Basra Körfezi ve Kızıl Deniz'deki kilit noktaları mesken tutmaya çalışmaları, 1517 yılında Osmanlıların Mısır'ı fethetmeleriyle iki kuvveti karşı karşıya getirmiştir.⁸³

Portekizlilerin XV. yüzyıldan itibaren giriştiği denizcilik ve coğrafya çalışmaları nihayet meyvelerini vermeye XVI. yüzyılda başlamıştır. Temeli Portekizli denizci Henry tarafından atılan denizcilik çalışmaları XVI. yüzyılın başlarında Hint Okyanusu'na ulaşılmasına vesile olmuştur. Portekizlilerin amacı Hint denizinde hakimiyet kurmak ve bölgedeki ticareti tekellerine almaktı. Çok süre geçmeden İspanyollar da bu yarışa katılarak önce 1490'da Amerika'yı ve değerli madenleri keşfedecek, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren denizlerin mutlak hâkimi olacaktır. Portekiz kanadına dönülecek olunursa takriben 1503 yılında Albuquerque'in kral tarafından görevlendirilmesi bölgedeki ilerleyişin hızlanmasını sağlayacaktır. Baharatın kaynağını bulan Portekizliler, Albuquerque'in önderliğinde bölgedeki Müslüman-Arap ticaretine büyük bir darbe

⁸² Halil İnalçık (2013), *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, s.38-39.

⁸³ Salih Özbaran, "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu: Onaltıncı Yüzyılda Ticaret Yolları Üzerinde Türk-Portekiz Rekabet İlişkileri", *İÜEF Tarih Dergisi*, (1977), S. 31, s. 67-79.

indirerek Mısır'da mal bulunmamasını sağlamışlardır. Bu devirde Akdeniz ticaretinden büyük kazançlar sağlayan Osmanlı ve Venedik de zarar görmüştür.⁸⁴

Sonuç olarak Osmanlıların XVI. yüzyıldaki düşmanları bir önceki yüzyıllarda olduğu gibi yalnızca Anadolu beyliklerinden ibaret değildir. Artık İslâm dünyasının ve kutsal yerlerin koruyucusu sıfatıyla Osmanlı sultanı “Hadimü'l Haremeyn” sanını taşıyordu. İşte bu unvan ile yeni sahip olduğu Müslüman topraklardaki nüfusun, özellikle Katolik Portekizlilere karşı himayesini sunmak durumundaydı. Son tahlilde Selim'in fetihleri Osmanlıların yeni bir devlet modeliyle tanımlanmasına yol açmış, bu devrin fetihlerinin politik ve ekonomik yararları ise daha sonraki dönemlerde kendini belli etmiştir.

3. XVI. YÜZYIL OSMANLI DÜNYASINA GENEL BİR BAKIŞ

Buraya kadar olan süreçte Osmanlıların kuruluş ve inkişaf devrinin bir profilinin çizilmesi amaçlandı. Kanunî Sultan Süleyman devrinin ayrı bir başlık altında incelenmesinin sebebi ise bu çağdaki gelişmelerin, Osmanlı siyasal, sosyal ve ekonomik hayatında hatırı sayılır ölçüde değişiklik göstermesidir. Sultan I. Süleyman devri bir yandan Osmanlıların gücünün zirvesini temsil etmesine karşın, toplumsal huzursuzlukların, kapıkulu ayaklanmalarının, taht kavgalarının ve son tahlilde medreseli isyanlarının mil taşlarını da oluşturan bir devirdir.

⁸⁴ Halil İnalçık, *Rönesans Avrupası Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*, Türkiye İş Bankası Yayınları, 5. Baskı, İstanbul: 2014, s. 131-136.

3. 1. KANUNÎ DEVRİ'NDE DIŞ SİYASİ GELİŞMELER

Kanunî devrinin “altın çağ” olarak kabul edilmesi meselesi bu dönemdeki fetihlerin yoğunluğu ve büyümeye dayalı devlet modelinin geçerliliğiyle bağlantılıdır. Ayrıca Osmanlılar klasik devir kurumlarını bu devirde tesis etmişler, Sünnî İslamı hukukta bu devirde etkin kılmışlardır. İmparatorluk bu devirde sınırları Batı’da Belgrad ve Macaristan’dan Doğu’da Aden Körfezi ve Müslüman Gücerât Sultanlığına kadar uzanan oldukça geniş bir bölgeyi kapsamaktadır.

Osmanlılar yüzyılın başında Katolik Portekizlilerle çoktan karşı karşıya geldiği daha önce belirtilmişti. Kanunî devrinde cephele ve savaşlar daha da büyüyecek ve Osmanlılar bir dönem dünya siyasetinde belirleyici rol oynayacaktır. İnalçık’ın ifadesiyle 1596 yılına kadar Osmanlıları ilgilendirmeyen politik sorun pek olmayacaktır.⁸⁵

Süleyman devri Avrupa cephesinde birçok aktörün belirmesiyle doğrudan Avrupa siyasetine müdahalelerin gerçekleştirildiği bir çağdır. Öyle ki, Avrupa’da Süleyman’ın saltanatının başlarına tekabül eden birçok siyasi hadise yaşanmış, bu siyasi hadiselerde Osmanlılar çeşitli ittifaklara girişmiştir. Takriben 1519 yılında Karl’ın (Şarlken) imparator seçilmesi Habsburg hanedanının yükselişinin başlangıcıydı. Charles, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu için diğer taraftan Fransa kralı François ile karşı karşıya kalmış fakat yapılan seçimlerde Avrupa’da Türklere karşı gelebilecek en güçlü unsurun Charles olduğuna kanaat getirilmiştir.⁸⁶

Avrupa’daki siyasi çekişmeler bir şekilde çözüme kavuşturulmuş gözüküyordu. Haçlı tasarısına göre Türklerin üzerine yürümekte herhangi bir engel görünmüyordu. Habsburg monarşisi, Papa ve elektörlerin en nihayetinde umudu olarak yüzyılın başında belirerek, Avrupa’daki Türk varlığını yok etme düşüncesini perçinlemiştir. Öte yandan Şarlken’in imparator seçilmesi Fransa için pek de iyi sonuçlar doğurmamıştır. Tarihler 1525 yılını gösterdiğinde François, Pavia Savaşı’nı kaybederek esir düşmüştür. François’nın annesinin Avrupa’daki ittifak girişimlerine Kanunî Sultan Süleyman cevap vermiş ve yukarıda da bahsedildiği gibi bu yardım, Osmanlıların Avrupa siyasetine doğrudan ortak olmasına zemin hazırlamıştır. Diğer yandan Macar Krallığı’nda yaşayanlar Ferdinand’ın

⁸⁵ İnalçık (2013), *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, s.40.

⁸⁶ İnalçık (2014), *age*, s.154-155.

bu topraklar üzerinde hak iddia etmesini kabullenmeyip Zapolya etrafında birleşmişlerdir.⁸⁷

Osmanlı cephesine dönersek 1520'den itibaren başlayan Kanunî çağı, imparatorluk toprakları içerisindeki isyanlarla başlamıştır. Bu isyanların en başında Yavuz devrinde alınan Mısır'da vuku bulan Canberdi Gazalî'nin, Memluk hakimiyetini yeniden tesis etme girişimi gelmiştir. İsyân Halep'in kuşatılmasıyla boyut atlamış ve durum karşısında Kanunî'nin topladığı divanda Ferhad Paşa başkumandan ilan edilerek, Canberdi üzerine bir sefer tertip edilmiştir. Anadolu'dan toplanan tımar erbapları ve bir kısım yeniçeri ile Canberdi üzerine yürüyen Ferhad Paşa Şam'a doğru ilerlemiş ve Gazalî'nin teslimiyetini zarurî kılmıştır Böylece I. Süleyman'ın saltanatının henüz başında yaşanan bu isyan hadisesi bastırılmakla beraber onun meşruiyetini sağlama noktasında bir mil taşı olmuştur.⁸⁸ Başarıyla bastırılan bu isyandan sonra Kanunî, Avrupa'nın bölünmüşlüğü'nün verdiği müsait ortamdan faydalanarak, Orta Avrupa'nın kilidi olan Belgrad'ın fethi için hazırlıklara girişmiştir. Bu hazırlıklar neticesinde 29 Ağustos 1521'de Belgrad fethedilmiş olmakla beraber ertesi yılın Ocak ayında Doğu Akdeniz'de mühim bir mevkiye yer alan Rodos alınmıştır.⁸⁹

Üst üste girişilen bu fetihler Osmanlıları gücünün zirvesine doğru taşımıştır. Bu süreçten sonra Osmanlı orduları yeniden Macaristan üzerine sefere çıkacak ve tarihin en kısa süren meydan muharebelerinden birini gerçekleştirecektir. Kanunî'nin amacı, hem I. François'ya yardım etmek hem de Macar Krallığı'nı ortadan kaldırarak Habsburg İmparatorluğu ile karşı karşıya kalıp cihanşümül emellerine ulaşmaktır. Belgrad'ın alınmasıyla Budin yolu açılmış ve Osmanlı ordusu 29 Ağustos 1526'da Macar ordusunu Mohaç Ovası'nda imha ederek bu krallığın sonunu getirmişti. Budin' in alınmasıyla Habsburg merkezi Viyana resmen tehdit edilmiş oluyor ve Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığı artık Orta Avrupa'ya kadar tescillenmiş oluyordu.⁹⁰

⁸⁷ İncalcık (2014), age, s.199-200.

⁸⁸ Hüseyin G. Yurdaydın, *Kanunî'nin Cülûsu ve İlk Seferleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara:1961, s.7-14.

⁸⁹ İncalcık (2013), age, s.40.

⁹⁰Feridun Emecen, "SÜLEYMAN I", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/suleyman-i#1> (27.03.2019).

Süleyman'ın Macaristan'daki bu zaferi belirtildiği gibi Osmanlıları, Habsburg monarşisinin kalbine bir adım daha yaklaştırmıştır fakat, Osmanlı ordusu 1526'dan sonra yalnızca Srem şehrini işgal edip Macaristan'dan çekilmiştir. Süleyman'ın buradan çekilmekteki amacı Fodor ve İnalçık'a göre, Macar topraklarını, Osmanlıların daha önce Balkan topraklarında uyguladığı gibi haraçgüzar bir Vasallık haline dönüştürmektir.⁹¹ Macar topraklarının bütünüyle yabancı olması, Osmanlı'nın buradaki iskânını daha önce Müslüman nüfus ile mümkün kılamaması ile bağdaştırıldığında Süleyman'ın bu düşüncesi oldukça gerçekçi durmaktadır. Tüm bu sebeplerden ötürü Süleyman Macar kralı olarak Zapolya'yı tanıyor ve onun bağlılığını alıyordu. Fakat Habsburg cephesinden gerçekleşen V. Charles'ın kardeşi Ferdinand'ın Macaristan kralı seçilip, Osmanlı hakimiyetini tanıyan Zapolya'yı Budin' den sürme girişimi 1529 yılında Macaristan'ın tekrar işgal edilmesiyle sonuçlanacaktır. Bir Osmanlı haraçgüzarı olarak Zapolya tekrar kral seçtirilip yıllık haraç ödemeye zorlanan Macaristan'da bunun yanında yeniçeri garnizonunun tesisi, Osmanlıların bölgeyi doğrudan kontrol altında tutma isteklerinin göstergesidir.

Öte yandan Mohaç sonrasında bölgede izlenen siyasetin Zapolya ittifakıyla sürdürülmesi kayda değerdir. Çünkü, bundan sonraki süreçte Ferdinand'ın bölgeyi ilhak etme girişimleri karşısında iki kez Viyana'ya yürüyen Osmanlı ordusunun bu seferlerden sonuç alamadan ayrılması, gerçekte Habsburg İmparatorluğu'nun, I. Süleyman'ın düşündüğünden çok daha güçlü olduğunun göstergesi sayılabilir.⁹²

Habsburg İmparatorunun, Viyana'ya altmış kilometre yakınındaki Güns şehrine yaklaşan Osmanlı ordusu karşısındaki siyaseti ise Akdeniz'de ikinci bir cephe açmak olmuştur. Bu vesileyle Meşhur komutan Andrea Doria, II. Bâyezid döneminde fethedilen Koron'u almıştır. Doria'nın donanmasına karşın ünlü Türk korsanı ve Cezâyir Fatihi Barbaros Hayreddin kapudan-ı derya ilan edilerek, Osmanlı deniz kuvvetleri onun emrine verilmiştir. Bu sırada Osmanlı-Fransız ittifakının da tesiriyle Korfu kuşatılmış ve 1537-38 arasında bir dizi deniz muharebeleriyle Tunus el değiştirmiş en nihayetinde 1538'de

⁹¹ Bknz: İnalçık (2013), age, s.41; P. Fodor, "Ottoman Policy Towards Hungary, 1520-1546", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung. Tomus XLV*, (1991), 271-345.

⁹² G. David-P. Fodor, *Exhibition on Ottoman Art 16-17th Century Ottoman Art and Architecture in Hungary and in the Center of the Empire* içinde, *Political, Military, Demographic, and Social Aspects of Ottoman Rule in Hungary*, s.29.

Doria'nın komutasındaki haçlı donanması yenilgiye uğratarak Akdeniz'deki Osmanlı hakimiyeti şüpheye yer bırakmayacak şekilde gerçekleşmiştir. Preveze'deki bu cihâd-ı ekber Osmanlılar tarafından şenliklerle kutlanarak, hakimiyet hususunda kesin bir mesaj verilmiştir.⁹³

Habsburglarla olan mücadeleler elbette bu kadarla sınırlı olmayacaktır. Osmanlıların Avrupa'daki siyaseti hem denizden hem de karadan bir süreklilik mahiyetinde olacaktır. Buna mukabil Macar topraklarında hak iddia eden Ferdinand'ın tacizlerine cevap verilerek, Budin ve Temeşvar eyaletleri kurulacaktır. Bölgedeki Osmanlı hakimiyetinin belirlenmesi açısından bu iki eyalet ehemmiyet taşımaktadır nitekim, XVI. yüzyılda bölgede toplamda 18.000 askerden mürekkep Osmanlı kaleleri mevcuttur.⁹⁴

Osmanlı-Habsburg mücadelesinin yüzyılın sonlarına doğru başlayan uzun savaş dönemiyle devam ettiğini belirtip, Kanunî devrinin diğer siyasi olaylarına göz atmakta fayda vardır. XVI. yüzyılda daha önce de belirtildiği gibi Osmanlıların savaş cepheleri ve düşmanları çoğalacaktır. İşte bu düşmanlardan birisi Şah İsmail'den sonra Tahmasb'ın Doğu'da tekrar dirilttiği Safevî devletidir. Sultan I. Süleyman, iki cephede savaşı göze almak yerine aslında Safevîler ile savaştan kaçınmaktaydı. Fakat XVI. yüzyılın ilk yarısı dolmadan savaşı kaçınılmaz kılan Bitlis yerel beyi Şeref Han'ın 1533 yılında Safevî himayesine girmesi oldu. Bu gelişmelerden sonra Süleyman Doğu'ya bir sefer düzenlenmesine karar vererek 1534-1535 yıllarında Tebriz ve Bağdat'ı ele geçirdi.⁹⁵ Bu savaşlar tıpkı Habsburg cephesinde olduğu gibi bir sonraki yüzyılda da devam ederek, belki de Osmanlı ekonomisine en ağır darbeyi vuracaktır. İran ile başlayan 1533-35 savaşları ileride iki kez daha tekrarlanacaktır.

Osmanlılar, Safevîler ile girdikleri bu savaşlarda kısmî başarılar elde edecek fakat bölgede kalıcı olmayı tercih etmeyeceklerdir. Şah Tahmasb, devasa Osmanlı ordusu ile

⁹³ Ertuğrul Düzdağ (haz.), *Gazavât-ı Hayreddin Paşa*, I. Cilt, Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser Serisi, İstanbul: 1978 – 1981, s.15-19. (Tercüman Gazetesi'nin yayınlarının birçoğunda basım yılı yazmamaktadır fakat 1001 Temel Eser projesinin 1978 ila 1981 yılları arasında basıldığı kesindir. Bu vesileyle basım yılı 1978 ve 1981 olarak verilmiştir.) Ayrıca; İnalçık (2013), age, s.42. Yine Türk korsancılığı hususundaki ayrıntılar için; E. S. Gürkan, *Sultanın Korsanları, Osmanlı Akdeniz'inde Gazâ, Yağma ve Esaret, 1500-1700*, Kronik Yayınları, 1. Baskı, İstanbul: 2018.

⁹⁴ G. David-P. Fodor, *Exhibition on Ottoman Art 16-17th Century Ottoman Art and Architecture in Hungary and in the Center of the Empire* içinde, *Political, Military, Demographic, and Social Aspects of Ottoman Rule in Hungary*, s.30.

⁹⁵ İnalçık (2013), age, s.43.

doğrudan mücadeleden kaçınmasıyla aslında 1514'teki senaryonun tekerrürünü engellemiş oluyordu. Tahmasb'ın bu stratejisi, Safevî devletinin kayıplarını en aza indiriyor ve Osmanlı-İran sınırlarında kayda değer bir sınır değişikliği olmasına müsaade etmemiş gibi görünüyordu. Bununla birlikte bölgedeki Osmanlı hakimiyetinin varlığının tartışmaya açık olmadığını da belirtmekte fayda vardır.⁹⁶

Osmanlı-İran harplerinin ikinci safhası ise 1546-48 yıllarında İran Şahı Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mirza'nın isyan etmesiyle şekillendi. Mirza ağabeyine karşı Sultan I. Süleyman'ın askerî desteğini istiyor ve bunun karşılığında kendisinin bir Osmanlı vasalı olacağı sözünü veriyordu. O dönemde Şirvan eyaletinin valiliğini yapan Mirza, Süleyman'a, İran üzerine bir kez daha sefer yapma fırsatını veriyordu. Kanunî'nin Mirza'ya yardım etmesinde iki amaç taşıdığı düşünülebilir: İlki Tahmasb'ın saldırgan politikalarının yerine Mirza ile anlaşmaya vararak Doğu sınırını güvence altına almaktır. Bu amaç, Batı'da girişilen savaşlar göz önüne alındığında oldukça makul bir seçenek olarak belirmektedir. Kanunî'nin bir diğer amacı ise Osmanlı askeri güçlerini Kars ve Van gibi kalelerde konuşlandırarak Doğu harekâtında bir üs olarak tasarruf etmektir.⁹⁷

Öte yandan 1548-49 yıllarında gerçekleştirilen bu seferler sonucunda Osmanlı varlığı Adilcevâz, Erciş ve sonrasında Van'daki Kızılbaş kalelerinin de alınmasıyla tesis edilmiştir.⁹⁸ Elkas Mirza'nın isyanı ise başarıya kavuşmadan ardındaki desteği kaybederek, Tahmasb tarafından hapsedilmiştir.

Kanunî devrinin bu dönemden önceki iki seferin aksine İran üzerine üçüncü kez sefere çıkmasının sebepleri daha çok iç siyasette ve saray merkezli bazı politik meselelerle alakalıdır. Bu meselelerin başında şüphesiz olgunluk çağına gelmiş ve artık taht için çok güçlü bir aday olan Şehzâde Mustafa'nın siyaset ettirilmesi gelmektedir.⁹⁹ Öyle ki, bu süreçte Kanunî veziriazamlığa gelen Rüstem Paşa ve Hürrem Sultan'ın etkisindedir.¹⁰⁰

⁹⁶ Adel Allouche, *The Origins and Development of the Ottoman-Safavid Conflict (906-962/ 1500-1555)*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin: 1983, s. 140.

⁹⁷ Allouche (1983), age, s.141.

⁹⁸ İbrahim Peçevî, *Tarih-i Peçevî*, İstanbul:1924, s. 176-179.

⁹⁹ Bknz: Osmanlı-İran ilişkileri hususunda iki mühim çalışma: Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Münasebetleri (1578-1612)*, Fetih Cemiyeti Enstitüsü Yayınları, İstanbul:1933; Özer Küpeli, *Osmanlı-Safevî Münasebetleri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul:2014.

¹⁰⁰ Allouche (1983), age, s.142.

3. 2. KANUNİ DEVRİNDE İÇ SİYASETTEKİ GELİŞMELER

Şehzâde Mustafa'nın siyaseti için kararlaştırılan sefer takriben 1553 yazında Kanunî'nin ordusunun başında İstanbul'dan ayrılmasıyla başlamıştır. O sırada Amasya'da sancak beyi olan Mustafa'ya haber göndererek orduya katılmasını istemiştir. İran üzerine yapılan işte bu üçüncü sefer, yüksek ihtimalle Rüstem Paşa'nın büyük bir rol oynamasıyla mümkün olmuş, Şehzâde Mustafa ise hem kendi kapı halkından hem de annesinden aldığı uyarılara rağmen sultanın ordusuna katılmaya karar vermiş ve Ereğli yakınlarına varmak üzere yola çıkmıştır. Ekim 1553'te sultanın ordugâhına gelen Mustafa, Kanunî'nin çadırında boğdurulmuş ve böylece mülkün varislerinden biri ortadan kaldırılmıştır. Elbette bu meselenin başka boyutları da mevcuttur fakat burada ayrıntıya girilmeyecektir.¹⁰¹

Şehzâde Mustafa'nın ölümü ise Anadolu halkında memnuniyetle karşılanmayacaktır. Dahası Tarihçi Mustafa Âli'ye göre Osmanlı "gerileme" si bu hadise ile başlamış ve Osmanlı tarih yazıcılığında hâkim paradigma konumuna gelmiştir.¹⁰² Bu hadisenin XVI. yüzyılın ikinci yarısındaki ulemanın rolünün değişimi ile bağdaştırılması gerektiği de unutulmamalıdır. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren toplumsal rızanın oluşturulmasında büyük görevler üstlenen ulema, meşruiyet sağlama aracı olmaktan çıkıp, meşruiyetin direkt kaynağı olmuştur. Bu da XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren parasallaşma ile beraber değerlendirildiğinde, Osmanlı patronajının gelişiminde ne gibi dönüşümlere yol açtığı ve sultan cüluslarında ulemanın üstlendiği roller özelinde belirlenebilmektedir.¹⁰³ Kapılanma hadisesi, merkezin tercihlerinin XVI. yüzyılda nasıl şekillendiğini ve gözdelelerin ya da haseki sultanların yönetim mekanizmasındaki etkinliğini artırması bakımından geçerli bir olgu olarak seçilebilir. Çünkü Osmanlı

¹⁰¹ Bknz ayrıntılı bilgi için: Şerafettin Turan, *Kanunî'nin Oğlu Şehzâde Bâyezid Vak'ası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1961, s.21-36; Zahit Atçıl, "Why Did Süleyman The Magnificent Execute His Son Şehzade Mustafa in 1553?", *The Journal of Ottoman Studies*, S.48, (2016), s.67-98.

¹⁰² Cornell H. Fleisher (çev. Ayla Ortaç), *Tarihçi Mustafa Âli, Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul: 1996, s.243-252.

¹⁰³ L. Kaya Ocakaçan, *Geç 16. ve Erken 17. Yy'da Osmanlı Devleti'ndeki Patronaj İlişkilerinin Gazanfer Ağa Örneği Üzerinden Venedik Belgelerine Göre İncelenmesi*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: 2016, s.36.

sultanları Kanunî'den itibaren hakimiyet alanlarını vezir hanelerine karşı korumak istemişlerdir.¹⁰⁴

Rüstem Paşa'nın¹⁰⁵ Kanunî'nin oğullarından Şehzâde Selim (sonradan II. Selim)'i desteklemesinin ardında ise "kapı" meselesi ve Osmanlı patronajının XVI. yüzyıldaki dönüşümü vardır. Osmanlı padişah sarayının idare ile olan ilişkileri bağlamındaki kapılanma meselesinin varlığı gerçekte II. Mehmed ve bilinçli olarak oluşturulan devşirme kökenli idarecilerin, yönetimde ön plana çıkarılmasından itibaren varlığını muhafaza etmiş ve XVI. yüzyılın ortalarında da tam olarak olgunlaşmıştır.¹⁰⁶

XVI. yüzyılın ortalarındaki bu dönüşüm saray merkezli hiziplerin Osmanlı siyasetinde belirleyici bir nokta teşkil ettiğinin bilinmesi oldukça büyük önem taşımaktadır. Nitekim Şehzâde Mustafa ve daha sonrasındaki Selim-Bâyezid mücadelesi de bu ekseninde okunmalıdır. Bu tezin dayandığı ana esaslardan biri olan Bâyezid ve Selim arasındaki taht mücadelesinin Anadolu'da yarattığı kaos ve şahit olduğu şiddet boşalımının suhteler ve başıboş levendat taifesinin faaliyetleriyle giderek artan tansiyonun yalnızca Bursa şehrinde değil, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde olduğunun saptanması önem arz etmektedir.

Şehzâde Mustafa'nın ölümünden sonraki süreçte mülkün varisleri olarak karşı karşıya kalan Şehzâde Selim (II) ve Bâyezid, özellikle Anadolu'da XVI. yüzyılın ikinci yarısında bölgeyi kaos ortamına sürüklemiştir.¹⁰⁷ Özellikle Şehzâde Bâyezid'in Amasya'ya neredeyse sürgün edilmesinden ve Selim'in ise Konya'ya sancak beyi olarak tayin edilmesi olayların başlangıcını teşkil etmiştir. Bu süreçte Akdağ'a göre Anadolu'daki tımarlı sipahilerin 1555'te yukarıda bahsi geçen saray hiziplerinden Enderun-Kapıkulu bloğunun düzenliğini alaşağı etme girişimi olan Düzme Mustafa olarak tertip edilmiş

¹⁰⁴ İ. Metin Kunt, *Sultan Servants: The Transformation of Ottoman Provincial Government 1550-1560*, Columbia University Press, New York: 1983; G. Börekçi, *Faction and Favorites at the Courts of Sultan Ahmed I and His Immediate Predecessors*, Doktora Tezi, Ohio State University: 2010; Yine Cigalazâde Yusuf Sinan Paşa'nın Osmanlı sistemi içerisindeki kariyeri bu hususta güçlü kanıtlar barındırmaktadır: L. Kaya Ocakaçan, "Cigalazade Yusuf Sinan Pasha (C.1545-1606)" *Mediterranea Ricerche Storiche*, N.34, 2015.

¹⁰⁵ Rüstem Paşa, önce Kanunî'nin diğer oğlu Şehzâde Bâyezid'i desteklemiş ve değişen politik rüzgâra göre konumlanarak, Şehzâde Selim'in tarafına iltica etmiştir.

¹⁰⁶ İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1600 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Doçentlik Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul: Eylül, 1975, giriş ve "kapı" meselesinin tanımı.

¹⁰⁷ Ed. Christine Woodhead, *The Ottoman World*, Routledge Press, New York: 2012, s.185-186.

hükûmet darbesi başarısızlıkla sonuçlanmış fakat ilerleyen süreçte Selim ve Bâyezid çatışmasında yine bu iki grubun belirleyiciliği önem taşımıştır.¹⁰⁸

Şehzâde Bâyezid, Amasya'ya tayin edilerek saltanattan uzaklaştırıldığı farkındaydı ve bu emre itaat etmeyip kendisinin hareket sahası olan Amasya, Tokat ve Çorum yöresinden birçok asker toplayıp harekete geçmiştir.¹⁰⁹ İşte Bâyezid'in topladığı bu başıboş ve Anadolu'da XVI. yüzyılın ortalarından itibaren baş gösteren birçok etkenin birleşimiyle peyda olan işsizlik sorunu çeken nice insanlardan mürekkeptir. Bu askerlere Bâyezid tarafından vaat edilen ulûfe ve ihtiyaçlarının karşılanacağı sözü şüphesiz işsiz taifenin, onun etrafında toplanmasına yol açmıştır. Nitekim Bâyezid, etrafına topladığı askerlerin onu sıkıştırması üzerine İskilip, Ankara, Sinop, Tokat halkından zorla para toplamıştır.¹¹⁰ Öte yandan merkezde Kanunî ve Enderunlu taifesi daha önce de belirtildiği gibi Selim'in muvaffakiyeti için çaba sarf etmektedir. Sokollu Mehmed Paşa'ya verilen padişah iradesi doğrultusunda, Anadolu, Karaman ve Maraş Beylerbeyileri ile birlikte Sivas Beğlerbeği Ali Paşa Selim'in yanına gönderilecektir. Bu karar ise açıkça göstermektedir ki, Kanunî saltanat davasında Selim'i desteklemiştir. Nihayet Konya'da yapılan savaş Selim'in lehine sonuçlanmış ve Bâyezid savaş meydanından İran'a iltica etmiş ve sonrasında siyaset olunmuştur.¹¹¹

Şehzâde Bâyezid ve Selim arasında cereyan etmiş bu savaş belki saltanat lehine sonuçlanmıştır fakat Anadolu'da yarattığı tahribat ve kaos ortamı birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Aslında Bâyezid'in etrafında toplanan grupların büyük kısmının tımar erbabı ve çiftbozan reayadan, ayrıca Anadolu'da hükümetten gayrimemnun kişilerden oluşması tesadüf değildir. Bu doğrultuda 1550 tarihinden sonra yaşanan sorunların en başında Bâyezid'in ulûfe vadettiği taifenin, özellikle Konya Muharebesi'nden sonra Anadolu'ya yayılarak türlü soygun ve gasp faaliyetlerine girişmeleri gelmektedir.¹¹² Osmanlı tarihinde levendat olarak bilinen bu taife, *yevmlü*

¹⁰⁸ Akdağ (2018), *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, s.213-214.

¹⁰⁹ Ş. Turan, (1961), *Kanunî'nin Oğlu Şehzâde Bâyezid Vak'ası*, s.107-108.

¹¹⁰ Ş. Turan, age, s.108.

¹¹¹ Ş. Turan, age, s.112-120.

¹¹² BOA, 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560), Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları, Ankara:1993, s.8. Buradaki Diyarbekir Beylerbeyine gönderilen 1 numaralı hükümde isyan edip Şehzâde Selim üzerine yürüyerek cenk edip firar eden Şehzâde Bâyezid'in ele getirilmesi ve Malatya sancağındaki eşkıyaların da hakkından gelmesi emri verilmiştir. Bu hükme benzer aynı Mühimme kayıtları da mevcuttur ve Anadolu'da Bâyezid'in yenilgisinden sonra eşkıyalığa girişenlerin varlığını kanıtlar niteliktedir.

olarak da anılmaktadır ve Selim'in zaferinden sonra Anadolu'da başlatılan yevmlü teftişi sırasında birçok tımarlı sipahinin tımarlarından edilmesi, dirliklerinin ellerinden alınması, bir teftiştten ve sorunun çözümünden çok asayişsizliği daha da tırmandırmıştır.¹¹³

Öte yandan Bâyezid vakasında asilerin arasında tımarlıların olması ve Konya mücadelesinden sonra artan levendlerin çoğunlukla tımar erbabı olması hasebiyle merkezin, Anadolu'nun asayişinden sorumlu olan bu grubun yerine atamaya başladığı kul taifesi çatışmayı körükleyen sebeplerden biri olmuştur. Kul taifesi, merkezden doğrudan atanan yeniçeri ve altı-bölük halkından oluşmaktaydı ve bu taşrada birçok çatışmaya zemin hazırlamaktaydı. Anadolu'da yasakçı olarak bilinen bu kul taifesi, tımar erbaplarının geçim sahasını kapatmış, devletin de nakit para ihtiyacı karşılanırken iltizam usulünü merkezden atadığı şahıslar üzerinden gerçekleştirmeye başlaması şüphesiz başıboş levendleri başka geçim yolları aramaya sevk etmiştir.¹¹⁴ Böylece Anadolu'da başlayan kaos en nihayetinde levend taifesinin zuhur etmesine ve diğer gayrimemnun grupların da katılımıyla şiddet ikliminin hâkim olmasına sebebiyet vermiştir. Diğer gayrimemnun grupların başında ise suhte taifesi gelecektir. Nitekim, genellikle levend ve suhte taifesi birleşerek Anadolu'da birçok soygun ve gasp fiilinde bulunacaktır.

Sonuç olarak XVI. yüzyıl Osmanlı dünyasında baş gösteren levend hadisesinden ziyade diğer sorunlara değinmekte fayda vardır. İlk olarak XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Akdeniz dünyasında ve tabii olarak Osmanlı dünyasında da başlayan nüfus baskısı meselesidir.¹¹⁵ Bu olgunun göstergesi olarak Osmanlı özelinde, yüzyılın ortalarından sonlarına doğru kazalarda, kasaba ve şehirlerde artış gösteren nüfus oranları dikkat çekmektedir.¹¹⁶ Nüfus baskısına dair bir diğer tarihsel veri ise Tokat, Niksar ve Çorum bölgelerinde saptanmıştır. Bu verilere göre 1520 ile 1575 yılları arasında nüfusun

¹¹³ M. Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara:2013, s.79-80.

¹¹⁴ M. Cezar, age, s.81. Ayrıca Bknz: M. Akdağ, "Tımar Rejiminin Bozuluşu", *AÜDTCFD*, (1945), C.3, S.4, s. 419-431.

¹¹⁵ F. Braudel (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, C. I, Eren Yayıncılık, İstanbul:1989, s.269-270.

¹¹⁶ Oktay Özel, *The Collapse of Rural Order in Anatolia, Amasya 1576-1643*, Leiden Brill, Boston: 2016, s. 96-103. Bu hususta 1576-1643 yılları arasında Amasya vilâyetinin Tahrir defterlerini inceleyen Oktay Özel'in belirttiği oranlar esas alınmıştır. Amasya'ya ait defterlerden elde edilen bilgilere göre bölge nüfusunun özellikle *caba* ve *mücerred* adı verilen bekâr erkek sayısının hatırı sayılır ölçüde artış gösterdiği kanıtlanmaktadır. Bu artışın sebep olduğu şeylerin başında ise şüphesiz ekilecek tarım alanlarının kâfi gelmemeye başlaması, tarımsal üretimin düşüşü ve yine buna bağlı olarak vilayet meskûnlarının buldukları bölgeyi terk etmeleriyle bir nüfus dalgalanmasına yol açtıkları gerçeğidir. Yine bundan ziyade 1520 yılında var olmayan birkaç bölgenin 1576 yılına gelindiğinde kayıtlara geçirildiği görülmektedir.

nerede%yse %100 artış gösterdiği belirlenebilmektedir.¹¹⁷ XVI. yüzyılın ortalarından XVII. yüzyılın başlarına değin etkisini sürdüren nüfus baskısı hadisesi hakkında tarihçiler arasında görüş ayrılıkları olsa da geneli itibariyle önceki dönemlere göre bir nüfus hareketlenmesinin varlığı kabul edilmektedir.¹¹⁸

Nüfus dalgalanmalarının verdiği sonuç Anadolu'nun birçok bölgesinde ekilebilen arazilerin yetersiz gelmesi ve artık tarımsal faaliyetlerin özellikle köylü hanelerine bir getirisi olmadığından ötürü çiftbozan sayısının artışını tetiklemesidir. Öte yandan bu çalışmanın bir sonraki bölümünde de izah edileceği gibi köylü insanların bir çıkış yolu olarak medrese yolunu tuttuğu gözlemlenebilen tarihsel bir gerçeklik olabilir. Öyleyse açık bir şekilde denilebilir ki XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlılar, girdiği uzun süreli savaşların ağır finansal giderlerini köylü nüfustan yeteri kadarıyla sağlama noktasında birçok problemler yaşayacaktır. Bu ana problemin haricinde yukarıda da bahsedildiği üzere nüfus dalgalanmaları ve fetihlerin yavaşlaması, toprak bölüşümünde sürdürülebilen klasik Osmanlı sistemini sekteye uğratmıştır. Yine 1550'lerin sonlarından itibaren iç savaş olarak nitelendirilebilecek olan Şehzâde Bâyezid ve Selim arasındaki mücadele, zaten bölüşümün dışında kalan gayrimemnun grupların yani tımar erbapları ve levendlerin Anadolu'da giriştikleri yeni bir gelir kapısı olarak, soygunculuğu ve gaspı tercih etmelerinde temel etken olmuştur.

Yüzyılın ortalarından itibaren özellikle Sultan II. Selim'in cülûsuyla birlikte aslında Kanunî devrinin sorunları bu devre intikal etmiştir. İltizam usulünün yaygınlaşması, merkezden atanan kul taifesinin ateşli silahları Anadolu'nun içlerine kısmen de olsa taşınması, bölgedeki huzursuzluğu daha da tırmandıracaktır. Fakat bu huzursuzluğun bir başka sebebi daha mevcuttur. Nitekim isyanların başlamasında payı olduğu düşünülen fiyat meselesi burada belirleyici bir rol üstlenmektedir. XV. yüzyıl ile XVI. yüzyıl arasında Osmanlı parasındaki dalgalanmalar Barkan'ın saptadığına göre şu oranlardadır;

XVI. yüzyılın ilk evrelerinde (1491-1566) yüz dirhem gümüş ile kesilen akçenin değeri 420'dir. Fakat bu oran daha sonraki süreçte bir Osmanlı akçesinin içinde bulunan gümüş

¹¹⁷ H. İslamoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İletişim Yayınları, İstanbul: 2. Baskı, 2010, s.219.

¹¹⁸ Leila Erder ve Suraiya Faroqhi, "Population Rise and Fall in Anatolia 1550-1620," *Middle Eastern Studies*, (1979), Vol. 15. Ayrıca: M.A. Cook, *Population Pressure in Rural Anatolia 1450-1600*, Oxford University Press, London:1972.

oranının düşürülmesiyle birlikte, Osmanlı parası büyük bir buhran içerisine girmiştir. Ayarı bozuk bu paranın çarşı ve pazarlarda yarattığı enflasyon ise karaborsacılığa ve ekonomi-politik düzenin sarsılmasına yol açmıştır. Enflasyon eşya ve yiyecek fiyatlarını artırmış ve bunun haricinde de merkezdeki kapıkulu ordusunun aylıklarında ayarı düşük akçenin tercih edilmesi isyana imkân tanımıştır.¹¹⁹

Tüm bu analizlerin haricinde son dönemlerde XVI. yüzyıl ve sonrasındaki dönemi farklı bir perspektiften değerlendiren bir çalışmanın daha zikredilmesi elzemdir. Dönemin kaynaklarının incelikli olarak tetkik edilmesiyle ortaya koyduğu çalışmasıyla White, yüzyılın ortalarından son çeyreğine ve bir sonraki yüzyılın başına değin tutarlı bir şekilde iklimdeki değişikliklerin küçük buzul çağı meselesine katkısını göstermiştir. Bu yüzyıl içerisinde hem Avrupa’da hem de Osmanlı coğrafyasında etkisini hissettirmeye başlayan iklimsel değişiklikler, tarımsal mahsullerin hatırı sayılır ölçüde düşmesine neden olarak kıtlığın ve bunun akabinde de isyan ikliminin yeşerdiğine işaret etmektedir. Öyle ki, takriben 1560’lardan itibaren iklim oldukça kararsızlaşmış ve ağaç halkalarına dayalı bazı veriler sırasıyla 1561, 1570 ve 1585 yılları arasında ciddi ilkbahar kuraklıkları olduğunu göstermiştir. Kuraklık, doğrudan tarım yapan köylü topluluklarının mahsul elde etmesine engel teşkil etmiş ve yukarıda kısaca belirtilen diğer etkenlerle birleştiğinde kriz ortamının doğmasına katkıda bulunmuştur. Daha sonrasında ise Küçük Buzul Çağı adı verilen bir dönem başlamış, imparatorluğun muhtelif yerlerinde yaşanan sert kış ikliminin sebebiyet verdiği iâşe sorunları, tarımın yapılamaması ve buna bağlı olarak isyan iklimi, toplumsal tabandaki memnuniyetsizliği artırarak mevcudiyetini devam ettirmiştir.¹²⁰

Son tahlilde bu bölümün başında belirtildiği üzere Kanunî’nin 46 yıllık saltanatında Osmanlılar, bir yandan dönem siyasetini belirleyecek kudrete sahip iken, bir yandan da sosyal-ekonomik buhranlarla karşılaşmıştır. Bu sosyal ve ekonomik sorunlar yukarıda da özetlendiği gibi XVI. yüzyılın ortalarından itibaren artış göstermiştir. Başta merkez kullarına karşı eski tımar erbapları, şehzâde kavgasından sonraki yevmlü sekbanlar ve Bâyezid’in topladığı taifenin, onun yenilgisinin ardından başıboş levend halinde

¹¹⁹ Ö. Lütfi Barkan, “XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye’de Fiyat Hareketleri”, *Bellekten* (1970), C. XXXIV, S.136, s.570-574; C. Kafadar, *When Coins Turned into Drops of Dew and Bankers Become Robbers of Shadow the Boundaries of Ottoman Economic Imagination at the End of the Sixteenth Century*, Doktora Tezi, McGill University, Montreal: 1986, s.136-138.

¹²⁰ S. White (çev. Nurettin Elhüseyni), *Osmanlı’da İsyân İklimi, Erken Modern Dönemde Celâlî İsyânları*, Alfa Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul:2013, s.191-193.

belirmesi, bu yüzyılın içtimaî problemlerini teşkil etmektedir. Yine bu bilgilere ek olarak iklimsel koşulların yüzyıl üzerindeki etkisi belirtilmiştir. Böylece yüzyılın son çeyreğinde başlayan Celâlî isyanlarına giden süreci hızlandıran etkenler özet şeklinde belirtilmeye çalışılmıştır.¹²¹ Çalışmanın bundan sonraki bölümünde görüleceği gibi, tüm bu sayılan gayrimemnun gruplara medrese talebeleri de dahil olacaktır. Çünkü tekrar belirtmek gerekirse XVI. yüzyıl, Osmanlı İlmiye sınıfında da mansıpların usulsüzlükle dağıtılmasına sahne olacaktır. Peki ya suhteler bu tarihsel süreçte nerede konumlanmıştır? Bu sorunun cevabı XVI. yüzyıl Bursa şehri üzerinden cevaplanmaya çalışılacaktır. Fakat ehemmiyet arz eden bir noktanın burada belirtilmesinde fayda vardır ki o da medrese talebelerinin Anadolu'nun içerisinde bulunduğu bu ortamda kendi geleceklerini tayin etmek bakımından yaptığı tercihlerdir. Bu tercihler, suhtelerin Anadolu'nun muhtelif yerlerindeki medreselere doluşması ile vuku bulacak ve günden güne artan sayıları karşısında mansıp almak için uzun süre beklemek zorunda kalacaklardır. Daha önce de belirtildiği gibi çalışmanın bundan sonraki rotası 1550-1585 yılları arasında Bursa şehri ve burada cereyan eden suhte ayaklanmalarının analizi olacaktır.

¹²¹ Celâlî meselesi hakkında: K. Barkey, *Bandits and Bureaucrats The Ottoman Route to State Centralization*, Cornell University Press, New York: 1994; M. Akdağ, *Celâlî İsyancıları (1550-1603)*, AÜDTCF Yayınları, Ankara:1963; William J. Griswold (çev. Ülkün Tansel), *Anadolu'da Büyük İsyancılar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul:2002; Hüseyin Tûğî (Düzenleyen: Şevki Nezih Aykut), *Musibetnâme*, Ankara: TTK Yayınları, 2010; Ali Cevad, *Celali Abaza Mehmed Paşa*, İstanbul: Şems Matbaası, 1913; O. Özel, "Banditry, State And Economy: On the Financial Impact of the Celali Movement in Ottoman Anatolia" (Düzenleyen: Halil İncik), IXth Congress of Economic and Social History of Turkey, Dubrovnik. Ankara: TTK Yayınları, 2005.

4. XVI. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA BURSA ŞEHİRİ

Bursa şehri Osmanlıların kuruluş ve inkişaf devirlerinden beri oldukça mühim bir yerdir. Nitekim Osmanlılar, Orhan Gazi önderliğinde 1326 yılında fethettikleri Bursa'yı başkent ilan etmiş, bu süreçten sonra da İstanbul ile olan deniz bağlantısını sağlayan Mudanya ve Gemlik gibi önemli limanlara sahip olması sebebiyle neredeyse imparatorluk tarihi boyunca muhafazasına önem vermişlerdir.

Bunun yanı sıra bilinen ilk medreselerini de Bursa'da kurmuşlardır. Nitekim şehrin alınmasından sonra sırasıyla Orhan Gazi, I. Murad, Yıldırım Bâyezid, I. Çelebi Mehmed ve II. Murad tarafından yaptırılan yirmi bir adet medrese olduğu bilinmektedir. Bu sayede şehir cazip bir ilim merkezine dönüşmüştür ve bu medreseler işleyiş bakımından genel olarak imaret kompleksi olarak inşa edilmiş, vakıflar aracılığıyla işlerlik kazanmıştır.¹²² Fakat şehre klasik bir Osmanlı-Türk şehri niteliği kazandıran maddî yapılar yalnızca bu medreseler ile de sınırlı değildir. Osmanlıların Bursa'yı aldığı 1326 yılından itibaren şehirde muazzam ölçülerde vakıf ve imar faaliyetleri yürüttüğü su götürmez bir gerçektir.¹²³ Bu vakıf ve imar faaliyetleri sayesinde Bursa hakkında hatırı sayılır ölçüde arşiv vesikaları, vakfiyeler, kadı sicilleri vb. malzemeler ulaşmıştır. Malzemelerin bolluğu ise şüphesiz başta şehrin tarihi, iktisadî ve içtimaî hayat hakkında araştırmacılara klasik çağ toplum düzeninin zihniyetini kavrama noktasında birçok fikir vermektedir.¹²⁴

¹²² Mehmet İpşirli: "Medrese (Osmanlı Dönemi)," *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 28. İstanbul, 2003, s.327.

¹²³ E. Hakkı Ayverdi, *İstanbul Mi'mâri Çağının Menşei Osmanlı Mimârisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402)*, İstanbul Fetih Cemiyeti Enstitüsü, Baha Matbaası, İstanbul: 1966. Özellikle s.49 ve sonrası Osmanlıların ilk devirlerinde Bursa'da başlattığı imar faaliyetlerine ayrılmakla beraber içerisinde Bolu, Ankara, Alaşehir gibi yerlerde de Osmanlılara ait mimari eserleri titizlikle işlemektedir.

¹²⁴ Ö. Lütfi Barkan, E. Meriçli, *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, TTK Yayınları, Ankara:1998; Mülâzım Abdülkâdir (Haz. M. Fatih Birgül-L. Ali Çanaklı), *Bursa Tarihi Kılavuzu*, Bursa İl Özel İdaresi, Ankara: 2009; İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi 724 Rebiülevvel – 1324 Mart", *Belleten*, (1941), C. V, S.19; Kamil Kepeci, *Bursa Hanları*, Bursa:1935; Kazım Baykal, *Bursa ve Anıtları*, Taç Vakfı Yayınları, İstanbul:2016; H. Gerber, *The Anatolian City of Bursa in the Seventeenth Century: Economy and Society*, Doktora Tezi, Hebrew University of Jerusalem, 1976. N. Abacı, *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. Yüzyıl)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara:2001; İ. Akbaygil, H. İnalçık

XIV. yüzyıldan XVI. yüzyılın ortalarına değin geçen sürede Bursa şehri zengin doğal kaynakları, geniş çarşı ve pazarları, medreseleri, hamamları ve kaplıcalarıyla hem yabancı gezginlerin hem de Evliyâ Çelebi'nin eserlerinde oldukça ünlenmiş bir yerdir.¹²⁵ Öyle ki, en erken tarihte şehre gelmiş olan İbn Battuta'nın yorumları bunu kanıtlar niteliktedir. Battuta takrîben 1333 yılında Bursa'dan bahsederken “muazzam çarşıları vardır” ifadesini kullanarak, Osmanlı başşehrinin ticari faaliyetlerinin hangi boyutlarda olduğunu gösterir. Bunun haricinde konaklamak için bir zaviye, hastaların şifa bulmak için geldiği kaplıcaların varlığına işaret etmektedir.¹²⁶ Buradan da anlaşılacağı gibi Bursa alındığı tarihten itibaren giderek büyümüş ve Osmanlı başşehirleri arasındaki yerini almıştır.

Öte yandan Bursa takrîben XIV. yüzyılın ortalarında uluslararası bir pazar konumuna yükselmesi meselesi vardır. Bu yükselişin muhtelif sebepleri olmakla birlikte en belirginini ise Avrupalılarca tercih edilen ipekli tekstil ürünleridir. Önceki yüzyıllarda Çin'den gelen ipek yolunun yüksek maliyetlerle Avrupa'ya taşınması, İran'da Tebriz kentinin önemini oldukça artırıyordu. Çünkü ham ipeğin en büyük alıcıları olan İtalyan kent devletlerinin, tarihi ipek yolu güzergahının en mühim noktalarından biri olan Tebriz'den kovulmasıyla alternatif yolların aranması, İtalyanlar için zarurî bir durumdu. İşte bu zarurî durum, başta İtalyanlar olmak üzere birçok yabancı tüccarı Küçük Asya'ya ve Anadolu'ya çekmiştir. Takrîben 1352 tarihinde Cenovalıların bölgede eriştiği imtiyâzat ve Osmanlıların 1354 yılında Ankara'yı ilhak etmesi ise ipek yolu güzergahının Anadolu'daki başlıca güzergahlarını ele geçirmek için yoğunlaşması da bu hususta önemli bir hadise olarak gözlemlenmektedir.¹²⁷

XV. yüzyıla doğru Bursa artık ipek ticaretinin ve sanayiinin büyük merkezleri haline gelmişti. Nitekim bu yüzyılda şehirde bulunan ünlü Alman Schiltberger'in, Şam, Kefe ve kâfirlerin başkenti olan Wursa (Bursa)'da dokunan kumaşlarda kullanılan ipeğin Venedik

& O. Aslanapa, *Tarih Boyunca İznik*, içinde Heath W. Lowry, “Gezginlerin Gözünden ve İdari Kayıtlardaki Bilgiler Işığında Osmanlı Döneminde İznik, 1331-1923”, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2004,

¹²⁵ Evliyâ Çelebi (Haz. R. Dankoff, Seyit A. Kahraman, Y. Dağlı), *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 1. Baskı, YKY Yayınları, İstanbul: 2006.

¹²⁶ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî (çev. A. Sait Aykut), *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, C.I, 2. Baskı, YKY Yayınları, İstanbul:2004, s.428.

¹²⁷ İnalçık, Quataert (Çev. Halil Berktaş), (2018), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi 1300-1600*, s.270-271. Bu süreçte sırasıyla ipek yolu güzergahındaki Ankara'dan hariç şu merkezler alınmıştır: 1392'de Osmancık, 1392'de Amasya ve 1401 yılında Erzincan.

ve diğerk bir İtalyan kenti olan Lucca'ya götürüldüğünden bahsetmesi, bu savı kuvvetlendirmektedir.¹²⁸ Bunun haricinde Bursa'dan Türkiye'nin başkenti olduğundan ve şehirde iki yüz bin hanenin bulunduğundan, Yahudi, Hıristiyan ve kâfir gözetmeksizin her cemaatten insanların hizmet alabildiği sekiz hastanenin varlığından söz etmektedir.¹²⁹

Şehrin ticari olarak canlanmasına dair birkaç örnek daha mevcuttur. 1432 gibi erken bir tarihte şehirde bulunan Fransız Seyyah Bertrand de la Brocquière, Ceneviz ve Floransalı tüccarlara ait konutlardan bahsederek, şehrin çarşılarında ham ipekli ve pamuklu ürünlerin satışının yaygın olduğunu gözlemleyecektir. Bu tarihlerde Cenovalı tüccarlara verilen imtiyâzat ile bağdaştırıldığında Brocquière'in gözlemlerindeki doğruluk oranı yükselmektedir.¹³⁰ XV. yüzyılın sonlarına doğru şehir artık tam anlamıyla ipek ticaretinin merkezi konumuna yükselmiş ve bu ticaret şehrin gelirlerine yansımıştır. Yukarıda daha önce izah edildiği üzere ipeğin en büyük alıcıları olan İtalyan kent devletlerinin, Anadolu coğrafyasına gelen neredeyse tüm seyyahların eserlerinde izlerine rastlanması, ipeğin şehir ekonomisindeki azımsanamayacak etkisini gözler önüne sermektedir. İpeğin şehrin sosyo-ekonomik hayata etkisini belirtmek amacıyla, 1499 yılında Bursa'da bulunan bir diğerk seyyah Alman Arnold von Harff 'in yorumları ilgi çekicidir. Harff, ipekli ürünlerin şehrin ticaret merkezlerinde nasıl satıldığından ve yine Bursa'nın büyüklüğünden etkilenmiştir. Alman seyyahın kaydettikleri bir kez daha göstermiştir ki Bursa, XV. yüzyılın sonunda gelişmiş ve büyük ticarî hazneye sahip bir merkez haline gelmiştir.¹³¹

XVI. yüzyıla gelindiğinde ise şehrin başlıca geçim kaynağı ipek sanayii olmuştur. Bursa, büyük hanların tesisiyle kadim dünyanın kapitali haline gelmiş, nüfusu da aynı oranda büyümüş ve zenginleşmiştir. Nitekim 1487 ile 1520'ye kadar olan süreçte Bursa'dan alınan *mizan* (ham ipek) vergi gelirlerinin toplam rakamları şu şekildedir:

¹²⁸ İnalçık, Quataert (2018), age, s.271. Karşılaştırınız: Johannes Schiltberger (Ed. Philip Brunn), *Bondage and Travels of Johann Schiltberger A Native of Bavaria, in Europe, Asia, and Africa, 1396-1427*, Cambridge University Press, New York: 2010, Chap. 25, s.34.

¹²⁹ J. Schiltberger (Ed. Philip Brunn), age, s.40; Heath W. Lowry, *Ottoman Bursa in Travel Accounts 1326-1923*, Indiana University Ottoman and Modern Turkish Studies Publications, Indiana:2003, s.7. Lowry' ye göre Bursa'da bu tarihte iki yüz bin nüfus bir çeviri yanlışlığından kaynaklanmaktadır nitekim, olsa olsa nüfusun bu tarihlerde olsa olsa iki bin haneden ibaret olacağı görüşünü savunmaktadır.

¹³⁰ Heath W. Lowry (2003), age, s.7; İnalçık, Quataert (2018), age, s.273.

¹³¹ Heath W. Lowry (2003), age, s.10; H. İnalçık, "Bursa and the Commerce of Levant", *JESHO*, (1962), V. III/2, s.131-147. H. İnalçık, "Bursa Şer'iyeye Sicillerinde Fatih Sultan Mehmed'in Fermanları", *Belleten*, (1947), C. XI, S.44, s. 693-706.

Milyon akçe olarak; 1487 yılında 6.00 akçe, 1508’de 5.45 akçe, 1512’de 7.35 akçe, 1521’e gelindiğinde ise 2.10 akçedir.¹³² 1521’deki bu gelir düşüşünün sebebi ise bu çalışmanın ilk bölümünde vurgulandığı gibi I. Selim’in, İran’a karşı uyguladığı ipek ambargosun sonucudur. Üç yıllık iltizamlar olarak belirlenen bu rakamlar XV. yüzyıldan, bir sonraki yüzyılın ilk yirmi yılına değin artış göstermiştir fakat, Selim’in ipek ambargosundan sonra bir daha bahsedilen rakamlara ulaşmamış olması da dikkat edilmesi gereken hususlardandır.¹³³

Buraya kadar izah edildiği gibi Bursa’da ipekli ürünler ve ipek sanayiinin önemi şehir için hayati öneme maliktir. İpeğin Osmanlılar açısından büyük gelirler getirdiği göz önüne alındığında Bursa’nın cazibesini daha da arttırdığı bir kez daha kanıtlanmıştır. Her ne kadar XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra yaşanan İran savaşlarından etkilense de ipek, bölgede önemini neredeyse Cumhuriyet devrine kadar koruyacak hatta şehirde *İpekçilik* adıyla anılan bir semt dahi olacaktır.¹³⁴ Şehrin ve şehirde bulunan civar köylerin bundan başka ekonomik faaliyetleri ise arıcılık, şarap yapımı, tahıl üretimi, bahçecilik ve bu bahçelerden elde edilen meyveler, hayvancılık, inşaat işleri ve çiftçiliktir.¹³⁵

Bursa’nın nüfusu meselesine gelince sürekli bir büyüme söz konusudur. XV. yüzyıl sonu ile XVII. yüzyıl ortasındaki hanelerin sayısı şu şekilde ilerlemiştir; 1450’yi izleyen yıllarda takriben 27.500 olan şehir nüfusu 1573’lere gelindiğinde neredeyse 87.744’de ulaştığı gözlemlenebilmektedir.¹³⁶ Nüfustaki bu artışın sebebi ise yukarıda izah edilmeye çalışıldığı gibi şehrin büyüyen ekonomik hazinesi, sürekli göç alan bir bölge konumuna yükselmesiyle sonuçlanmıştır. Nüfus meselesi ile ilgili yine daha önceki analizlerde

¹³² İnalçık, Quataert (2018), age, s.275;

¹³³ İnalçık, Quataert (2018), age, s.275’teki Tablo I:40’dan alınan bu gelir oranları XVI. yüzyıldaki Osmanlı-İran savaşlarının etkisiyle düşüşe geçmiş, XVII. yüzyılda ise özellikle Şah Abbas’ın ipek ticaretini Osmanlı toprakları dışına taşımaya yönelik politikaları kısmen başarılı olmuştur. Nitekim 1638 yılına gelindiğinde harirden sağlanan vergi geliri 3.12 akçeye kadar düşmüştür. Ayrıca XVI. yüzyılın fiyat devrimi de bu hususta önemli bir faktördür; M. Çizakça, “A Short History of the Bursa Silk Industry (1500-1900)”, *JESHO*, (1980), Vol. 2, s.142-152.

¹³⁴ L. Erder, “Bursa İpek Sanayiinde Teknolojik Gelişmeler (1835-1865)”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, (1978); Ö. Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara:2014, s.221’de Bursa’da ibrişimcilerin ipeği nasıl ve kaç kat büküceklerine dair güzel bir belge örneği mevcuttur. 17 Mart 1584 (24 Safer 992) tarihli belgede ibrişimlerin katlarının yalın olduğu ve İstanbul’daki üstatların bundan şikayetçi durumda olduğu, bundan sonra kuşaklık için bükülen ipek ve ibrişimin dört, altı ve sekiz kat bükülmesi emredilmiştir.

¹³⁵ H. İnalçık, “A Case Study of the Village Microeconomy: Villages in the Bursa Sancak, 1520-1593”, *The Middle East and The Balkans Under the Ottoman Empire Essays on Economy and Society* içinde, Indiana University Press, Bloomington: 1993, s.160-173.

¹³⁶ Heath W. Lowry (2003), *Ottoman Bursa in Travel Accounts*, s.30-31.

Bursa'nın bu hususta büyüme oranı oldukça fazla olmuştur. Yine şehrin nüfusunun artışında payı olduğu düşünülen topraksız gurbet taifesi, levend ve suhte taifesinin rolü azımsanmayacak ölçüdedir. Nitekim XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülen bu mobilize gruplar, şehirde birçok cürüm işlemiştir. Örneğin, Anadolu ve Rumeli'de dört bir yana dağılmış olan gurbet taifesinin bu tarihlerde Bursa'da yoğunlaştığı görülür. İncelenen yüzyılın ortalarında başlamış olan karışıklık devirlerinde birçok köy ve kasabanın kıyısında çadırlarını kurup, bölge ahalisini soymak suretiyle türlü cürümler işleyen bu grubun faaliyetleri hakkında şeriye sicillerine kaydedilmiş şikayetler de mevcuttur.¹³⁷ Bursa'daki gurbet taifesinin cürümlerine dair bir diğer vesika ise bunların yol kesip yolcuları öldürdüğü ve mallarını yağmaladığı bildirilmiş, derhal gereken işlemlerin yürütülüp, kürek cezasına konmaları için İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir.¹³⁸ Bu meseleler bir kez daha gösterir ki, Bursa incelenen tarihsel süreçte Osmanlı toplumunun her kesiminin ilgisini çekebilecek cazibededir.

Öte yandan gelirleri oldukça fazla olan bu şehrin Kanunî devrinde doğrudan havâss-ı hümâyûna ilhak edilmesi de ilgi çekicidir. Şehrin fazla gelir getiren kalemlerinin padişah hasları içerisinde bulunması ve gelirlerinin doğrudan merkezî hazineye bağlı olması da bununla ilintilidir. Bu yüzdendir ki şehrin yönetimi diğer Osmanlı eyaletlerinde görüldüğü gibi sancakbeyinin kontrolünde değil, merkezden iltizam yoluyla devredilen bir görevliye aittir.¹³⁹

Bursa şehri tüm bunların yanında başkent İstanbul'un iaşesinde de mühim bir rol oynamaktaydı. Hem İstanbul'un hem de seferlerde orduya yapılacak olan ikmalde, Bursa'nın kaynaklarından cömertçe yararlanılıyordu.¹⁴⁰ 9 Şevvâl 966/15 Temmuz 1559 tarihli bir hükümde bölgeden toplanacak kasapların özellikle askerin beslenmesinde

¹³⁷ Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, s.141. Bu hususta Akdağ 1544 yılında çingene kadınlarının erkek çalgıcılarıyla birlikte kadı huzuruna çağrıldıklarından ve başta fuhuş, cinayet ve gasp gibi cürümler işlediklerini kayda geçirmiştir. Ayrıca burada yalnızca gurbet taifesinin karıştığı bir olay örnek verilmiştir çünkü çalışmanın bir sonraki bölümünde suhte ve levend taifesinin faaliyetleri geniş kapsamlı olarak incelenecektir.

¹³⁸ BOA, 5 Numaralı Mühimme Defteri 973/1565-1566, *Özet ve İndeks*, (1994), 48 Nr. hüküm, s.10.

¹³⁹ Ö. Ergenç (2014), *age*, s.148-149.

¹⁴⁰ BOA, 3 Numaralı Mühimme Defteri 966-968/1558-1560, *Özet, Transkripsiyon*, Ankara, (1993), 25 Nr. hüküm: s.17. "Bursa ve Sultanönü Kadılarına: Yörük taifesinde bulunan koyunların Bursa kasapları için alınması ve başka ne kadar koyun varsa bildirilmesi hakkında." Yine 45 Numaralı hükümde; "... Kassâb olanların koyunları ile ordu-yı hümâyûma gönderüb... nâzır olalar" ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla ordu için bölgenin kasaplarının koyunlarıyla orduya katılması emri verilmiştir. Bu da yukarıda bahsedilen Bursa'nın hem ordu hem de İstanbul'un iaşesindeki mühim rolünü kanıtlamaktadır.

kullanılan et ürünlerini hazırlaması için orduya gönderilmesi emri, Bursa'nın iâşe meselesindeki önemini gözler önüne sermektedir.¹⁴¹ Bu hususta diğer örnekler de mevcuttur örneğin 12 Rebiülevvel 972 (18 Ekim 1564) tarihli bir hükümde Mudanya naibinin, İstanbul zahiresi için ayrılan terekeyi emre karşı gelmiş olmasından ötürü görevden alınması gerektiği belirtilmiştir.¹⁴² Mudanya naibine verilmiş olan görev en nihayetinde başkentin iâşesi gereğince ve yerine getirilmediğinde merkez doğrudan müdahale ederek durumun düzeltilmesini emredebilmektedir. Aynı tarihte bu hususta bir başka mühimme kaydından olayın takibatının yapılmış olması da ilginçtir. Nitekim, Bursa kadısına gönderilen başka bir hükümde, Mudanya'dan İstanbul'a gönderilecek olan hububatın, istif edildiği bilgisi üzerine hepsinin derhal toplanıp, tek bir zerresinin dahi ziyan edilmemesi için yazılmış bir hüküm ve iki gün sonra aynı hususta tekrar bir emir daha gönderilmiştir.¹⁴³

Buraya kadar özetlenmeye çalışılan, Bursa'nın Osmanlılar için ne derece mühim bir bölge olduğuydu. XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlıların birçok cephede yaptığı savaşların malî yükü şüphesiz şehrin ekonomisinde de etkili olmuştu. Ayrıca XVI. yüzyıldan itibaren etkisini gösteren fiyat devrimi yine bu hususta önemliydi. XVI. yüzyılın başlarından itibaren Avrupalılarca değerli madenlerin istifi Osmanlı parasını günden güne değersizleştiriyor ve enflasyon oranlarını yükseltiyordu. Bursa'nın ekonomisi de bu enflasyondan oldukça etkilenmiştir. Devlet malî açıklarını para vakıfları aracılığıyla¹⁴⁴ ve merkezden dağıttığı iltizamlarla nakit para ihtiyacını karşılayarak kapatmaya çalışıyordu. Bu vesileyle de Bursa'daki vakıfların gelirleri doğrudan önem kazanıyor ve yine padişahın zeâmet toprakları sayılan bölgedeki vergilerin toplanmasında çok daha titiz davranılıyordu.¹⁴⁵

Son olarak Bursa şehrinin yönetimi hakkında birkaç izah yapmak yerinde olacaktır. Şehrin Kanunî devrinden itibaren havâss-ı hümâyûna ilhak edildiği daha önce

¹⁴¹ BOA, 3 Numaralı Mühimme Defteri, s.57. 109 Numaralı hükümde "Ordu-yı hümâyûn için üç adet kassâbın, ordu-yı hümâyûnuma geldükleri ma'lûm olmamağın gitmiş bulunmuşlar..." ifadeleri merkezin kasaplar konusunda ne kadar titiz olduğunu göstermekle birlikte adı geçen üç kasabın tekrar orduya gönderilmesi emredilmiştir.

¹⁴² H. T. Dağlıoğlu, *XVI. Asırda Bursa 1558-1589*, Bursa Vilayet Matbaası, 1940, s.35, Nr. 32. (Bundan böyle Dağlıoğlu)

¹⁴³ Dağlıoğlu, age, s.36, Nr. 33 ve 34.

¹⁴⁴ M. Çizakça, "Ottoman Cash Waqfs Revisited: The Case of Bursa 1555-1823", *FSTC*, (2004), s.2-20.

¹⁴⁵ K. Orbay, "16. ve 17. Yüzyıllarda Bursa Ekonomisi: Sultan Çelebi Mehmed Yeşil İmareti'nin Mali Tarihi (1553-1600)", *OTAM*, (2007), C.2, S:22, s.125-158.

belirtmişti. Buna paralel olarak merkezden atanan Hassa Harc Emîni, padişah haslarının gelirlerini ve giderlerini yürüten kişi olacaktır. Bu mühim görev sebebiyle şehir yönetiminde XVI. yüzyılın ortalarında Harc Emîninin arzı ile subaşılık görevi bazı kişilere tevcih edilebiliyordu. İltizam yoluyla gerçekleştirilen bu işlemde mültezim, parasını peşin ya da nakit olarak ödediği miktarı fazlasıyla çıkarmak için birçok baskı yollarına başvurabilirdi. Şehrin yönetiminde tercih edilen bu yol kimi zaman yerel eşrafla çatışmayı artıracaktır. Bölgenin yine padişah hası olmasından ötürü merkezden yönlendirilen görevliler, sancakbeyinin hakimiyet alanını kısıtladığından bu hususta yine çatışmalar söz konusu olacaktır. Çünkü Bursa’da herhangi bir eşkıyalık olayında, cürüm işleyenler bu topraklara kaçarak sancakbeyinin hakimiyet alanından çıkar ve çoğu zamanda kendisini kurtarabilirdi. Nitekim sancakbeyinin kovuşturma yetkisinin burada kısıtlanmış olmasından ötürü sancak sınırlarındaki birçok hadisenin çözümsüz kaldığı görülmektedir. Denilebilir ki, Kanunî devrinden itibaren bölgede uygulanması yaygınlaşmış olan merkezi iltizam usulü, ehl-i örfün arasındaki çatışmaları tırmandırırken, reayanın yaşadığı sorunları çözümsüz kılmış ve toplumsal huzursuzluğu artırmıştır. 3 Şa’bân 990/23 Ağustos 1582 tarihli bir belgede Hüdâvendigâr Beyi Ahmed bu meseleden dolayı tazallüm etmiştir.¹⁴⁶

Öte yandan Muhtesib ise yine şehir yönetiminde etkin bir role malikti. Gelibolulu Mustafa Âli’nin tabiriyle Muhtesibler “*toplumda kıymetleri mâlum*” olan kişilerdi ve temelde çarşı ve pazarlardaki ekonomik hayatın nizamından sorumluydu.¹⁴⁷ Kısaca beledi hizmetleri gören muhtesib, çarşı ve pazarlarda belirlenen narhtan yani fiyattan fazla satış yapanları teftiş ve böyle bir hadise var ise tevkif ederdi. Bursa’daki hanlar ve diğer ticari merkezlerin büyüklüğü göz önüne alındığında aslında muhtesibin sorumluluğu daha da artıyordu. Yine bundan ziyade muhtesib, kanun ve şer’e aykırı her hareketi gözlemler, çarşıda yahut pazarda satılan maddelere konan ihtisâb rüsumunu toplardı. Hatta bu rüsumu toplayan muhtesibin, Bursa Ulucami yakınlarında bir dairesi olduğu

¹⁴⁶ Ö. Ergenç, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*, s.150-151. Ağustos 1582 tarihinde Bursa kadısına başvuran Hüdâvendigâr Beyi Ahmed’in, evkâf, emlak ve serbest tımarlara ve havâss-ı hümâyûn topraklarına sığınan cürüm ehline, kendisinin bu alanda kovuşturmaya yetkisi olmadığı için müdahale edemediğine dair verdiği şikayât dolayısıyla gönderilen hüküm.

¹⁴⁷ Mehmet Şeker (yay. Haz.), *Gelibolulu Mustafa ‘Âli ve Mevâ’idün-Nefâis fi Kavâ’idi’l-Mecâlis*, TTK Yayınları, Ankara:1997, s.109.

saptanmıştır.¹⁴⁸ Fakat, merkezden iltizam yoluyla alınan bu mansıbın daha önce yerel eşrafla çatışma haline girdikleri zikredilmişti. Buna paralel olarak muhtesibe karşı görülen birçok dava söz konusudur. Örneğin Bursa muhtesibi Dergâh-ı âli çavuşlarından Ali Çavuş'a yönelik bazı kimseler tarafından edilen hakaretler neticesinde Bursa kadısına başvurulmuştur. Ali Çavuş, ifadesinde devlet otoritesine karşı geldiğini zikretmiş ve şehrin eşkıyalarının kendi ihtisâb dükkanını basarak birçok hakaretlerde bulunduğunu beyan etmiştir. Bu olay karşısında Bursa kadısına gönderilen 993 (1553) tarihli hükümde, eşkıyaların mahkemeyi bastığı ve derhal südde-i saadete gönderilmesi emredilmiştir.¹⁴⁹ Bu ve buna benzer olaylar hatırı sayılır ölçüde mevcuttur, dikkatin verilmesi gereken nokta ise Osmanlıların bölge üzerindeki denetime ne derecede önem verdikleridir.

Şehrin yönetiminden sorumlu diğer görevliler arasında çeşitli Emînler vardır. İslam devletinin gereği olarak şeriâta göre güvenilir ve iffet sahibi kişilere tevcih edilen emînlik mansıbı, Osmanlılar için de önem arz etmekteydi. Bursa'da da şehrin günlük hayatında izlerine rastlanılan emînler, bölgede bulunan padişah haslarından kimi mukâta'ları üstlenmiş durumdadır. Bundan dolayı bazı vergileri toplaması bakımından maliyeci görevi gördüğü de söylenebilir. Yine Bursa'nın en fazla gelir getiren kapan¹⁵⁰ resimleri, bâzâr-ı galle vergilerinin sultanın haslarına bağlı olmasından ötürü emînlerin görevleri önem kazanmaktaydı Tüm bu şehir görevlilerine ek olarak bir de Ases ve Asesbaşları mevcuttur. Görev tanımları klasik yine klasik İslam devletlerindeki örneklerinden yapılan içtihatlar neticesinde oluşturulmuştur fakat en nihayetinde yine merkezden iltizam yoluyla gelmiş olan Harc Emîni tarafından belirlenmektedir. Asesler genellikle Bursa'da ve diğer Osmanlı şehirlerinde bekçilik ve koruyuculuk görevlerini üstlenmişlerdir.¹⁵¹

Sonuç olarak bu bölümde Bursa şehrinin alınışından XVI. yüzyılın ortalarına değin geçirdiği değişim, dönüşüm, idari ve içtimaî durumu özetlenmeye çalışıldı. Elbette mahruse-i Burusa hakkında yazılması gerekenler bu kadarla sınırlı değildir fakat,

¹⁴⁸ Ö. Ergenç, age, s.158-160. Ergenç, Bursa Şer'îye Sicillerinde 7 Ağustos 1595/29 Şevval 1003 tarihli şöyle bir belgeden söz etmektedir: "Sultan Orhan Han... evkafından Câmî'-i kebirin (Ulucami) yeni minâresi kurbunda (yönünde) vâki' olan ihtisâb dükânı..."

¹⁴⁹ Dağhoğlu, *XVI. Asırda Bursa 1558-1589*, s.120-121, Nr.190. Ayrıca Ö. Ergenç, age, s.163.

¹⁵⁰ Kapan: Osmanlı devrinde şehirlerde özellikle gerektiğinde kullanılmak için saklanan erzak, hububat ve türlü zahirenin toptan alınıp satıldığı yerlere verilen isimdir. Yağ kapanı, Un kapanı gibi isimlendirmelerle de anılmıştır. Bknz: S. Aynural, "KAPAN", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kapan> (12.04.2019).

¹⁵¹ Ö. Ergenç, age, s.164-171.

çalışmanın ana eksenini olan suhte isyanlarının anlaşılması bakımından şehrin bahsi geçen süreçte sosyo-ekonomik tarihinden faydalanılması amaçlandığı için burada daha fazla ayrıntıya girilmemiştir. Bursa'nın yoğun olarak 1550'lerden 1585 yılına değin geçirdiği asayişsiz ortamdan hatırı sayılır ölçüde sorumlu olan suhte taifesinin, niçin bu şehirde biriktiğine dair çıkarımların da yapılacağı bir sonraki başlık, artık tamamen genç talebelerin fiiliyatlarına ayrılacaktır.

5. TALEBE-İ ULÛM'DAN EHL-İ FESÂD'A: OSMANLI BURSA'SINDA SUHTE İSYANLARI ÜZERİNE BİR DENEME

*“Müddet-i ömrümüzde vâsıl olduğumuz mansıba, zemâne ihdâsı bî-tekellüf gelüp alırlar.”**

Selânikî Mustafa Efendi

Osmanlı İmparatorluğu'nda öğrenim ve eğitimin gerçekleştiği medreseler, klasik çağda (yakl.1300-1600) kurumsallaşmasını tamamlamış, ilmî olarak bir sınıflandırmaya tâbi olan ve belirli icazetlerle oluşturulan maddi yapılardır. İslam mistisizminin dünyanın yaratılış meselesine bağlı olarak Taşköprülüzâde (1495-1561)¹⁵² ilimleri sınıflandırırken bunları uygulamalı ve kuramsal olarak ikiye ayırmıştır. Bu ayırımın ardından ilimleri tekrar yalnızca akla ve İslâm dinine dayananlar olarak alt bölümlere ayırmıştır. Bu

* XVI. yüzyıl kronik yazarı Mustafa Selânikî Efendi'nin İlmiye sınıfındaki bozulmalara ve usulsüz görev almaya karşı yaptığı eleştiridir. Selânikî Mustafa Efendi (yay. haz. Mehmet İpşirli), *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, C.I, TTK Yayınları, Ankara:1999.

¹⁵² Taşköprülüzâde Ahmed (1495-1561), İslâm ilimleri üzerine ansiklopedik sayılabilecek bir eserin yazarı ve medrese hocasıdır. En bilinen ve günümüze ulaşan eseri ise *Mevzûâtü'l-ulûm*'dur. Osmanlı ilmiyesinde yüksek ilmî kudretiyle tanınmış Taşköprülü bir süre İstanbul Kadılığı gibi çok önemli bir mevkide de bulunmuştur. Ölüm tarihi ise 968 Receb/Nisan 1561'dir. *Mevzûâtü'l-ulûm*'un iyi bir edisyonu için Bknz: Taşköprülüzâde Ahmed Efendi (yay. haz. Mümin Çevik), *Mevzûât'ül Ulûm*, Üçdal Neşriyat, İstanbul:2013.

sınıflandırmaya örnek olarak ilimlerin sözlü, fikrî, ruhanî, ahlâk, siyaset, Kur'an, hadis, tefsir, görgü kuralları vs. gibi ayrılması ve okutulması verilebilir.¹⁵³

Bu bölümde önce özet olarak Osmanlı medreseleri ve ilmiyesi üzerine birkaç bilgilendirme yapıp, ardından suhtelerin bu sistem içerisinde nerede olduğunun analizine girişilecektir. Suhtelerin talebe-i ulûm iken nasıl ehl-i fesâda döndüğünün hikayesi tarihsel verilerle açıklanmaya çalışılacaktır.

5. 1. OSMANLI DÖNEMİ'NDE MEDRESELER

Osmanlılarda tesis edilen eğitim ve öğretim yuvaları olan medreselerin bu noktada genel bir izahata ihtiyacı vardır. İlk Osmanlı medreseleri İznik, Bursa ve Edirne'de kurulmuştur. İznik'te kurulan medresenin müderrisliğine Kayserili Davud'un getirildiği daha önce zikredilmişti. Davud, büyük mutasavvıf Şeyh Muhiddin-i Arabî'nin üvey oğlu Şeyh Sadreddin-i Konevî'nin halifelerinden ve Arabî'nin meşhur *Fusus-ul Hikem* adlı eserini şerh etmiş olan Kemalüddin Abdürrezzak-i Kâşî'nin halifesi olup, Mısır'da tahsilini tamamlamıştır. Bu yüzden Orhan Gazi İznik'te ilk müderrisliği Davud'a tevcih etmiştir. Bundan hariç Orhan Gazi 1326 yılında Bursa'yı alınca beyliğin merkezini buraya taşımış ve halk arasında *Manastır Medresesi* adıyla bilinen medresesini inşa etmiştir. Bundan hariç Osmanlıların kuruluş devrinde Edirne'nin 1363'teki fethedilmesiyle bölgedeki iskân faaliyetleri ivme kazanmış ve Fatih devri öncesindeki medrese tahsili için gerekli şartlar oluşturulmuştur.¹⁵⁴

Osmanlı medreselerinin kurumsal bir karakter kazanması ise şüphesiz İstanbul'un fethinden sonra kurulan Sahn-ı Semân ve Tetimme Medreselerinin kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Medreseler, bu süreçten sonra Osmanlı ulemasının hiyerarşik yapılanmasında belirleyici bir unsur olmuştur. Nitekim İslâm eğitiminin ana ögesi, dinî

¹⁵³ İnalçık (2013), *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, s.173.

¹⁵⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, TTK Yayınları, 4. Baskı, Ankara:2014, s.3-5. (Bundan böyle Uzunçarşılı) İstanbul'daki Osmanlı medreseleri için Bknz: M. Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, TTK yayınları, Ankara:2000.

ve ruhanî ilimlerde yeterliliği kabul edilmiş olan müderrislik makamı, tesis edilen medreselerin başına atanan en yetkili kişi olarak görülmektedir. Müderrislik makamı hakkında tafsilata girişmeden önce Osmanlı ülkesindeki medreselerin derece ve tahsil müddetlerini özetlemekte fayda vardır. Az önce belirtildiği üzere İstanbul'da tesis edilen Sahn ve Tetimme medreselerinin ardından neredeyse tüm imparatorlukta standart bir teşkilatlanmaya gidilmiştir. Böylece Osmanlı medreseleri aşağıdan yukarıya şu şekilde sınıflandırılmıştır:

- a) *Hâşiye-i tecrid*
- b) *Miftah*
- c) *Kırklı*
- d) *Hariç*
- e) *Dâhil ve Sahn-ı Semân.*

Bu sınıflandırma medresenin işleyişinden sorumlu müderrislerin yevmiyeleriyle ve bu medresenin kim tarafından yaptırıldığına göre yapılmıştır. Nitekim en alt kademede yer alan Hâşiye-i tecrid, müderrislerinin yevmiyesinin yirmi yahut yirmi beş akçe olduğu medreseleri karşılıyordu. Yine sınıflandırmada ikinci seviyede gelen miftah medresesinde müderrisin yevmiyesi otuz beş akçe olarak belirlenmiştir. Kırklı medrese ise adından da anlaşılacağı gibi kırk akçeli yevmiye verilen medreseydi. Ardından gelen hariç medresesi de elli akçe ile sabit görülüyordu. Öte yandan kırklı ve hariç medresesi denilen eğitim yuvaları, Osmanlılar öncesinde Anadolu'daki beylikler ve Selçukluların ailelerinin, yönetici sınıfına mensup vezirlerinin ve sancak beylerinin yaptırdıkları medreselerdi.¹⁵⁵

Dâhil medreselerine gelince, bu medreseler imparatorluğun en yüksek derecesine malik eğitim yuvalarıydı. Genellikle Osmanlı hanedanı tarafından tesis edilen bu medreseler, Sahn medreselerine talebe yetiştirmek amacıyla kurulmuştur. Bunun Fatih öncesi devirdeki ilk örneği ise Edirne'de Sultan II. Murad tarafından tesis edilen Dârülhadis Medresesidir. II. Murad'ın tesis ettiği medrese, Osmanlı İmparatorluğu'nda önemini uzun

¹⁵⁵ Uzunçarşılı (2014), age, s.17; C. Baltacı, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul:2005; F. Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fâtih Külliyesi*, s.114; Gelibolulu Mustafa Âli (yay. haz. M. Hüdai Şentürk), *Künhü'l-Ahbar*, C.II, TTK Yayınları, Ankara:2003.

süre korumuştur ve İstanbul'un fethinden sonra kurulan Sahn-ı Semân'dan önce önemli bir ilim merkezi niteliği taşımıştır.¹⁵⁶

Müdürlük makamının medrese sistemindeki önemi ise oldukça büyüktür. Çünkü müderrisler, çoğu kez âlim sıfatı ile anılan ve öğrencilerine icâzetnâme verebilecek olan tek merci olmalarından ötürü medrese tedrisatının baş mümessilidir. Bu müderrisler Osmanlı ulemâ hiyerarşisinde belirli akçelik kısımlara ayrılarak merkezden taşraya doğru örgütlenen birer müdürlük kurumları olarak kurulmuştur. Bunlar sırasıyla 25-30 akçelik müdürlükler, 50-60 akçelik müdürlükler ve 60-100 akçelik müdürlükler olmak üzere üçe ayrılmış, düşük akçelik olanlar genellikle kasabalarda, orta düzeyde olanlar ve yüksek düzeyde yani imparatorluğun Süleymaniye medresesine hazırlık niteliğinde olan eğitim kurumlarıdır.¹⁵⁷

Öte yandan Osmanlı ilmiyesinde mülâzemet sisteminin gereklerini yerine getirerek ataması ve terakkîsi belirlenen müderrislerin izlemesi zarûrî yollar vardır. Klasik devirde Osmanlı toplumu bilindiği üzere padişah adına yönetim ve yetki hakkını kullanma ayrıcalığına malik ehl-i örf ve vergiye tabi reayadan mürekkepti. Askerî sınıf olarak da tabir edilen yönetici sınıf ise kendi içerisinde seyfiye, kalemiye ve ilmiye olmak üzere ayrılıyordu. İşte çalışmada temel nokta bu sayılan sınıflar içerisindeki ilmiye sınıfının¹⁵⁸ izlediği yollarda önem arz eden mülâzemet sistemi hakkında birkaç tanımlama gereklidir. Çünkü bu mülâzemet sistemi tüm imparatorlukta ilmiye mesleğine giriş yapan en yüksek kademedен en alta kadar tüm kişilerin uyması gereken kuralların bütünü anlamına gelmektedir. Kadılıktan¹⁵⁹, müdürlüğe ve en altta incelemenin konusunu teşkil eden softalar mülâzemetin gerekliliğini yerine getirmekle mükelleftir. Bu doğrultuda mülâzemet, Osmanlı ilmiyesine girişte çok önemli bir yere sahiptir.

En genel anlamıyla mülâzemet, Osmanlı eğitim sistemindeki medreselerde eğitime başlayan danışmendlerin, en az altmışlık tedristen geçtikten sonra hizmet ve görev sürelerinin belirlenmesi esasına dayanır. Bu sistem ilk olarak Fatih Kanunnamesinde

¹⁵⁶ Uzunçarşılı (2014), age, s.17-18.

¹⁵⁷ İnalçık (2013), age, s.174.

¹⁵⁸ Suraiya Faroqi, "Social Mobility Among the Ottoman Ulema in the late Sixteenth Century", *International Journal of Middle East Studies*, (1973), Vol. 4, s.204-218.

¹⁵⁹ İ. Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara:1994.

ortaya çıkmış, XVI. yüzyılda da genel karakterini kazanmıştır. Kanunnameye göre mülâzımlar içinde müderris olmak isteyenler önce 20 akçelik medreseye atanmış, daha sonrasında ise 20-50 akçelik medreseye kadar yükselerek mansıbdan terakkî etmişlerdir.¹⁶⁰

İşte XVI. yüzyıla değin klasik karakterini kazanmış olan mülâzemet sistemi, medreselerdeki hızlı terakkî etmeye karşın bir denetim mekanizması olarak düşünülmelidir. Kanunî devrine gelindiğinde amaçlanan hedefin bu olduğu iyice netlik kazanmıştır nitekim bu devirde çıkarılan *Mevâlî-i İzâm ve Müderrisîn-i Kirâmın Tedrise Muvâzebetleri İçün Nişân-ı Hümayûn* adını taşıyan kanunname talebelerin çok kısa sürede ve az kitap okuyarak mülâzım olarak göreve atandıklarından bahsedilir. Müderrislerin bu hususta haftada dört dersi muhakkak tamamlamaları, danışmendlerin ise en az beş yıldan önce Sahn medresesine ulaşmaması gerektiği vurgulanmıştır. Konumuz açısından bu kanunname softaların eğitimde izlemeye çalıştığı kolaycılığı gözler önüne sermesinin dışında, sistemdeki aksaklıkların takriben 1538 tarihinde başladığını ve bunun düzenlenmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.¹⁶¹ Diğer taraftan bu sistemde yetişmiş alimler XVI. yüzyılın ortalarına kadar işlerlik kazanmıştır. Âlî, kimlerin mülâzım olduğunu 1566 tarihinde hangi mansıbdan bulduklarını zikretmiştir.¹⁶²

Böylece Osmanlı ulemasının ve ilmiyesinin işleyiş bakımından nasıl olduğuna dair birkaç örnek verilmiş oldu. Buradaki asıl mesele ise incelediğimiz XVI. yüzyılın ortalarında Osmanlı ilmiyesindeki mülâzemet sürelerinin “kanûn-i kadîm”e uymamaya başlamasıdır. Bu süre zarfında ilmiyeye dahil olan mülâzım sayısı hatırı sayılır ölçüde artmıştır. Öyle ki ruznâmçe defterlerindeki verileri titizlikle inceleyen Beyazıt, bu devirde artış gösteren mülâzımların bir grafiğini çıkarmıştır. Defterlerdeki veriler ışığında oranlar XVI. yüzyılın ikinci yarısında, ortalama otuz beş yıllık bir süreçte ilmiyeye giren şahısların sayısındaki artış neredeyse %177’lik bir artış göstermiştir. 1547-1548 ve 1550-1551 yıllarında tutulan

¹⁶⁰ Yasemin Beyazıt, *Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam (XVI.Yüzyıl)*, TTK Yayınları, Ankara: 2014, s.28 ve s.220-221.

¹⁶¹ Y. Beyazıt, “XVI. Yüzyıl İlmiye Kanûnnâmeleri ve Medrese Eğitimi”, *Belleten*, (2014), S.283, s.958-962; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanûnnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. IV, OAV Yayınları, İstanbul:1992, s. 667-668; Fahri Dalsar, “Medreseler Kanûnnâmesi”, *Nilüfer Dergisi*, (1945), S.5, s.16.

¹⁶² Faris Çerçi, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Kühü'l Ahbâr'ında II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed Devirleri*, C.II, Kayseri:2000, s.108-109’da şöyle demektedir: “*Tarîk-i tadrîsde müntehâ-yı mansıbı Ayasofya Medresesi olup ondan Bağdâd Kazâsı virildi. (974 H./1566 M.)*” Mevlânâ Alaeddin’in mevâlî hizmetini tamamladıktan sonra asrın en büyük alimlerinden biri olan İbn Kemâl’den mülâzım olduğunu kaydeder. Dönemin uleması hakkında da birçok bilgi vermektedir.

defterlerden anlaşıldığı kadarıyla yaşanan bu artış, en altta mülâzım olmak için bekleyen talebelerin de sayısını muazzam oranlarda artırmıştır.¹⁶³ Bunun yanı sıra çalışmanın methalinde ortaya atılan ilmiye ve buna bağlı medreselerin işleyişindeki aykırılıklar ve bozulmaların Kanunî devrinde başladığı iddiasını güçlendirmek adına bir örnek vermek yerinde olacaktır.

Yukarıda da özetlendiği gibi bir kişinin medrese tahsilinden sonra herhangi bir mansıba atanması için esas unsur olan mülâzemet sistemine aykırı olarak Kanunî, kendisine güzel bir kaside taktim etmiş olan meşhur şair Bâkî'yi, teamüllerdeki sırayı bekletmeden mülâzım defterine kaydını yaptırmış ve takriben 1563 yılında da onu yirmi beş akçe yevmiye ile hâşiye-yi tecrid müderrisliğine tayin ettirmiştir. Esasen atamaların yapıldığı ruznâmçe defterinde kayıtlı olup nevbetini bekleyen mülâzımlar mevcut iken bir medrese talebesinin yaklaşık iki sene içerisinde müderris olamayacağını bildiren dönemin Rumeli Kazaskeri Hâmid Efendi, Bâkî'nin tayinine karşı itiraz etmiştir. Fakat sultanın mutlak iradesi karşısında Abdülbâkî, 1564 yılında otuz akçe ile Silivri'deki Pirî Paşa medresesine¹⁶⁴ müderris tayin edilmiştir.¹⁶⁵ Buradan çıkarılacak iki sonuç vardır: birincisi, daha önce Fatih devrinde medrese eğitiminde ve ilmiyede belirlenmeye çalışılan esaslar, Kanunî devrinde delinmeye başlanmıştır. Daha önce de zikredilen kapılanma hadisesi neticesinde okunduğunda, merkeze ve sultana ne kadar yakın olunursa mansıba atanmak da o kadar kolay olmaktadır. Yani padişahın emri ya da onun hanesinden birinin isteği doğrultusunda mansıb, ilmî yeterliliğine bakılmaksızın herhangi bir kişiye tevcih edilebilmektedir. Bu ise izlenecek olan tarîk-i tedrisin nizamına aykırı olarak birçok ulema mensubunun ve talebenin tepkisini toplayarak XVI. yüzyılın ortalarındaki infialin sebeplerinin başında gelecektir.

İkinci olarak da yine yüzyılın ortalarından itibaren mülâzım ve nevbet sürelerinin uzun olması ve nüfus baskısının etkisiyle, talebelerin özellikle taşradaki medreselerde yığılmasına ön ayak olacaktır. Çünkü danışmendler gün geçtikçe uzayan mülâzım

¹⁶³ Y. Beyazıt (2014), age, s.38-40.

¹⁶⁴ Pirî Mehmed Paşa tarafından H. 927/M. 1521 yılında inşa ettirilen Silivri'deki bu yapı külliye şeklindedir. Fakat günümüze imaret yapıları ulaşmasa da camisi ve daha sonradan eklenen bir muvakkithanesi hala ayakta. Bknz: O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İnkılap Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul:2004, s.199-200.

¹⁶⁵ Uzunçarşılı (2014), *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, s.55-56.

sürelerinde geçim darlığına düşecek ve işsiz kaldıkları sürede başta hırsızlık ve gasp olmak üzere farklı tariklere başvuracaklardır.

5. 2. SUHTE İSYANLARININ SEBEPLERİ

Çalışmanın önceki bölümlerinde XVI. yüzyılın krizleri birer birer analiz edilmeye çalışılmıştı. Buna mukabil ilmiyenin kendi içerisindeki istihdam sorunlarının dışında, medreselerin niçin büyük öğrenci yığınlarıyla dolup taşıdığına dair birkaç çıkarım yapmak yerinde olacaktır. Öncelikle tüm bu sayılan ve ulemanın hiyerarşisindeki bozulmaların, zincirleme bir şekilde taşradaki danişmendleri nasıl etkilediği sorusuna cevap aranmalıdır.

Yukarıda genel olarak portresi çizilmeye çalışılan bu klasik düzen, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren imparatorluğun içerisine girdiği buhranlı dönemlerde tıpkı malî konularda yaşanan krizler gibi medreseler üzerinde de oldukça büyük infiallerle sonuçlanmıştır. Bu infiallerin sebepleri ise medreselerin kapasiteleri üzerinde öğrenci yığılmalarıyla karşılaşması, biriken bu öğrencilerin iş bulamayarak kendi geçimlerini kazanma istekleri doğrultusunda Anadolu'nun bir bölümünü kapsayacak şekilde isyana kalkışmalarıdır. Öte yandan yüzyılın temel sorunu olan nüfus meselesinden dolayı, özellikle taşrada yaşayan Osmanlı köylü ailelerin, ekilecek arazi bakımından önceki duruma göre büyük sıkıntıları olduğu ve tarımın artık çok da fazla tercih edilmemesi sonucunda tek çıkar yolun, çocuklarını medreselere göndermeleri olarak görüldüğü söylenebilir. Bunun yanında iklimsel koşullarında tarımsal üretime vurduğu darbeyi belirtmek elzemdir.

Medrese eğitimini tamamlayan suhteler yani öğrenciler mezun olduktan sonra vazife için sıraya giriyorlar fakat özellikle bu dönemde devletin ihtiyacından çok daha fazla bir sayıya ulaşıp biriktikleri için, yıllarca bekleyip hiçbir sonuç elde edemedikten sonra, kendi yaşamlarını kazanma arzusuyla türlü şenaate girişiyorlardı.¹⁶⁶ Suhteler bu

¹⁶⁶ Akdağ (2018), *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celâli İsyânları*, s.145-146.

medreselerden mezun olduktan sonra birçok vazife edinebilme şansına görünürde sahipti. Bu vazifeler naiplik, müftülük ve imamlık olarak telakki edilmekteydi.

Medreselerin vakıflar aracılığıyla ayakta kaldığını göz önünde bulundurarak, beslenme, barınma ve bir miktara kadar da harçlık vermesi, kasabalarda yaşayan hem ailelerin hem de çocuklarının kolaylıkla tercih edebileceği bir sığınma merkezi niteliği taşımaktadır.¹⁶⁷

Böylece medrese önlerine yığılan nüfus günden güne artmış ve yakın dönemlerde bu duruma bir de Şehzade Selim ve Bayezid'in taht kavgası eklemlendiğinde durum tam bir kriz halini almıştır.¹⁶⁸ Medreselilerin birikmesinin haricinde neredeyse aynı zaman diliminde, tımarlı sipahilerin önemini kaybetmeye başlamasından sonra devletin nakit ihtiyacının iltizam usulü ile karşılaması yeni bir ücretli askerî sınıfın doğmasına sebebiyet verecektir. Bu ücretli askerler, ateşli silahların¹⁶⁹ atlılar tarafından pek kullanışlı olmamasından mütevellit hem devlet tarafından tercih edilecek hem de XVI. yüzyılın ortasındaki şehzade kavgasında Bayezid'in ordusunda çoğunluğu oluşturacaktır. Suhte ve levend bölükleri böylece aynı zaman diliminde Batı Anadolu'da eşkıyalık faaliyetleri yürütecektir. Bunun yanında bazı levend taifesinin suhte kıyafetiyle halktan zorla haraç kesmeye çalışması da iki zümrenin bu süreçteki icraatlarının paralellliğini göstermesi bakımından mühimdir.¹⁷⁰

Levendat ve suhte taifesinin birlikte talana giriştiklerine Bursa'da da rastlanmaktadır. İlk kez genel bir ferman olarak Anadolu kadılarına yollanan belgelerde geçen ifadeler bu iddiayı doğrulamaktadır. Kanunî'nin saltanatının ilk yıllarında yaşandığı açıklık

¹⁶⁷ Yunus Koç, "XVI. yüzyıl Ortalarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Suhte Olayları," *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.8, 2013, s.151.

¹⁶⁸ BOA, 7 Numaralı Mühimme Defteri 975-976/1567-1569 Özet, *Transkripsiyon I*, Ankara: 1998, s.119-120, 226 Nr. Hükümde daha önceden Beypazarı bölgesindeki yürük taifesinden olduğu saptanan Ergâ-yib adlı paralı askerin Bâyezid taraftarı olduğu ve Konya Muharebesi'nden sonra Beypazarı'na dönüp burada haramilik ve eşkıyalık yaptığı kaydedilmiştir. Buna mukabil 12 Rebiülevvel 975/16 Eylül 1567 yılında hala Bursa zindanında hapis olduğu bildirilmiş ve mezburun "ihrâk bi'n-nâr" yani ateşte yakılması emri verilmiştir.

¹⁶⁹ Gabor Agoston, "Ateşli Silahlar ve Askeri Uyarılma: Osmanlılar ve 'Askeri Devrim'", (Haz.) Kahraman Şakul, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 2017, s. 58, 80-81.

¹⁷⁰ Bunun en çarpıcı örneği Hamidili Sancağı Kadılarına gönderilen H.966/M.1559 tarihli bir hükümde mevcuttur. Bir suretinin Teke-ili kadılarına da gönderildiği bilinen bu hükümde Hamidili yöresinde zuhur etmiş olan levend taifesinin, suhte kılığında ve silahla gezip köylülerin evlerini bastığı, reayanın oğullarını çekip kaçırdıkları bildirilmiştir. Bunların derhal "ele getirilüp" içlerindeki levend ya da suhtelerin cezalandırılması emredilmiştir. BOA, 3 Numaralı Mühimme Defteri, s.165-166, 363 Nr. Hüküm. Ayrıca Cezar (2013), *Osmanlı Tarihinde Levendler*, s.140-141.

kazanmış olan beş kişilik bir suhte grubunun çeşitli silahlarla reayadan bir oğlanı kaçırmaları sonrasında yine reayadan bazı kimselerin müdahalesiyle durum bertaraf edilmiş gözükmektedir.¹⁷¹ Bu süreçten sonra arttığı düşünülen levend ve suhte taifesinin cürümleri hakkında diğer bir örnek, 1543 yılında gönderilen bir fermanda kalabalık bölükler halinde cinayet işleyen levent sürülerine karşı halkı koruyacak tedbirlerin bildirilmesi, ek olarak ise “*talib-i ilimlerden levent suhteler*”e geniş yer verilmiş olmasıdır.¹⁷² Denilebilir ki levend ve suhte taifesi Anadolu’da XVI. yüzyılın son çeyreği ve XVII. yüzyılın başındaki Celâlî ayaklanmalarının artçısı durumundadır.¹⁷³ Talib-i ilim olanların vesikalardan anlaşıldığı kadarıyla çetelere dönüşmüş olduğu rahatlıkla söylenebilir. Suhteler artık aralarından seçtikleri bir lider ile en az 6-7 en çok ise 50-80 kişilik gruplar halinde hareket edeceklerdir. Bu hususa yönelik örnekler ise başta şeriye sicilleri ve mühimme defterlerine sıklıkla kaydedilmiştir. Bursa ve yöresi özelinde 1546 yılında İznik’in Söğütlü yerleşkesini basıp, cinayet işleyen levend-suhte grubu yaklaşık 7-8 kişiden mürekkep olmakla birlikte liderlerinin adının Muharrem Halife adında birinin olduğu anlaşılmıştır. Bu ve benzeri olaylar gösteriyor ki XVI. yüzyılın medrese talebeleri, kendi çıkarları doğrultusunda organize bir ekip görünümü sergilemişlerdir. Bunun sebebi ise tarik-i tadrîs de yıllarca beraber oldukları göz önüne alındığında bir yoldaşlık duygusunun gelişimi görülebilir.¹⁷⁴

5. 3. BURSA’NIN EHL-İ FESAD TAİFESİ

Diğer yandan suhte meselesi mercek altına alındığında, Bursa’daki talebe nüfusunun diğer yerlere göre çok daha fazla olmasının sebebi, taşradan gelen danışmendlerin burada yüksek derece tahsil edip görevine atanacak olmasından ötürüydü. Buradan hareketle Bursa’da XVI. yüzyılın ortalarında ve son çeyreğindeki mevcut medreselerin sayısı ve fiziki özelliklerine dair bilgilendirme gerekli görülmüştür. Faroqhi, incelenen süreç içerisinde Atayî’den yaptığı çıkarımlarla Bursa’da 14 medresenin varlığından söz ederek,

¹⁷¹ Akdağ (2018), *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celâlî İsyanları*, s.150; Bursa Şeriye Sicilleri, A/35, Vr. 342.

¹⁷² Akdağ (2018), *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celâlî İsyanları*, s.151

¹⁷³ Çağatay Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan’da Eşkîyalık ve Halk Hareketleri*, Manisa Halkevi Yayınları, İstanbul:1944.

¹⁷⁴ Akdağ (2018), age, s.151

en sık zikredilen mansıb yerinin Yıldırım Bâyezid Medresesi olduğunu zikretmiştir. Yıldırım Medresesi, daha önce belirtilen sınıflandırmaya göre kırklı ve ellili medreseler içerisinde yer almıştır. Bundan başka Orhan Gazî'nin Bursa'yı fethinden hemen sonra bir manastırdan devşirdiği Manastır Medresesi ve yine altmışlı medreselerden Murâdiye Medresesi, Emir Sultan Medresesi ve son olarak da kırklı olarak belirlenen Kaplıca Medresesi'nden söz etmektedir.¹⁷⁵ Buradaki medreselerde ulemaya mensup mühim kişilerin görev yapması şüphesiz Bursa'nın tadrîs ve terakkî yolundaki önemini bir kez daha kanıtlamaktadır. Buna mukabil, danışmendlerin alacağı eğitim de yine ulema tarafından tanınmış alimlerden olacağı düşünüldüğünde tercihin yoğunlaşması olağan görülebilir.

Bursa medreselerinin XVI. yüzyılın ortalarında ve son çeyreğinde mevcut olanlarının açıklamalı bir listesini ise Ergenç vermektedir. Buna göre Bursa'da XVI. yüzyılın ortalarından itibaren vesikalarda adı geçen medreseler şu şekildedir: En başta müderrisin yevmiyesinin elli akçe olduğu Manastır Medresesi gelmektedir. Medrese hakkında XVI. yüzyıl hakkında bir veri olmadığı kaydedilmiştir. Bir diğeri Murâd Hüdâvendigâr devrinde inşa edilmiş olan Çekirge semtindeki Kaplıca medresesidir. Bu medrese önceki devirlerde otuzlu olarak telakki edilirken XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra altmışlı mertebesine yükselmiştir. Yıldırım Bâyezid'in Bursa'da toplamda iki medresesi mevcuttur; ilki bugün Bursa'nın Yıldırım semtinde bulunan Külliye yapısının içerisindeki medresedir. İkincisi ise Ulucami yakınlarında takrîben 1388 yılında yaptırılmış ve XVI. yüzyılda bu medrese de altmışlı sınıfına girmektedir. Burada zikredilen medreselerle birlikte Bursa'da incelenen yüzyılda toplamda otuz bir medresenin var olduğu tespit edilmiştir. Bu sayı, icâzet bekleyen softa güruhunun niçin şehirde yığıldığının göstergesi konumundadır.¹⁷⁶

Yukarıda izah edilmeye çalışıldığı gibi Bursa'nın ekonomik ve merkez açısından ehemmiyetinden başka, incelenen dönemdeki aktif medrese sayıları, suhte taifesinin niçin

¹⁷⁵ Suraiya Faroqhi, agm, s.213-214.

¹⁷⁶ Ö. Ergenç (2014), *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*, s.80-87; C. Baltacı (1976), *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, s.249-258 vd.; Mefail Hızlı, "Osmanlı Dönemi Bursa'sında Eğitim-Öğretim Vakıflarına Genel Bir Bakış", *U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1998), S.7, C. 7. s. 183-191 ayrıca aynı yazarın Osmanlı Bursa'sına dair bir doktora tezi de bulunmaktadır Bknz: M. Hızlı, *Bursa Mahkeme Sicillerine Göre XIV.-XVI. Yüzyıllarda Bursa Medreseleri*, Doktora Tezi, U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 1992.

Anadolu'nun çeşitli yerlerinden icâzet namına şehre akın ettiğinin sebebi olarak gösterilebilir. Diğer yandan, köylerde ve kasabalarda geçim ve barınma sorunu yaşayan genç yaştaki öğrenciler çiftbozan durumuna düşerek büyük şehirlere akın etmeye başlamıştır. Bu büyük şehirlerin başında daha önce zikredildiği gibi Bursa gelmektedir. Bu dönemde Bursa'da mücerred yani bekar erkek sayısı oldukça artmış ve bekar odaları da buna müteakip çoğalmaya başlamıştır. Suhtelerin şehirdeki icraatlarına yakından bakılırsa, oldukça çarpıcı örneklerle karşılaşılacaktır. Anadolu'da Şehzade Bâyezid ve Selim'in taht mücadelesi sonrasında özellikle 1568'den 1575'e doğru gittikçe artan suhte taifesinin eşkıyalık faaliyetleri gündən güne artmaktaydı. Nitekim 17 Haziran 1568 tarihinde Bursa mahkemesinde görülen bir davada, Hamzabey medresesinde Mahmud oğlu Nebi halife adlı bir danışmendin katili aynı medresede öğrenci olan Bolu sancağından Halil oğlu Bünyad olduğu anlaşılmış ve suçlu bu cinayeti “*bir oğlan hususu için*” işlediğini itiraf etmiştir. Katledilen Nebi adlı şahıs, medresenin bir hücresi içerisinde yatarken dört beş kez bıçaklanıp katledilmiştir.¹⁷⁷ Görüldüğü gibi Bursa'da sürekli başka sancaklardan gelmiş birçok suhte mevcuttur. Bünyad adlı talebe, Bolu sancağından olup Bursa'daki Hamzabey Medresesi'ne gelmiş ve büyük ihtimalle de danışmend statüsündeyken bu yukarıda bahsi geçen cürmü işlemiştir.

Suhtelerin Bursa'daki icraatlarından bir örnek yine çarpıcı niteliktedir. 7 Temmuz 1572 tarihinde Bursa subaşı Nebî bin Abdullah, kadının huzuruna çırilçiplak getirdiği Ayşe ve Emine adındaki kadınların ifadelerine göre, hamamdan çıktıklarında Hüsviye medresesinde bulunan Kara Bostan, Hüseyin ve Pîremir adlı suhtelerin yolda kendilerine bıçak çekerek akşam namazından sonra medreseye kapattıklarını, tüm giysi ve hamam eşyalarını aldıktan sonra yine kendilerini soyarak öldürmek üzereyken kaçtıkları ve çıkarttıkları çığlık üzerine mahallelinin yardımlarına yetiştiklerini anlatmışlardır.¹⁷⁸ Görüldüğü bu tarz vakalar Bursa şehir merkezinde giderek artmakta ve çoğu kez cezasız kalmaktadır. Bu ve buna benzer vakalara ilişkin birçok kadı sicili ve mühimme kaydı bulunmaktadır. İddiayı somutlaştırmak adına örneklere yer vermekte fayda vardır. Hicri 980/Mîladî 1572 yılı şehirde ciddi oranda suhte faaliyetlerinin artışına tanıklık etmektedir. Örneğin, 15 Muharrem 980 tarihli Bursa Beyine ve Kadısına yollanan bir hükümde, danışmend statüsünde olan suhtelerin şehirde silahla gezdikleri, Süleyman adlı

¹⁷⁷ Akdağ (2018), age, s.181.

¹⁷⁸ Akdağ (2018), age, s.182.

yeniceyi yaraladıkları, bu faaliyetleri kimlerin yaptığının bildirilmesi ve hapsedilmesi emredilmiştir.¹⁷⁹ Bunun dışında adı geçen vesikada müderrislerin suhte taifesinden sorumlu olduğu ve eğer bu tarz olaylar tekrarlanırsa, onların dahi zan altında olacakları bildirilir. Müderrislere verilen bu ihtar ise durumun onların dahi kontrolünde olmadığını açıkça tescillemektedir. Bu hükümde dikkate değer diğer bir nokta ise “*kefillü*” ve “*kefilsüz, temessüksüz*” olma durumu ve şehir dışından gelmiş olan suhtelerin aynı mahalden gelmiş olan suhtelerle bir arada bulundurulmaması konusundaki uyarılardır. İlk olarak kefil ve kefilsizlik durumu, merkezin artan suhte olaylarına yönelik aldığı bir önlemdir. Şöyle ki, herhangi bir müderristen ya da bölge ahalisinden sözü geçen ve güvenilir kişilerin, herhangi bir cürüm durumunda talebeleri ahvaline dair yorumlarının alınmasıdır. Eğer talebenin kefil varsa bu onun suçtan aklanmasına yarar. Tersine bir durumda ise kefilsiz olduğundan dolayı derhal cezaî yaptırım uygulanırdı. İkinci husus hariçten gelen talebelerin arasında oluşması beklenen hemşerilik duygusunun örgütlenmelerinde kolaylık sağlayacağıdır. Bu da gösterir ki, şehre çok daha önce tarihlerde danişmend olarak gelmiş ve yıllanmış suhteler, herhangi bir göreve atanmadan hariçten sürekli eklenerek kalabalıklaşmışlardır.

Devlet ricalinden kayda geçirilmiş suhte vakalarıyla alakalı neredeyse tüm vesikalarda onların “*ehl-i fesâd ve şenaât*” oldukları, hırsızlık, gasp ve yağma yaptıkları, köylülerin mallarına ve çocuklarına tecavüz ettikleri anlatılmıştır. Bu çalışmada softaların grup olarak nelere tepki verdiği ölçülmek istenmektedir. Yine bu vesileyle başbakanlık Osmanlı arşivindeki 5 numaralı mühimme defterinde bir hüküm burada tartışılacaktır. Şöyle ki, 17 Ramazan 973/7 Nisan 1566 tarihli ve 1415 numaralı hükümde Bursa kadısına bildirilen husus, suhtelerin vakfiye şartları dışında isteklerde bulduklarından bahsetmektedir.¹⁸⁰ Olayın geçtiği yer olarak zikredilen merhum sultan Murad’ın Bursa’daki imaretidir. Muradiye külliye yapısı içerisinde yer alan bu yer, medreselilerin daha önce belirtildiği üzere barınma ve beslenme ihtiyaçlarının giderildiği bir yapıdır. Belgede belirtilen şikâyet hususu, talebelerin verilen yemeğe karşı itiraz ettikleri ve vakfın imkanları dışında herhangi bir isteğin önüne geçilmesi yönündedir. Fakat XVI. yüzyılın ortalarındaki suhte mantalitesini anlamaya yönelik birkaç çıkarım burada

¹⁷⁹ Dağlıoğlu (1940), *XVI. Asırda Bursa 1558-1589*, Hüküm no. 104, s.71-72.

¹⁸⁰ BOA, *5 Numaralı Mühimme Defteri 973/1565-1566 Özet ve İndeks*, Ankara: 1994, s.223, 1415 numaralı hüküm.

ehemmiyet taşıyabilir. Suhte hareketlerinin doğuşunun ilk bölümlerde açıklanmaya çalışıldığı gibi toplumsal statülerini kazanma adına girdikleri medreselerden mezun olduktan sonra herhangi bir iş sahibi olamamaları, onları içinde buldukları şartlarda bir zorunluluk olarak gasp ve hırsızlık gibi olaylara sevk etmiş olabilir. Ayrıca Softalar, yıllarca kapalı alanlarda Akdağ'ın deyiimiyle neredeyse hapis hayatı yaşamışlardır. Bu hayat onların hem fiziksel hem de duygusal açıdan tüm reflekslerinin ayyuka çıktığı buluş çağlarında, daha çok beslenme ve barınma amacıyla medreselere sığınmalarını sağlamıştır. Aslında üzerlerindeki dinsel tahakküm, yemek tercihlerinden cinsî münasebetlerine değin onları etkilemiş gözükmetedir. Nitekim, suhte taifesinin faaliyetleri arasındaki en sık cürümleri “oğlan kaçırma” yahut “oğlan çekmek” tir. Hayatlarının tabii tarikinde yıllar süren icâzet süreleri, cinsiyetlerinin farkına vardıkları bu yaşlarda gençleri gerek karşı cinse gerekse hemcinslerine karşı cinsel saldırılarda bulunmalarına zemin oluşturmuş olabilir. Bu doğrultuda birçok hadisede kilit kavramlar “reayanın oğullarını çeküb” ya da “reayanın oğulların esbablarına garet eyleyüb” gibi ifadelerden oluşmaktadır.

Bursa'da vuku bulmuş suhte taifelerinin faaliyetleri içerisinde, şehir halkından olanların da onlara katıldığı kimi zaman görülmüştür. Öyle ki, yine Hicrî 980/Mîladî 1572 yılında Bursa kadısına giden bir hükümde suhtelerin ve şehirden olan bazı oğlanların birlikte hamr yani şarap içip, ahaliye musallat oldukları tespit edilmiş, sorumlularının ise derhal küreğe konmak üzere südde-i saadete gönderilmeleri emredilmiştir.¹⁸¹ Suhtelerin medreselerden başka sosyal alanı olarak nitelendirilebilecek meyhaneler, eylemlerin çoğalmasıyla merkezin dikkatini çekmeye başlamıştır. Klasik İslam devletlerinde keyif verici içkilerin teoride yasaklanmış olmasına rağmen, arşiv kayıtlarından elde edinilen bilgilere göre XVI. yüzyılın ortalarında birçok meyhanenin varlığı söz konusudur.

Medreselilerin kasabalarda, köylerde ve şehirlerde örgütlü olarak onluk, yirmilik gruplar ve daha sonrasında yetmiş-seksen kişilik gruplar halinde kolektif olarak giriştikleri türlü vakaların, artık iflâhı olmayan tarihsel bir olgu olarak kabul edilmesi mümkün gözükmetedir. Suhtelerin Osmanlı kayıtlarına geçmiş eylemleri ele alındığında görülecek olan manzara, onların yalnızca yağma ve gasp yapmadıklarıdır. Gasp ve talanın

¹⁸¹ Dağlıoğlu, age, Hüküm no. 106, s.73.

yanında suhteler çoğu kez kasabalara indiklerinde emred oğlanları çekerek, yani yıllarca kapalı alanlarda birlikte kalmalarının bir sonucu olarak, erkek çocuklarını kaçırarak tecavüz etme niyeti taşıdıkları ve çoğu kez de bunu yaptıkları görülmüştür. Örneğin H. 982/M. 1574/75 tarihli bir mühimme kaydında Bursa beyi ile Geyve ve Bilecik kadılarına giden bir hükümde, Geyve kazasında Tayyib, Behram ve Şah olarak bilinen ve bunlara yardım edip onlarla birlikte reayanın oğullarını kaçırdıkları bildirilen, reayadan İbrahim ve Nasuh adlı kişiler hakkında derhal yakalama kararı çıkartılıp bir teftiş yapılması istenmiştir.¹⁸² Bu olay üzerinden birkaç yorum yapılabilir. Suhtelerin cinsel tacizlerde bulunması ve tecavüze kalkışması sıradan bir olay değildir. Bunun sebeplerinin neler olabileceğine dair birkaç çıkarımda bulunmak şüphesiz suhtelerin zihinsel dünyalarını anlamayı mümkün kılar.

Dönemin maddi medrese yapıları düşünüldüğünde, suhteler küçük hücreler şeklinde bölmelere ayrılmış kubbe tavanlı odaların her birinde üç ve beş kişilik gruplar halinde kalıyorlardı. İmaretlerde ve medreselerde yıllarını bu şekilde geçiren öğrenciler en başta ruhsal olarak bir bunalıma girmiş olabilirler. Bahsedilen küçük odacıkların pencerelerin boyutlarının küçük olması, odaları güneş ışığından mahrum bırakmış ve kalın duvarlar ardında yaşamlarının büyük bir bölümünü burada geçirmek zorunda olan suhtelerin ruhsal durumlarında büyük travmalara sebep olmuş olabilir.

Daha da ötesinde bu tarz bir yapı içerisinde günler, aylar ve hatta yıllarca birbirlerinden başka suretleri görmeyen öğrencilerin, bunun doğal sonucu olarak birbirleriyle cinsel münasebetlere girişmiş olabilme ihtimallerini artırmıştır. Şöyle ki, medrese duvarlarının ardına çıktıklarında, aldıkları eğitim gereği cinsel ihtiyaçlarını karşılamak bir yana, herhangi bir kadın ile konuştukları görüldüğünde derhal haklarında tahkikat açılıyor ve bu tahkikatın sonucunda medreselerinden kovulmaya kadar giden süreç işlemeye başlıyordu. Bu süreci başlatanlar ise onların daima peşinde olan subaşıları, asesbaşılar gibi asayıştan sorumlu kişilerdir.¹⁸³ Osmanlılarda fahişelerin de gizli çalışanlar¹⁸⁴ olduğu

¹⁸² BOA. 26-258, H. 01-04-982 (21 Temmuz 1574).

¹⁸³ Akdağ (2018), *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celâli İsyânları*, s.146-147

¹⁸⁴ Son yıllarda bu hususa dair Edremit Şeriye Sicillerine 1580 tarihinde kaydedilmiş Sultan adlı fahişenin öyküsü için Bknz: Fikret Yılmaz, “Zina ve Fuhuş Arasında Kalanlar Fahişe, Subaşıya Karşı”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, (2012), S. 220, s.22-31. Yine aynı makalede fahişelere ulaşmak için bazı zamanlarda onların zindandan kaçırılmaları dahi söz konusudur. Bir diğer dikkat çekici hadise 1573 yılında Bursa’da Hüma adlı hür bir kadının cariyeye olarak Biga sancakbeyinin subaşısı tarafından 340 akçeye satılmasıdır.

ve yakalandıklarında muhtelif yerlere sürüldükleri göz önüne alındığında, suhtelerin cinsel ihtiyaçlarını birbirleri üzerinden ve daha sonrasında köyleri basıp oğlanları kaçırmaları yoluyla halletmiş olduklarını düşünmek mantıklıdır. Softaların bu hareketlerini toplumsal ahlak normları dışında değerlendirmek önemlidir.¹⁸⁵ Nitekim, onların hakkında yapılan birçok araştırmada Osmanlıların vesika dili kullanılmış ve türlü ahlaksızlık, şenaât vs. gibi ifadelerle yargılayıcı bir dil tercih edilmiştir.¹⁸⁶

Dönemin kaynaklarından Âlî ise suhte taifesi hakkında ise şu bilgileri kayda geçirmiştir:

[... Diğer bir grubu da medrese öğrencisi olan softalar adı verilen köy çocuklarıdır. Belirli terbiye oyunları ile yola getirilemeyen beş on öğrenciyi baştan çıkarırlar. Haksız yere adam öldürmüş, yay tutup ok atmakla sivrilmiş birini kendilerine başkan seçerler. Beş on hâneli köyceğizlere korku salarak çevresinde dolaşırlar. Sayıları yetmiş seksene varınca da zulüm ve isyanları artar. Genç oğlanları kaldırır, zengin adamları öldürürler.]¹⁸⁷

Âlî 'nin tanımı şüphesiz suhte faaliyetlerinin muhteviyatına dair önemli ifadeler içermektedir. İlk olarak suhtelerin köy çocukları olduklarını vurgulaması, önceki bölümlerde çizilmeye çalışılan talebe profiliyle örtüşmektedir. Nitekim, merkez dışındaki Anadolu köylüsünün çocuklarının ve topraksız insanların devrin şartları altında zarurî bir tercih olarak medreselere yığıldığından bahsedilmiştir. İkinci olarak da suhtelerin yaşça büyük bir başka danişmendi kendilerine lider görüp, onların etrafında örgütlenmeleri ve ellerinde çeşitli silahların bulunması kayda değerdir. Âlî 'nin bu ifadesiyle örtüşen birçok örnek yalnızca Bursa'da değil, Batı Anadolu'da da mevcut olduğu rahatlıkla

Sonrasında o ve onunla birlikte yakalanan erkekler meclis-i şer'e getirilmiş ve verdikleri ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla Hüma'nın bir fahişe olarak pazarlandığı anlaşılmıştır.

¹⁸⁵ Modernite öncesi bu görüş için özellikle Bknz: Walter G. Andrews, M. Kalpaklı, *The Age of Beloveds Love and the Beloved in Early-Modern Ottoman and European Culture and Society*, Duke University Press, Durnham:2005.

¹⁸⁶ Akdağ (2018), age, s.148 ve çalışmasının birçok bölümünde özellikle "toplumsal ahlâkın çöküşü" vb. ifadeleri kullanmaktan çekinmez. Yine XVI. yüzyılın ortalarında "toplumsal ahlâkın" ne olduğu ise başka bir tartışma konusu olmaya değerdir. Bu husus için Bknz: Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları, Kanuni Devrinde Osmanlı Hayatı*, Kapı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul: 2018.

¹⁸⁷ Mehmet Şeker (yay. Haz.), (1997), *Gelibolulu Mustafa 'Âli ve Mevâ'idiün-Nefâis fi Kavâ'idi'l-Mecâlis*, s.131.

anlaşılabilir. ¹⁸⁸ Softaların organize bir şekilde hareket ettiklerinin de örnekleri hatırı sayılır ölçüde mevcuttur. ¹⁸⁹

Âlî 'nin ifadesinin son kısmında yer alan “*genç oğlanları kaldırırlar*” ifadesi ise bir kez daha softaların eşcinsellik eğiliminin göstergesidir ve yine daha önce belirtildiği üzere yalnızca Bursa’da değil, Anadolu’nun muhtelif yerlerinde bu hadiseye dair güçlü kanıtlar mevcuttur. Suhtelerin köylerde ve kasabalarda giriştikleri emred oğlanı çekme meselesine bir diğer örnek ise Çankırı sancağında mevcuttur. H. 994/M.1585/86 tarihli bir mühimme kaydında Kengiri (Çankırı) sancağı beyine ve kadısına gönderilen bir hükümde ¹⁹⁰, yörede zuhur etmiş olan ehl-i fesâd ve levent suhte taifesinin soygunculuk etmek, emred oğlanları çekmek ve zekât akçesi diye (cerre) ¹⁹¹ para toplamak gibi türlü kötü eylemler yaptıkları duyulduğundan, bölge ahalisinden yarar yiğitbaşları ve onbaşları aracılığıyla bu taifeyi yakalamaları, karşı koyanların ise doğrudan katledilmelerini emreden ifadeler kullanılmıştır. Bu vesikada devletin suhte taifesine karşı asla müsamaha göstermediğini anlamakla beraber, tıpkı Bursa beyine gönderilen hüküm gibi Çankırı bölgesinde girişilen eşkıyalık eylemlerinin ardından “*emred oğlanları çekmek*” ifadesiyle karşılaşmaktayız. Tarihsel malzemenin mümkün kıldığı kadar yapılan bu çıkarımlar, suhte taifesinin eşcinsellik eğilimlerini gözler önüne sermektedir ve yukarıda bahsedildiği gibi onların zihniyet dünyalarının nasıl olduğuna dair sınırları belirli analizlere imkân vermektedir.

¹⁸⁸ BOA, MD 3, s.66, 27 Nr. hükümde Biga ve Edremit kadılarına gönderilen emirde Ahmet Fakih adlı birisinin oğlu ve yine onun ortağı olduğu belirtilen Çapanoğlu’nun organize bir suç şebekesini andıran şekilde birçok ev basıp yol kestikleri, bundan dolayı da derhal şer-i şerife göre yargılanmaları beyan edilmiştir. Bu hükümde ayrıca belirtilen “diğer müfsidler” in de yakalanması gerektiğidir ve bu da suçların yalnızca adı geçen şahıslar tarafından değil geniş çaplı bir grup olarak işlendiğidir.

¹⁸⁹ Akdağ (2018), age, s.149’da Bursa Şeriye Sicillerinden A 32/29 Nolu kaydı esas alarak Bursa medreselerinde okumakta olan Teke sancağından talebelerin şehir halkıyla çatıştıklarını ve tam on bir suhtenin yakalanmasının ardından, Tekeli öğrenciler toplanarak liderleri olan danışmend Abdi’nin kefil olmasıyla kimilerinin salık verilmesinde etkin rol oynamışlardır. Bu vesikada adı geçen medreseler ise Bursa’nın iki büyük ve mühim medresesi olan Yıldırım Medresesi ile Manastır Medresesi’dir.

¹⁹⁰ BOA, 61-43, H. 06.07.994 (25 Mayıs 1586).

¹⁹¹ Cer Akçesi: Cerre çıkmak olarak da bilinen bu zekât mahiyetindeki ödenek, müderrislerin ve daha çok fakir medrese talebelerinin dokuz ay dersleriyle iştigal olmalarının ardından İslam dininde kutsal sayılan üç aylarda ve Ramazan ayında şehir, köy, kasaba ve karyelere giderek buldukları bölgenin camilerinde Kur’an okur, vaaz verir ve diğer din hizmetlerini yerine getirirlerdi. Buna karşılık, yöre halkı talebeler tarafından verilen dinî hizmetlerin karşılığında onlara cer akçesi denilen bir tür bağış yapardı. Cer akçesi, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren suhtelerin sürekli toplamaya başlamasıyla bir tür “haraç” mahiyetine bürünmüştür. Aslında Kanunnâme-i Ehl-i Hiref’de medreselilerin bu akçeyi yalnızca Salı ve Perşembe günleri toplayabileceğine karar verilmiş olduğu halde sistemin işleyişinde birçok sorun baş göstermiştir. Bknz: *Kanun-nâme-i Ehl-i Hiref* (yay. haz. Abdullah Uysal), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, Ankara:1982, s. 94; M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü I*, MEB Yayınları, 1. Baskı, Ankara:1993, s.283.

Öte yandan artık bir eşkıya grubu niteliği taşıyan suhtelerin faaliyetleri arasında Bursa Şeriye Sicillerinden yine ilginç bir örnek mevcuttur. Bu örnek, Bursa ve Hüdavendigâr sancaklarında bulunan kadılara gönderilmiş ferman suretinde bir vesikadır. Vesika Hicrî 982/Milâdî 1578-79 tarihli olup, Bursa ve civarında daha önce ok yay ve tüfek gibi silahlarla eşkıyalık eden çetelerin ortadan kaldırılması için emir gönderilmesine rağmen, hala bölgede sufte ya da sohta denilen eşkıya çetelerinin, yollara inip gasp yaptıkları, köylere inip evleri bastıkları, reyanın oğullarını ve kızlarını kaçırdıkları tespit edilmiş ve derhal gerekirse reyadan yarar yiğitbaşları ile birlikte haklarından gelinmesi hususunda kesin bir emir verilmiştir.¹⁹²

Medreseliler, bir isyan grubu olarak eylemlerine başladıklarında çoğu zaman bölgeler arasındaki arkadaşlarıyla haberleşip, haklarında işlem yapılmaya başlandığında birbirlerini kollayarak kendi yörelerinde failleri saklayarak, merkezin görevlilerinden kaçmayı başarmışlardır. Bu ise suhteler arasında yıllarca birlikte öğrenim görmelerinden dolayı birbirleri arasındaki kardeşlik ve yoldaşlık duygusunun kuvvetle ihtimal olduğunu göstermektedir. Buradan da medreseliler hareketinin *sosyal eşkıyalık* modeliyle benzeştiğini söylenebilir.¹⁹³ Suhtelerin kendilerine bu denli geniş hareket sahası bulmalarının ardındaki en güçlü dayanak ehl-i örf arasındaki yetki ve muhtelif sebeplerden çıkan çatışmalardır. Daha önce Bursa şehrinin yönetiminde sultanın fazla gelir getiren topraklarının padişah hası olduğu zikredilmişti. Buna paralel olarak emirler, kadılar ve sancakbeyleri arasındaki bu yetki karmaşası, eşkıyaların çoğu kez bölgeler arasındaki hareketlilik sayesinde işledikleri cürümlerden sıyrılmalarına imkân veriyordu. Bir başka mühim sebep ise softaları destekleyen hükümetin resmî adamlarının, gasp ve yağma işlerinden kendilerine kazanç devşirdiğidir. Ayrıca sancakbeyinin yetkisi dışında kalan mirî arazilere kaçışlarla da softalar çoğu kez yargıdan ve cezadan kaçmada muvaffak olmuşlardır.

¹⁹² Bursa Şr. Sc., No: a-105-174.

¹⁹³ Suhteler, sosyal eşkıyalık kavramı ile birlikte açıklanmaya çalışıldığında göz önünde bulundurulması gereken şeylerin en başında, onların klasik Marksist tarihsel süreç içerisinde olduğu ya da olması gerektiği gibi *devrimci* bir hareketin yansımaları olmadıklarıdır. Tersine sosyal eşkıyalar mevcut düzeni yıkmak için değil, ya bizzat onun bir parçası olmayı isteyen ya da mevcut düzen üzerinde değişiklik yapılmasını isteyenlerdir. Ayrıca sosyal eşkıyalar özellikle Latin Amerika'da oldukları gibi zenginden alıp fakire verme amacı gütmeyizler. Kavramı karşılaştırmak için Bknz: Eric J. Hobsbawm, *Bandits*, Pantheon Books, New York: 1981, s.21-22.

Suhtelerin, eşkıyalığı bir yaşam tarzı olarak benimsemiş olduğu iddiası böylece gün yüzüne çıkmış bulunmaktadır. Bu iddiayı somutlaştırmak adına birkaç örnek vermek elzemdir. Sultan III. Murad'ın saltanatının hemen başında suhteler ile ilgili alınan bazı kararlar neticesinde İstanbul, Edirne ve Bursa'daki ilgili müderrislere giden bazı hükümler söz konusudur. Bu hükümlerle *danişmend* yani bir nevi stajyer olmak üzere göreve başlayan suhtelerin seçiminde adil davranılması kararlaştırılmıştır. Bu karar bir açıdan suhtelerin stajyer olarak seçilmelerindeki usulsüzlüğü gözler önüne sermesinin dışında, onlar üzerinde hiçbir etki yapmamıştır. Nitekim en erken karar olarak göze çarpan 1576 hükmü sonrasında azalması beklenen türlü eşkıyalık faaliyetleri tam tersine daha da yükselişe geçmiştir. Bundan hariç, merkez dışındaki talebelerin onlara ait olan suhte kıyafetiyle dolaşmamaları kararı alınmıştır.¹⁹⁴ Yine bundan ziyade, softaların organize birer eşkıya grupları olarak bu süreçten sonra hükümet adamlarına ve onların ailelerini hedef alarak faaliyetlerini yürüttükleri anlaşılmaktadır. Nitekim Anadolu'da bu gibi hadiseler örnek oldukça fazladır. Karesi, Aydın, Menteşe ve Saruhan gibi yerlerde softaların birbirleriyle anlaşarak eş zamanlı sancakbeylerine karşı giriştiği eylemler çoğunluktadır. Örneğin Karesi sancağında suhtelerin peşine düştüğü bir sırada sancakbeyinin evinin basılması, aralarındaki istihbarat akışının ne derece gelişmiş olduğunun göstergesidir. Bu ve bunun gibi hadiselerde hedefin artık yalnızca cer akçesi toplamak, adam öldürmek yahut emred oğlanı çekmekten ziyade hükümet adamları olduğu görülmektedir.¹⁹⁵

1576 yılında yayımlanan genel bir uzlaşının suhteler tarafından kale alınmamasından hemen önce yaşanan diğer çarpıcı bir eşkıyalık hikayesi, taifenin başında güçlü lider olarak beliren şahısların etkinliğini gözler önüne sermektedir. Buradan hareketle Bursa'da vuku bulmuş olan suhte taifesi liderlerinden Mehmed ile babası ve yardımcısı Abdi'nin Osmanlı hükümlerine yansımış öyküsüne geçmekte fayda vardır.¹⁹⁶ Arşiv kayıtlarında ilk kez H. 982/M. 1574 yılında rastlanan Mehmed adlı şahıs, Bursa beyine gönderilen hükümden anlaşılacağı gibi suhte taifesine baş olmuş, onların liderliğini

¹⁹⁴ Akdağ (2018), age, s. 240.

¹⁹⁵ Akdağ (2018), age, s.251.

¹⁹⁶ Bu hüküm daha önce Özlem Yılmaz Solak tarafından bir Yüksek Lisans tezinde kullanılmış fakat belge takibatının yapılmamış olmasından ötürü, Mehmed adlı suhte liderinin merkez tarafından hemen yakalandığı belirtilmiştir. Bknz: Özlem Yılmaz Solak, *Mühimme Defterlerine Göre Osmanlı Devleti'nde Suhte İsyanları (1558-1576)*, Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi, SBE, Muğla:2014, s.24.

üstlenip, yöre halkının mallarına ve canlarına tecavüz etmiştir.¹⁹⁷ Yine belgeden anlaşılacağı üzere Mehmed'in ve babasının cezası verilmiştir. Fakat yapılan arşiv taramaları sonrasında Mehmed'in ve babasının hikayesinin burada bitmediği anlaşılmıştır. Yukarıda adı geçen 16 Cemaziyülahır 982/M. 1 Eylül 1574 tarihli belgeden sonra aynı ay içerisinde Alanya sancağına gönderilmiş bir hüküm daha mevcuttur. İşi ilginçleştiren bir vesika olması bakımından Mehmed'in ve babasının yaptığı eylemler hakkında yalnızca soygun ve gasptan ayrı birçok bilgiyi ihtiva etmektedir. Suhte lideri olarak elli altmış kişilik bir gruba komuta eden Mehmed ve babası hakkında Alanya sancak beyi olan Abdülgaffur Bey'e gönderilen hükümde, halkın nefislerine ve canlarına zarar verdikleri ve Mehmed'in tanınmamak için uzun sakalı ve bıyığını tıraş ettirdiğine ilişkin bir kayıt söz konusudur. Dahası, Mehmed ve babası Abdi adı geçen sancakta katırcı kıyafetine bürünerek Bursa'da görüldükleri ve haber alınır alınmaz birkaç devlet görevlisiyle derhal yakalanmaları gerektiği bildirilmiştir.¹⁹⁸ Görüldüğü üzere suhte lideri olan Mehmed ve yardımcısı olan babası Abdi, henüz yakalanmamıştır ve tanınmamak için oldukça profesyonel yollara başvurmuşlardır. Sakal ve bıyık tıraşının ardından katırcı kılığına girmeleri gerçekten de organize birer suçlu mahiyetinde olduklarını gösterir. Mehmed ya da Abdi'nin merkez görevlilerinden kaçışında şüphesiz kılık değiştirmeleri etkili olmuştur fakat daha önce belirtildiği üzere aslında yaşanan bu hadise suhteler arasındaki yoldaşlığın ve iş birliğinin göstergesidir.

Daha önce birçok kez belirtildiği gibi suhteler XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu'nun birçok yerinde isyan ve infial halini almış topluluklardır. Bu toplulukların, kendileriyle aynı kökenden gelen birisi etrafında birleşip, birçok kasaba ve karyeyi talan etmeleri ise Mehmed'in hikayesinde görüldüğü ve bundan sonra görüleceği gibi oldukça planlı bir yapıda oldukları fikrini uyandırmaktadır. Nitekim Mehmed Bursa'da birçok suhteye önderlik etmiş ve bunu yaparken de babasıyla birlikte hareket etmiştir. Mehmed

¹⁹⁷ BOA, 26-710, H.14.06.982 (1 Eylül 1574). "Bursa/Brusa Beğine Hüküm ki; Mektub gönderüb ehl-i fesâd ve şenaat olan sohta taifesine baş olub fesâd eyleyen Mehmed nâm kimesne ile yatağı ve müini babası Abdî hususun bildirmişsin. İmdi mezbûr Mehmed'e siyâset olunub mezbûr Abdî küreğe konmak çün südde-i saadetime gönderilmesi çün Bursa kadısına hüküm gönderilmiştir. Buyurdum ki; bu bâbda mevlânâ-yı müşarünileyhine verilen hüküm mücebince amel eylesin."

¹⁹⁸ BOA, 25-2602, 14.06.982 (1 Eylül 1574). "Abdülgaffur Beğ, bundan akdem Alâiyye sancağında elli altmış sohta levendi türeyip halkın nefislerine ve mallarına zarar virüp, bunların başları olan Mehmed nâm sohta uzun sakallı iken sakalını bıyığını tıraş eyleyip yatağı ve müini olan babası Abdî ile katırcı kıyafetine girüb Bursa'da buldukları haber alındıkda adam gönderilüb celb olundukda ehl-i fesâd başı olduğu tesbit edildikde bildirmekle Mehmed'e siyâset ve babasına kürek buyruldu."

hakkında diğerk bir arşiv vesikası zikredilen olayların pekişmesi açısından mühimdir. Suhte başı Mehmed hakkında bir hüküm de H. 8 Recep 982/M. 24 Ekim 1574 tarihinde Anadolu Beylerbeyi'ne gönderilmiştir. Belgede ilginç bir hadise geçmektedir. Bu belge, suhte başı olan Mehmed'in diğerk bir yardımcısı olan Halil adlı kişi ve birkaç yoldaşıyla birlikte Söğütbeli mevkiinde yakalandığını ve yakaladıklarını arz eden şahıslara tımar verildiğini kayıt altına almıştır.¹⁹⁹ Lâkin belge takibatı yapıldığı zaman bu bilginin doğruluğu sorgulanmaya değerdir. Eğer Anadolu Beylerbeyi'ne gönderilen hükümde adı geçen Mehmed, daha önce adını zikrettiğimiz suhte taifesinin başı olan Mehmed ise hala daha yakalanmamış olduğu sonucu çıkmaktadır. Aslında Recep ayının 8. gününde yakalanmış olduğu zikredilen Mehmed adlı suhte liderinin bu tarihten önceki bir tarihte yakalandığını, babasıyla birlikte cezalarının kesildiğini öğrenmekteyiz. Mehmed ve babası Abdi hakkındaki bu seri belgelerin hepsinin Hicrî 982/M.1574 yılında kayıt altına alındığı gerçeğini göz önünde bulundurarak, Anadolu Beylerbeyi'ne gönderilen hüküm de bu silsile altında değerlendirmek ihtimal dahilinde olabilir.

Suhte başı Mehmed ve babası Abdi görüldüğü üzere birçok belgede adı geçen ve Osmanlıları bir süre meşgul eden şahıslardır. Mehmed'in ve babasının hikayesi şimdilik ele geçirilen kayıtlar doğrultusunda en son yine Hicrî 982'de saptanmıştır. Aynı yıl içerisinde adı geçen suhte eşkıyalarının son kaydı Bursa kadısına gönderilen bir hükümdedir. Mehmed ve babası Abdi'nin Alanya'da bir süre bulunduğu yukarıdaki vesikalarda saptanmıştır. Bursa kadısına gönderilen en son hükümde, suhte başı ve babasının Bursa'da oturduklarını Alanya'dan gelen şahıslar bildirmişlerdir ve birçok şahitle suçlarının ispatı gerçekleştirilmiştir. Burada yine belgenin içeriğinde elli altmış sohtanın reisi olduğundan ve uzun sakallarını kestiğinden, gizlenerek gezdiği ve son olarak yine katırcı kıyafetiyle seyir ettiklerini öğrenmekteyiz.²⁰⁰

Son olarak Bursa kadısından istenen emir ise Mehmed'i siyaset etmesi yani öldürmesi, babası Abdi'nin ise kürek cezasına çarptırılması için İstanbul'a gönderilmesidir. Böylece

¹⁹⁹ BOA, 25-2771, 08.07.982 (25 Ekim 1574).” Anadolu Beglerbegisi mektub gönderüb Mehmed nâm kimesne için bundan akdem emr-i şerif mucibince suhtelerin üzerine varıldıkda Halil nâm ehl-i fesâdi birkaç yoldaşlarıyla söğüt belinde ele getürmüşdür deyu arz itmegin tımar buyurıldı.”

²⁰⁰ BOA, 26-715, H. 17.06.982 (4 Ekim 1574). “Bursa Kadısına Hüküm ki; Alâiyye'de nefis ve mâla zevâl viren elli altmış sohtanın reisi Mehmed'in uzun sakalını ve bıyığını keserek şekl-i tebdil idüp yatak ve mûini babası Abdî ile katırcı kıyafetinde Burusa'da oturduklarını Alâiyye'den gelenler haber idüp tutulub hapis edildiklerini ve cürümleri birçok şehâdetle tescil edildiğün bildirmesine binâen Mehmed'i siyaset ettirmesi ve Abdî'yi küreğe konmak üzere İstanbul'a gönderesün.”

suhte taifesinin bir süre liderliğini yapmış olan Mehmed bunu hayatıyla, babası Abdi ise kürek cezasıyla ödemiştir.

5. 4. EHL-İ FESAD SUHTE TAİFESİNE KARŞI ALINAN TEDBİRLER

Tüm bu hadiselerden sonra, XVI. yüzyılın on yirmi yılına girildiğinde merkez, gittikçe çoğalan bu isyan taifesine karşı önlemleri sıklaştırmaya başlıyordu. Öte yandan Âlî 'nin ifadeleriyle bu “ayak takımı” ya da “kan dökmeyi tercih eden” talebeler, merkezin onlara bakış açısının bir yansıması olarak görünmekteydi. Osmanlı merkezine göre ıslah edilmesi gereken talebeler üzerine birçok kovuşturma başlatılıyor ve il erleri yoluyla görüldükleri yerde katledilmeleri gerektiği hususunda kararlar alınmaya başlanıyordu. Yine Âlî 'nin deyimiyle sonunda “dünya ve âhireti perişan” olan suhte taifesine karşı merkez 1580’li yıllardan itibaren önce sulh, daha sonra da kanun dışı yollarla mücadeleye girişmekteydi.²⁰¹

Daha öncesinde 1576 tarihinde danışmend ilanlarında adil olunacağına dair yayımlanan genel bir hükümden bahsedilmişti. Bu hüküm 1579 yılında tekrarlanmış fakat suhteler tarafından herhangi bir kabul ibaresi göstermemiştir. Merkezden alınan tedbirler yalnızca 1576 ve 1579’daki nişanların tekrar edilerek kazalara bildirilmesinden ibaret değildir nitekim devam eden süreç içerisinde takriben 1582’de *Suhtelerin Durumunu Islah İçin Nişan-ı Hümayûn* hazırlanmıştır. Bu nişanda türlü eşkıyalık ve reayanın canını, malını ve çocuklarını gasp eden suhte taifesinin cürümlerinin affı sunulmuştur. Fakat Akdağ’ın gösterdiği gibi belge takipleri neticesinde suhte hareketleri yüzyılın son çeyreğinde patlak veren İran Harpleri ile birlikte Anadolu’yu baştan başa kargaşanın içerisine sürükleyecektir. 1582’de suhteler ile başlatılan müzakere niteliği taşıyan bu nişan-ı hümayûn hakkında bazı tetkikler zarurîdir. Çünkü bu müzakere merkezin artık suhteler ile başa çıkamayarak onlarla anlaşma yolunu tercih etmiştir. Fakat bu müzakerenin muhtevası suhte sorunlarının merkez tarafından yeterince anlaşılmadığını gözler önüne sermektedir. İsyancı taifeye karşı ehl-i örfün giriştiği yöntemlerin öğrenciler arasındaki infiali körüklediği aşıkardır. Taşradaki idarecilerin kimi zaman suhtelerin yanında yer

²⁰¹ Mehmet Şeker (yay. Haz.), *Gelibolulu Mustafa ‘Âli ve Mevâ’idün-Nefâis fi Kavâ’idi’l-Mecâlis*, s.131 vd.

alması, kimi zaman ise onlara karşı giriştiği gayrı meşru yollar gerilimi tırmandırmaktaydı. Buna mukabil merkez de suhtelerin ıslahı için, onları temsil ettiğini düşündüğü isyan merkezlerinden talebe nakiblerini İstanbul'a davet etmiştir. Temsil ettiğini düşündüğü ifadesinin kullanılmasının sebebi ise aslında İstanbul'a gelen bu nakiblerin sayısının on iki olması ve geldiklerin yerlerin ise suhte isyanlarının görece az ya da hiç olmadığı yerler olmasıyla açıklanabilir.²⁰² Başkente gelen bu nakiblerin, softaların derdini anlatırken kullandığı ifadeler ise çarpıcı niteliktedir. Şöyle ki softa taifesi kendi halinde, kimseye zarar ve ziyanları yok iken bazı eşkıyalık amacı güdenlerin softa namına kasaba kasaba dolaşıp, köylünün canına ve malına kastettiğini, bundan dolayı da birçok talebenin sorumlu görülüp katledildiğini bildiren nakibler alternatif yollar sunmaktaydı. Bu yollar ise şöyleydi:

- 1- Muhtelif yerlerden gelen on iki suhte temsilcisi, memleketlerine yılda bir kez gidecek eşkıyalık olaylarına müsaade etmeyecekti,
- 2- Hemşehrilik kullanılarak isyancılara karşı birleşilecek,
- 3- 1579'a kadar olan suhtelerin tüm suçları affedilecek,
- 4- Bundan sonra suhte taifesine yahut onların ailelerine karşı ehl-i örf tarafından kanunsuz fiiller gerçekleştirilmeyecek,
- 5- Talebelikten vazgeçmiş olanlara ziraat ile uğraşmalarına müsaade edilecek,
- 6- Eğer nakibler, suhte isyanlarını engellemede muvaffak olurlarsa 1582 fermanı gereğince danişmend statüsünde olduklarından kendilerine bin akçe ihsan edilecek ve mülâzım alacaklar,
- 7- Bu mukavele Bilâd-ı Selâse'deki²⁰³ mahkeme sicillerine kaydedilecektir.²⁰⁴

Buradan bakıldığında üzerinde mutabakata varılmış olan bu maddeler, sorunun çözümü için yeteri derecede etkin midir? Bu sorunun cevabını 1582 yılından sonra daha da artan bölgesel suhte isyanları vermektedir.²⁰⁵ Çünkü daha önce de belirtildiği gibi bu nişan-ı

²⁰² Bu konuda en fazla tafsilatı vermiş olan Akdağ'a göre İstanbul'a gelen nakiblerin on bir tanesi Anadolu ve Karaman vilâyetlerinden, geriye kalan bir tanesinin ise Rumeli vilâyetinden olduğunu belirtmektedir. Bknz: Akdağ (2018), age, s.246.

²⁰³ Bilâd-ı Selâse, Üsküdar, Eyüp ve Galata kazalarına verilen isimdir. Ayrıca Edirne ve Bursa'yı da karşıladığı bilinmektedir. Bknz: M. Zeki Pakalın (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü I*, s.233.

²⁰⁴ Akdağ (2018), *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası...*, s.246-247.

²⁰⁵ Dağlıoğlu, *XVI. Asırda Bursa*, s.104, Nr.159'da 1582 yılında Hüdâvendigâr sancağında hala ehl-i fesâd suhte taifesinin köyleri basıp tercihen oğlan ve kız kaçırıp haramiliğe devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu hükmün ilerleyen satırlarında kendi halinde olan mücerred yani bekar erkeklere "ehl-i fesâd" diyerek onları

hümâyûn Anadolu'daki talebelerin sorunlarından çok, merkez ve çevresindeki nakiblerin istekleridir. İkinci olarak da talebelikten feragat edenlere sunulan ziraat yapma hakkı, suhteler tarafından kolayca kabul edilecek bir şey değildir. Nitekim yıllarca medreselerde yıllarını harcayan taifenin, o dönemde Anadolu'da sıradan bir levendi dahi tatmin etmeyen dirlikleri kabul edip isyandan vazgeçmesi gerçekçi bir yaklaşımdan uzak durmaktadır. Bir diğer mesele ise suhtelerin artık ehl-i örf'e karşı giriştiği organize eylemlerin bu mukavele ile sonlanamayacağıdır. Daha önce belirtildiği gibi softalar bu tarihlerde eşkıyalığı bir yaşam tarzı haline getirmiş bir grup tipolojisindedir. Bu taife ehl-i örf'ten şikayetçi olan birçok toplumsal grubu da içine alarak büyümektedir.²⁰⁶ Bunun sebebi şehzade Bâyezid devrinden bu yana çeşitli kovuşturmaları yürüten yasakçıların bu yıllarda ise suhte taifesi aracılığıyla aynı yolu kullanarak, reayaya yönelik zulümleri artırmış olmalarıdır. Böylece isyancıların himaye edilmesi, halk tarafından gösterilen bir tür reaksiyon olarak okunabilir. Sonuç olarak bu durumda suhtelerin eşkıyalık ve gasptan gelen ganimetleri, merkezin vadettiği mansıplardan çok daha cazip görmesi kuşkusuz kabul edilebilir bir tarihsel olgudur.

Merkezin suhteler ile anlaşma yollarına bir diğer örnek ise, eşkıyalıktan vazgeçenlere asker olabilmek şansının tanınmasıdır. Takriben 1550'li yıllardan itibaren başlayan suhte isyanlarında ilk kez dile getirilen mesele burada onların, istihdam edilmesine yönelik şansların tanındığıdır. İsyancılar ilk kez merkez tarafından önce dirlik, şimdi ise asker olma fırsatıyla bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Talebe-i ulûma asker olabilmek şansı elbette doğrudan Anadolu'daki karışıklıkları bütünüyle ortadan kaldırma niyetiyle tanınmamıştır. Nitekim, bu tarihlerde İran ile gerilim artması ve devletin kapıkulları dışında taşradan sağlayacağı asker gücüne olan ihtiyacı belirleyici bir unsur olabilir. Bu çalışmanın muhtelif yerlerinde softaların ve levendlerin birçok silah kullandıkları belirtilmiştir. Buna mukabil incelediğimiz isyancı taife eşkıyalığı ve haramiliği bir yaşam tarzı haline getirdiklerinden dolayı Anadolu'da ateşli silahları da ustalıkla kullanmayı

suçlamaktan ve alıkoymaktan kaçınılması emredilmiştir ki, incelediğimiz nişan-ı hümâyûn gereğince hareket edilmeye çalışıldığının göstergesidir.

²⁰⁶ Dağhoğlu, age, s.105'teki 1582 tarihli 161. hükümde Hüdâvendigâr sancağındaki kadınlara verilen emir doğrultusunda her kim isyancılara bir zerre yardım ettiği anlaşılırsa subaşilar ve yiğitbaşilar tarafından derdest edilecektir. Bu hükümde dikkati çeken husus ise yöre halkından insanların suhteleri himaye ettiğiidir. Görünen odur ki suhteler yalnız başlarına bir süre hayatta kalmış olsalar dahi, yöre halkından onlara destek çıkmış ve merkezin görevlilerine bu husus da bildirilmek suretiyle caydırıcı yollar aranarak yardım ve yataklık edenlerin cezalandırılması emredilmiştir.

öğrenmiştir. Merkez de gayrı meşru yollar ile yetişmiş olan bu eşkıyalardan orduda ve cenkte yararlanmayı düşünmüş olabilir.

Görüldüğü gibi isyancılar devletin girişimlerine cevap verme noktasında tepkisiz kalmışlar ve eşkıyalık faaliyetlerine artan sayılarıyla devam etmişlerdir. Merkez durumu kontrol altına alamayıp suhtelere bir kez daha çağrıda bulunarak, cürümlerinin affını sunmasına rağmen tarihsel bulgular, 1584 yılında önceki nişan-ı hümâyûnun tekrarlanması da sonuç vermediğini göstermektedir. Önceki müzakerelerden farklı olarak 1584'te merkez, Anadolu'nun muhtelif yerlerindeki kadılara eşkıyaları takip etmekte görevli olan adamlarını uyarmasını ve yargısız infazın önüne geçilmesini istiyordu. Talebe akrabalarının ehl-i örf tarafından zulmünden kaçınılması gerektiği ve İstanbul medreselerindeki nakibler yoluyla iş birliği çerçevesinde mücadelenin gerçekleştirilmesi de ayrıca vurgulanıyordu. Çünkü talebelere, ailelere ya da onların yakınlarına yapılan kovuşturmalar eşkıyaların keskin mukavemetiyle sonuçlanıyordu.²⁰⁷

Devletin suhte olaylarına karşı aldığı tedbirlerden en bilineni ise *Kemerbaşı*²⁰⁸ adı verilen görevlilerin, bir kişinin gerçekten suhte olup olmadığını denetleyerek ona göre müdahale etmesidir. Şu hâlde kemerbaşılar, il erleri ve yiğitbaşı gibi isimlerle anılan görevliler yüzyılın son yirmi yılında isyancılar ile mücadelede başarısız gözüküyordu. Çünkü, merkezden 1582-1584 arasında sık sık tekrarlanan hükümler softa grubunu daha da yüreklendiriyor ve ehl-i örf'e karşı şiddeti meşru sayarak faaliyetlerine hız kesmeden devam ediyorlardı. Nitekim 1587 yılında tıpkı Bursa'da görülen softa lideri Mehmed gibi, Kara Hacı adında bir lider neredeyse emri altındaki iki yüz talebeyle Kastamonu'da birçok kişiyi katletmiş, şehir merkezinde kontrolü ele almıştı.²⁰⁹ Benzer hadiseler yüzyılın sonlarına doğru Anadolu'nun muhtelif yerlerinde vuku bulmuş, suhtelerin ise merkezi genellikle Batı Anadolu olmuştur.²¹⁰

²⁰⁷ Akdağ (2018), age, s.256.

²⁰⁸ Kemerbaşı: Anadolu'daki vilayetlerin İstanbul'daki temsilcilerine verilen addır. 1584 mukavelesinden sonra suhte taifesinin faaliyetlerini engellemek amacıyla merkez tarafından görevlendirilmiş ve ehemmiyet dereceleri artmıştır. Öte yandan Pakalın, sözlüğünde kemerbaşılarını şu şekilde açıklamıştır: “*Medresedeki talebenin elebaşı sayılır. Talebenin şikayetleri sırasında önlerine düşer, çok defa talebeyi ayaklandırdığı da olurdu...*” M. Zeki Pakalın (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü I*, s. 241.

²⁰⁹ BOA, MD, No: 62'den aktaran Akdağ (2018), age, s.260.

²¹⁰ Talebe ayaklanmalarının yayılış alanı genellikle Menteşe, Teke, Hamidili, Kastamonu, Karaman, Lârende, Saruhan gibi yerlerdir.

Olaylar büyürken merkezin aldığı tedbirlerin hiçbirisinin fayda getirmediği böylece açıklık kazanmıştır. 1580'lerden sonra artık büyük bölükler halinde örgütlenen suhteler Anadolu'da Eğri seferi öncesinde, tecrübelenmiş birer ehl-i fesâda dönüşmüşlerdir. Bu tarihten itibaren uzayan Avusturya ve İran harblerinin Anadolu iktisadını derinden sarsarak gerek merkeze toplanan vergiler gerekse ordu için zahire yahut hayvan tedarikinde büyük ölçüde azalma görülecektir. Merkez 1587 yılına gelindiğinde Anadolu'daki suhteler ile mücadelede il erleri ya da yiğitbaşları örgütlenme yoluna daha çok önem vermeye başlamıştır. İl erleri ya da yiğitbaşları ise muhtelif bölge ahalisinden oluşturulmuştur. İl erlerinin başlarına serdar olarak ise, Anadolu'da eski *mazûl*²¹¹, tımar erbapları ve suhtelerin tecavüzlerine maruz kalan birçok zengin dirlik sahipleri atanmıştır. Fakat burada merkezin il erleriyle oluşturduğu sekban bölükleri daha sonra Celâlî gruplanmalarına zemin hazırlayacaktır. Denilebilir ki devlet il erleri ya da sekban bölükleriyle, Celâlî bölüklerinin oluşumunu kendisi hazırlamıştır ve eşkıyalığın yeni rakipsiz liderleri bu bölükler içerisinde çıkmıştır.²¹²

Öte yandan XVI. yüzyılın ortalarından sonlarına doğru çok büyük gruplar haline gelen suhte ya da levend taifesi, Celâlîlerin ilk nüvelerini oluşturmuştur. 1590'lı yılların sonuna kadar Celâlî isminin nadir kullanılmasından mütevellit aslında tam olarak neyi karışladığı da muammadır. Şu durumda denilebilir ki, daha çok Anadolu'nun geçim darlığında olan genç ve mansıb adayı olan suhtelerin isyanı 1597'ye doğru yerini Celâlî önderlerine bırakmıştır. Fakat, bu çalışmanın da göstermeye çalıştığı gibi gerçekte suhte isminin belgelerde seyrelmeye başlaması onların Celâlî olmadıkları sonucunu doğurmaz. Tam tersine özellikle Eğri seferi sonrasında Anadolu'ya dağılan ve yine ateşli silahları kullanmayı bilen paralı askerlerin eşkıyalıkları artış gösterdiğinden dolayı artık Osmanlı vesika dilinde türlü şenaât ya da haramilik peşinde olanların Celâlî ifadesiyle özdeşleştirilmesidir.²¹³

²¹¹ Mazûl: Memuriyetten çıkarılan yahut bulunan memuriyetin lağvedilmesi sonucunda açıkta kalan şahıslara verilen isimdir. Bu şahıslara devlet Tanzimat'tan sonra açıkta kaldıkları müddetçe "mazûl akçası" adıyla geçimlerini sağlamaları için bir miktar para tahsis etmiştir. Bknz: M. Zeki Pakalın (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü II*, s.424. Anadolu'da XVI. yüzyılda mazûller, eski görevlerini almak amacıyla merkezin suhteler ile olan mücadelesine ortak olmuşlardır.

²¹² Akdağ (2018), age, s.261-262.

²¹³ S. White (çev. Nurettin Elhüseyni), (2013), *Osmanlı'da İsyân İklimi, Erken Modern Dönemde Celâlî İsyânları*, s.227-228.

Suhtelerin Celâflilere dönüşümünü ise 1595 yılında Toroslardan Karaman eyaletine doğru yayılan büyük bir harekettir. Suhteler büyük bir grup olarak Lârende' yi yağmalamaya başlamışlardı. Cereyan eden bu hadisede Selânikî 'ye göre başrolü oynayanlar sohta, levend ve görevden alınan mazûl beylerdi. Yine bu hadisede Karaman'ı yağmalayanlardan biri, XVII. yüzyılın başlarında büyük Celâfî lideri Karayazıcı Abdülhalim idi. Karayazıcı, suhtelerin bölgeyi yağmaladığı sırada büyük ihtimalle bir paralı askerdi. Ya da bir diğer ihtimalle Lârende 'ye suhte isyanlarını bastırmak için gönderilmiş fakat sonradan taraf değiştirmişti.²¹⁴

Böylece Anadolu'da yaklaşık yarım yüzyıl devam eden ve bir şekilde yönetim tarafından mağdur edilmiş birçok grubun faaliyetleri Karayazıcı önderliğinde sistematikleşmiş ve örgütlü bir isyan hareketine dönüşmüştür. Nitekim XVII. yüzyılın başlarında Bursa'ya uğrayan Ermeni bir seyyah, şehrin Celâfliler tarafından işgal edilip yakılmış olduğunu gözlemlemiştir.²¹⁵

²¹⁴ White (2013), age, s.230.

²¹⁵ Hrand Der Andresyan (yay. haz.), *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi*, 1. Baskı, Everest Yayınları, İstanbul: 2013, s.26.

SONUÇ

Özetle bu çalışmada, Anadolu'da takriben XVI. yüzyılın ortalarından başlayarak yine takriben aynı yüzyılın son çeyreğine değin sürmüş olan suhte isyanlarının nedenleri, muhtevası ve bunların ne tür olaylar doğurduğuna ilişkin çıkarımlar yapılmaya çalışıldı.

Bu doğurgular incelenerek başta kısaca XVI. yüzyılın ortalarında Osmanlı Anadolu'sunun içtimai, siyasal ve ekonomik durumları göz önüne alındı. Yine bu sosyal, ekonomik ve siyasal durumlar göz önüne alınırken, tüm Anadolu coğrafyası yerine Bursa şehri hareket noktası olarak seçildi ve mikro ölçekli bir tarihyazımı şekli izlenildi. En başta öğrenci hareketlerini doğuran ortamın açıklanmaya çalışılmasıyla, nüfus baskısı, değişken iklim koşulları ve tımar sisteminin öneminin giderek yok olmasıyla bağlantı kurulmaya çalışıldı. Osmanlıların kuruluşundan itibaren medreseleri hangi mantık ve işleyiş ile sürdürdüğüne ilişkin bazı örnekler sunularak, medreselerin XVI. yüzyılın ortalarından itibaren sayılarının niçin arttığı ve medrese önlerine biriken öğrencilerin neden bu kadar büyük kitlelere dönüştüğü saptandı.

XVI. yüzyılın başından ortalarına değin geçen süre zarfında Osmanlıların iç ve dış siyasetteki gelişmeleriyle birlikte ele alınmaya çalışılan suhte isyanları, Osmanlı tarihinde özellikle yüzyılın sonlarındaki celâlî gruplanmalarına sebebiyet verdiğiinden dolayı oldukça önemli tarihsel olaylar zincirinin belki de baş halkası mahiyetindedir. Medreselilerin isyanı aslında en yüksekteki ilmiye üyesinden başlayarak, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde infial halini almıştır. Bunun sebebi çalışmanın önceki bölümlerinde izah edildiği gibi Kanunî'nin saltanatında ya da daha öncesinde başlamış olan kapılanma hadisesinden ötürüydü. Merkezden taşraya doğru genişleyen bu hadise, suhtelerin yıllarca görev beklemelerine yol açmış ve en sonunda toplu soygun ya da diğer eşkıyalık hareketlerine dönüşmüştür.

Öte yandan çalışmada kullanılan bölgede bulunan arşiv kayıtları ve mevcut ikinci el tetkik eserler yardımıyla XVI. yüzyıl ortalarındaki suhte ayaklanmalarına ilişkin birkaç analiz yapıldı. Bu analizlerin en başında, Anadolu'nun tahrir kayıtlarına dayanan nüfus bilgilerinin belirtilmesi ve Osmanlı köylüsünün, çocuklarını tarım dışında toplumsal bir statü kazanmaları amacıyla medreselere göndermesinin ve artan asayişsiz ortamda bu

mekanların barınma ve beslenme gibi ihtiyaçları karşıladığı için tercih edilen bir çıkış yolu olduğu söylendi. Şüphesiz bu tercih, suhtelerin XVI. yüzyılın ortalarından itibaren sayıları medrese kapasitelerini aştığı için düzende birçok şeyin bozulmasına ve en sonunda mezun olan öğrencilerin iş bulamamasıyla birleşerek, Anadolu'da büyük bir isyan halini almasına sebebiyet verdiği saptandı.

Artan işsizlik karşısında suhte taifesi gasp, reayanın malına ve canına kastı gibi birçok eşkıyalık faaliyetlerine girişmiştir. Bu bağlamda eşkıyalık faaliyetlerinin bir tercih olduğu zikredilerek, onların birer sosyal eşkıya olabileceği çıkarımı yapıldı. Sosyal eşkıyalıklarını belirtmek için ise merkezin önerdiği sulh ve cürümlerinin affına yönelik anlaşmalara kayıtsız kalmaları örnek gösterilerek, aksine daha da artış gösterdiği saptandı. Suhte taifesinin mühimme kayıtlarına geçmiş olan ve seçilen bölgede yani Bursa sancağında işledikleri suçların mahiyetine yönelik çıkarımlar yapıldı. Bu çıkarımlar yapılırken suhtelerin özellikle aralarında ve daha sonrasında adı geçen bölgede köylülerin erkek çocuklarını kaçırmak onlara tecavüz ettikleri birçok kez gözlemlendi. Bunun nedenlerine yönelik kısa saptamalar yapılarak dönemin maddi medrese yapılarının özellikleri belirtilmeye çalışıldı. Suhtelerin emred oğlanları çekmeleri ve onlara tecavüz etmeleri değerlendirilirken bilhassa ahlaki yargılamalardan mümkün olduğunca sıyrılmaya gayret edildi nitekim, suhte isyanlarını ele alan birçok araştırmacının bu konuda ihtiyatlı davranmadan onları ahlaki yönden suçlu ilan etmelerine karşı, bir suhtenin niçin böyle bir mantaliteye sahip olduğu saptanmaya çalışıldı. Elde edilen bulgular gösterdi ki, suhteler yıllarca kapalı taş binalar ardında yıllarını 3-5 kişilik odalarda kalarak, güneş ışığından mahrum geçirmişlerdir. Bu yıllarda yine dışarıya çıktıklarında çeşitli görevliler tarafından takip edilerek, herhangi bir karşı cins ile etkileşime geçmeleri halinde medreselerinden atıldıkları sürecin başladığı görülmüştür.

Son tahlilde XVI. yüzyılın ortalarından sonraki süreçte araştırma için seçilen bölgelerden olan Bursa'da nam salmış büyük bir suhte başının hikayesi ele alındı. Belgeler ışığında Mehmed adlı suhte başının, Bursa-Alanya-Söğütbeli arasında babası Abdi ile yaptığı eşkıyalık faaliyetleri saptandı. Bu bulgulardan Mehmed'in elli altmış kişilik suhte topluluklarına hükmettiği ve onlara liderlik ettiği görüldü. Babasıyla birlikte Bursa, Alanya ve Söğütbeli hattında tanınmamak için katırcı kılığında dolaştıkları ve sakallarını tıraş ettirerek tebdil kıyafetle gezdiği görüldü. Buradan varılan sonuç ise suhte başı

Mehmed ve babası Abdi'nin organize bir suçlar silsilesi oluşturarak merkez görevlilerinden birçok kez kaçmayı başardığı izlendi. Bu bilgiler daha önce araştırmacıların dikkatini çekmemiş olması nedeniyle son derece özgün bir tarihsel vaka olarak belirtildi ve XVI. yüzyıl suhte ayaklanmalarının muhtevisiyatına dair bir boşluğu doldurması amaçlandı.

Diğer taraftan çalışmada kullanılan vesikaların tarihsel iz sürümü yapılarak Mehmed adlı sohta liderinin hikayesi, diğer isyan etmiş olan öğrencilerin faaliyetlerinin bilinmesi açısından bir örnek niteliği taşımaktadır. Mehmed'in son akıbeti her ne kadar ölüm, babasının ise kürek cezasına çarptırılarak İstanbul'a gönderilmiş olduğu anlaşılrsa da XVI. yüzyılın suhte isyancılarının çoğu kez merkez görevlilerinden başarıyla kaçtığı ve kaçtıkları bölgelerde kendilerini saklamayı bildikleri sonucuna ulaşılması yine çalışmanın kayda değer bulgularından birisini teşkil etmiştir.

Ezcümle bu çalışmada, “vergi alanların” yerine “vergi verenlerin” hikayesinin anlatılması amaçlandı. Osmanlı sosyal-ekonomik tarihine ve isyan literatürüne bu açıdan katkı sunacağı düşünüldü. Anadolu'nun muhtelif yerlerinden gelip, tarik-i tadrîsde beliren bu grubun nasıl birer eşkıya haline geldiği ve ardından da toplumsal açıdan huzursuz birçok grubu içine dahil ederek yüzyılın sonunda geniş çaplı bir memnuniyetsizliğin göstergesi olan celâlî ayaklanmalarına yol açtığı şu hâlde gözler önüne serilmiş bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Abacı, Nurcan . *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. Yüzyıl)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Agoston, Gabor. *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*. Çeviren Kahraman Şakul. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları , 2017 .
- Akdağ, Mustafa . «Tımar Rejiminin Bozuluşu.» *AÜDTCFD C.3* , no. 4 (1945): 419-431.
- . *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*. 1. . İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Akdağ, Mustafa. *Celâli İsyânları (1550-1603)*. Ankara: AÜDTCF Yayınları, 1963.
- . *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*. 4. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı Kanûnnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*. Cilt IV. İstanbul: OAV Yayınları, 1992.
- Allouche, Adel. *The Origins and Development of the Ottoman-Safavid Conflict (906-962/1500-1555)*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1983.
- Aslanapa, Oktay . *Osmanlı Devri Mimarisi*. 2. Baskı . İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayınları, 2004.
- Aykut, A. Sait. *İbn Battûta Seyahatnâmesi*. 2. Baskı. Cilt 1. İstanbul: YKY Yayınları, 2004.
- Aykut, Şevki Nezihi. *Hüseyin Tûgî Müsibetnâme*. Ankara: TTK Yayınları , 2010 .
- Ayverdi, İsmail Hakkı . *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri (1230-1402)*. İstanbul: Baha Matbaası, 1966.
- Babinger , Franz . *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*. 1982.
- Babinger, Franz. *Mehmet the Conqueror and His Time*. New Jersey: Princeton University Press, 1978.
- Baltacı , Cahid . *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*. İstanbul : M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005 .
- Barkan, Ö. Lütfi , ve Enver Meriçli. *Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defterleri I*. Ankara: TTK Yayınları , 1998 .
- Barkey, Karen . *Farklılıklar İmparatorluğu Karşılaştırmalı Bir Tarih Perspektifinden Osmanlılar*. Çeviren Ebru Kılıç . İstanbul: Versus Yayınları, 2013.
- Barkey, Karen. *Bandits and Bureaucrats The Ottoman Route to State Centralization*. New York : Cornell University Press, 1994.
- Bayezıt, Yasemin. *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*. Ankara: TTK Yayınları , 2014.
- Birgül, M. Fatih , ve L. Ali Çanaklı. *Mülâzım Abdülkâdir, Bursa Tarihi Kulavuzu*. Ankara: Bursa İl Özel İdaresi , 2009 .
- Bozkurt, Nebi. *Medrese* . Cilt 28, *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde, 327. İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi , 2003.
- Cevad , Ali . *Celali Abaza Mehmed Paşa*. İstanbul: Şems Matbaası , 1913.
- Cezar, Mustafa. *Osmanlı Tarihinde Levendler*. 2. Baskı. Ankara: TTK Yayınları, 2013.
- Cook, Michael A. *Population Pressure in Rural Anatolia, 1450-1600*. London: Oxford University Press, 1972.

- Çerçi, Faris. *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Kühü'l Ahbâr'ında II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed Devirleri*. Cilt II. 2000.
- Çevik, Mümin. *Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, Mevzûât'ül Ulûm*. İstanbul: Üçdal Neşriyat , 2013.
- Çıpa, Erdem . *The Making of Selim Succession, Legitimacy and Memory in the Early Modern Ottoman World*. Indiana : Indiana University Press, 2017 .
- Dağlıoğlu, Hikmet Turan. *XVI. Asırda Bursa 1558-1589*. Bursa: Bursa Vilayet Matbaası , 1940.
- Dankoff, R., Seyit A. Kahraman, ve Y. Dağlı. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. İstanbul: YKY Yayınları, 2006.
- Der Andresyan, Hrand. *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi*. İstanbul: Everest Yayınları , 2013.
- Delilbaşı, Melek. *İki İmparatorluk Tek Coğrafya: Bizans'tan Osmanlı'ya Geçişin Anadolu ve Balkanlar'daki İzleri*. İstanbul: İthaki Yayınları, 2013.
- Doukas, Mikhael . *Tarih-Anadolu ve Rumeli 1326-1462*. Çeviren Bilge Umar. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008.
- Düzdağ, Ertuğrul. *Gazavât-ı Hayreddin Paşa*. Cilt I. İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları, 1978.
- . *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları, Kanuni Devrinde Osmanlı Hayatı*. 3. Baskı . İstanbul: Kapı Yayınları, 2018.
- Ergenç, Özer. *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*. 2. Baskı . Ankara: TTK Yayınları, 2014.
- Fernand, Braudel . *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*. Çeviren Mehmet Ali Kılıçbay. Cilt I. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1989.
- Fleisher, Cornell H. . *Tarihçi Mustafa Âli, Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*. Çeviren Ayla Ortaç. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Fodor , Pal , ve Geza David. «Political, Military, Demographic, and Social Aspects of Ottoman Rule in Hungary.» *Exhibition on Ottoman Art 16-17th Century Ottoman Art and Architecture in Hungary and in the Center of the Empire* içinde, yazar Baha Tanman ve Belgin V. Demirsar. İstanbul 2010 Avrupa Kültür Baskenti Ajansı Yayınları , 2010 .
- Gürkan, E. S. *Sultanın Korsanları, Osmanlı Akdeniz'inde Gazâ, Yağma ve Esaret, 1500-1700*. İstanbul: Kronik Yayınları , 2018 .
- Hızlı, Mefail . «Bursa Mahkeme Sicillerine Göre XIV. ve XVI. Yüzyıllarda Bursa Medreseleri.» Doktora Tezi , Uludağ Üniversitesi, Bursa, 1992.
- Hobsbawm, Eric J. *Bandits*. New York: Pantheon Books, 1981.
- İ. İnan , Huricihan . *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*. 2. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Imber, Colin. *The Ottoman Empire, 1300-1650 The Structure of Power*. 1. . New York: Palgrave Macmillan, 2002.
- İnalçık, H. «A Case Study of the Village Microeconomy: Villages in the Bursa Sancak, 1520-1593.» *The Middle East and The Balkans Under the Ottoman Empire Essays on Economy and Society* içinde, 160-173. Bloomington : Indiana University Press, 1993.
- İnalçık, Halil . *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*. Ankara: TTK Yayınları , 1954.

- . *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*. 18. Çeviren Ruşen Sezer. İstanbul: Yapı Kredi yayınları, 2013.
- . *Rönesans Avrupası Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*. 5. Baskı . İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014.
- İnalcık, Halil , ve Mevlud Oğuz. *Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemmed Hân: 'Izladi ve Varna Savaşları (1443–1444) Üzerinde Anonim Gazavâtnâme*. Ankara : TTK Yayınları , 1989.
- İnalcık, Halil; Quataert, Donald;. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi 1300-1600*. Çeviren Halil Berktaş . Cilt I. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2018.
- İpşirli, M. *Selânikî Mustafa Efendi, Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*. Cilt I. Ankara: TTK Yayınları, 1999.
- İpşirli, Mehmet. «Medrese (Osmanlı Dönemi).» *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde, 327-333. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2003.
- Kafadar, Cemal. *İki Cihan Âresinde Osmanlı Devletinin Kuruluşu*. 1. Çeviren Ceren Çıkm. Ankara: Birleşik Yayınevi, 2010.
- Kastritsis, Dimitris J. *Empire Building and Representation in the Ottoman Civil War of 1402–1413*. Boston: Boston Leiden Press, 2007.
- Kepeci, Kamil . *Bursa Hanları*. Bursa , 1935 .
- . *Bursa ve Anıtları*. İstanbul: Taç Vakfı Yayınları , 2016.
- Kunt, İbrahim Metin. *Sultan Servants: The Transformation of Ottoman Provincial Government 1550-1560*. New York: Columbia Universtiy Press, 1983.
- Küpeli, Özer. *Osmanlı-Safevî Münasebetleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2014.
- Kütükoğlu, Bekir . *Osmanlı-İran Münasebetleri (1578-1612)*. İstanbul: Fetih Cemiyeti Enstitüsü Yayınları, 1933.
- Kütükoğlu, M. *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*. Ankara: TTK Yayınları , 2000 .
- Lowry , Heath W. *Osmanlı Döneminde Balkanların Şekillenmesi 1350-1550: Kuzey Yunanistan'ın Fethi, İskânı ve Altyapı Gelişmesi*. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2008.
- . *The Nature of the Early Ottoman State* . Albany : State Universtiy of New York Press , 2003.
- Lowry , Heath W. *Fourteenth Century Ottoman Realities: In Search of Hacı-Gâzî Evrenos, On Dördüncü Yüzyıl Osmanlı Gerçekleri: Hacı-Gâzî Evrenos'un İzinde*. İstanbul: Bahçeşehir University Press, 2012.
- . *Osmanlıların Ayak İzlerinde: Kuzey Yunanistan Mukaddes Mekânlar ve Mimari Eserleri Arayış Yolculukları*. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları , 2009.
- Lowry, Heath W. «Gezginlerin Gözünden ve İdari Kayıtlardaki Bilgiler Işığında Osmanlı Döneminde İznik, 1331-1923.» *Tarih Boyunca İznik* içinde, yazar O. Aslanapa, İ. Akbaygil ve H. İnalcık. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları , 2004.
- Magoulias, J. H. . *The Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks by Dukas*. Detroit : Wayne State University Press, 1975.
- Ocak, Ahmet Yaşar . *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15-17. Yüzyıllar*. 4. Baskı . İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.
- Orbay, K. «16. ve 17. Yüzyıllarda Bursa Ekonomisi: Sultan Çelebi Mehmed Yeşil İmareti'nin Mali Tarihi (1553-1600).» *OTAM* 2, no. 22 (2007): 125-158.
- Ortaylı, İlber . *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 1994.

- Özel , Oktay . «Banditry, State And Economy: On the Financial Impact of the Celali Movement in Ottoman Anatolia.» *IXth Congress of Economic and Social History of Turkey, Dubrovnik*. Ankara: TTK Yayınları, 2005.
- Özel, Oktay. *The Collapse of Rural Order in Anatolia*. Boston: Boston Leiden Press, 2016.
- Öztürk, Necdet . *Oruç Beğ Tarihi 1288-1502*. İstanbul : Çamlıca Yayınları , 2008.
- Pakalın, M. Zeki . *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü I*. Ankara: MEB Yayınları , 1993.
- Peçevî, İbrahim . *Tarih-i Peçevî*. İstanbul, 1924.
- Schiltberger, Johannes. *Bondage and Travels of Johann Schiltberger A Native of Bavaria, in Europe, Asia, and Africa, 1396-1427*. Düzenleyen: Philip Brunn. New York : Cambridge University Press, 2010 .
- Şeker, M. *Gelibolulu Mustafa 'Âli ve Mevâ'idün-Nefâis fi Kavâ'idi'l-Mecâlis*. Ankara: TTK Yayınları, 1997.
- Şentürk, M. Hüdayi . *Gelibolulu Mustafa Âli Kühü'l-Ahbar*. Cilt II. Ankara: TTK Yayınları, 2003.
- Taceddin Ahmed b. İbrahim Ahmedî . *İskendernâme*. Çeviren Yaşar Akdoğan. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Tansel , Selahattin . *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti*. Ankara : TTK Yayınları, 1999.
- Tansel, Selahattin . *Yavuz Sultan Selim*. Ankara: MEB Basımevi, 1969.
- Turan, Şerafettin . *Kanunî'nin Oğlu Şehzâde Bâyezid Vak'ası*. Ankara: TTK Yayınları , 1961.
- Tursun Bey. *Târîh-i Ebü'l-Feth*. Çeviren Mertol Tulum. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1971.
- Uluçay, M. Çağatay . *XVII. Asırda Saruhan 'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*. İstanbul : Manisa Halkevi Yayınları, 1944.
- Unan , Fahri . *Kuruluşundan Günümüze Fâtih Külliyesi*. Ankara: TTK Yayınları , 2003.
- Uysal, Abdullah . *Kanun-nâme-i Ehl-i Hiref*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1993.
- . *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*. Ankara: TTK Yayınları, 2014.
- . *Osmanlı Tarihi*. Cilt III. 2. Kısım . Ankara: TTK Yayınları, 2011.
- White, Sam. *Osmanlı'da İsyân İklimi*. 1. Baskı. Çeviren Nurettin Elhüseyni. İstanbul: Alfa Yayınları, 2013.
- Witteck, Paul. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*. 2. . Çeviren Fatmagül Berktaş. İstanbul: Pencere Yayınları, 2000.
- Woodhead, Christine, dü. *The Ottoman World*. New York : Routledge Press, 2012.
- Yavuz, Kemal, ve Yekta Saraç. *Osmanoğulları'nın Tarihi, Tevârîh-i Âl-i Osman*. İstanbul: K Kitaplığı Yayınları, 2007.
- Walter G. Andrews, M. Kalpaklı, *The Age of Beloveds Love and the Beloved in Early-Modern Ottoman and European Culture and Society*, Duke University Press, Durnham:2005.

Sürelî Yayınlar

- Barkan, Ömer Lütfi . «XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri.» *Bellekten C. XXXIV*, no. 136 (1970): 557-607.

- Beyazıt, Yasemin . «XVI. Yüzyıl İlmiye Kanûnnâmeleri ve Medrese Eğitimi.» *Belleten*, no. 283 (2014): 968-962.
- Arnakis, Georgiades G. «Gregory Palamas among the Turks and Documents of His Captivity as Historical Sources.» *Speculum*, Ocak 1951: 104-118.
- Atçıl, Zahit. «Why Did Süleyman The Magnificent Execute His Son Şehzade Mustafa in 1553?» *The Journal of Ottoman Studies*, no. 48 (2016): 67-103.
- Çizakça, M. «A Short History of the Bursa Silk Industry (1500-1900).» *JESHO*, no. 2 (1980): 142-152
- Çizakça, M. «Ottoman Cash Waqfs Revisited: The Case of Bursa 1555-1823.» *FSTC*, 2004: 2-20 .
- Dalsar, Fahri. «Medreseler Kanûnnâmesi.» *Nilüfer Dergisi*, no. 5 (1945).
- Dennis, George T. . «1403 Tarihli Bizans-Türk Antlaşması.» *Orientalia Christiana Periodica XXXIII* (1967): 72-82.
- Emecen, Feridun. «İhtirasın Gölgesinde Bir Sultan: Yıldırım Bayezid.» *Osmanlı Araştırmaları*, no. 43 (2014): 67-92.
- Erder, L. «Bursa İpek Sanayiinde Teknolojik Gelişmeler (1835-1865).» *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1978.
- Erder, Leila , ve Suraiya Faroqhi . «Population Rise and Fall in Anatolia 1550-1620.» *Middle Eastern Studies*, no. 15 (1979): 322-345.
- Faroqhi, S. «Social Mobility Among the Ottoman Ulema in the late Sixteenth Century.» *International Journal of Middle East Studies*, no. 4 (1973): 204-218
- Faroqhi, Suraiya , ve Leila Erder. «Population Rise and Fall in Anatolia 1550-1620.» *Middle Eastern Studies*, no. 15. (Kasım 1979): 322-345.
- Hızlı, Mefail. «Osmanlı Dönemi Bursa'sında Eğitim-Öğretim Vakıflarına Genel Bir Bakış.» *U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, no. 7 (1998): 183-191.
- İnalcık, H. «Bursa and the Commerce of Levant.» *JESHO*, no. III/2 (1962).
- İnalcık, H. «Bursa Şer'iyeye Sicillerinde Fatih Sultan Mehmed'in Fermanları.» *Belleten XI*, no. 44 (1947): 693-706.
- İnalcık, Halil . «Fâtih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası.» *OÜFED*, no. 3 (1988).
- İnalcık, Halil . «Osmanlılar 'da Raiyyet Rüsûmu.» *Belleten C. XXIII*, no. 92 (1959): 575-610.
- Koç, Yunus. «XVI. yüzyıl Ortalarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Suhte Olayları.» *Hacettepe Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, no. 8. (2013): 148-159.
- Ocakaçan, Levent Kaya . «Cigalazade Yusuf Sinan Pasha (C.1545-1606).» *Mediterranea Ricerche Storiche*, no. 34 (2015).

- Özbaran, Salih . «Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu: Onaltıncı Yüzyılda Ticaret Yolları Üzerinde Türk-Portekiz Rekabet İlişkileri.» *İÜEF Tarih Dergisi*, no. 31 (1977): 65-146 .
- Pal, Fodor. «Ottoman Policy Towards Hungary, 1520-1546.» *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung. Tomus XLV*, 1991: 271-345.
- Sencer, Oya. «Türkiye'nin Toprak Sorunlarına Tarihsel Açından Bir Bakış.» *İÜSD II*, no. 17-18 (1962): 133-170.
- Sılay, Kemal. «Ahmedî's History of the Ottoman Dynasty.» *Journal of Turkish Studies: Türlük Bilgisi Araştırmaları*, no. 16 (1992).
- Tekindağ, Şehabettin . «Teke-Eli ve Teke-Oğulları.» *İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi*, no. 7-8 (1976-77).
- Uluçay, M. Çağatay . «Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?» *İUEF Tarih Enstitüsü Dergisi*, no. 9 (1959): 53-90.
- Uzunçarşılı, İsmail H. . «Gazi Orhan Bey Vakfiyesi 724 Rebiülevvel – 1324 Mart.» *Belleten C. V* , no. 19 (1941).
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı . «Fatih Sultan Mehmet'in Vefatı Üzerine Vezir İshak Paşa'nın II. Bayezid'i Saltanata Dâveti Arızası.» *Belleten C. XXV*, no. 97 (1961).
- Yılmaz, Fikret . «Selim'i Yazmak.» *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies LI* (2018): 297-390 .
- Yılmaz, Fikret. «Zina ve Fuhuş Arasında Kalanlar Fahişe, Subaşıya Karşı.» *Toplumsal Tarih Dergisi*, no. 220 (2012): 22-31.

Diğer Kaynaklar

- Börekçi , Günhan . *Faction and Favorites at the Courts of Sultan Ahmed I and His Immediate Predecessors*. Doktora Tezi, Columbus: Ohio State University, 2010.
- Eren, Yunus . «34 Numaralı ve H. 986/1578 Tarihli Mühimme Defteri "İnceleme Metin".» Yüksek Lisans Tezi , Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü , İstanbul, 2011.
- Gerber , Haim . «The Anatolian City of Bursa in the Seventeenth Century: Economy and Society.» Doktora Tezi, Hebrew University , Jerusalem, 1976.
- Hızlı, Mefail . «Bursa Mahkeme Sicillerine Göre XIV. ve XVI. Yüzyıllarda Bursa Medreseleri.» Doktora Tezi , Uludağ Üniversitesi, Bursa, 1992.
- Kafadar, Cemal. «When Coins Turned Into Drops of Dew and Bankers Became Robbers of Shadow the Boundaries of Ottoman Economic Imagination at the end of the Sixteenth Century.» Doktora Tezi , Institute of Islamic Studies , McGill University , Montreal , 1986.
- Kunt, İ. Metin. «Sancaktan Eyalete 1550-1600 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi.» Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi , İstanbul, 1975.
- Ocakaçan, L. Kaya. «Geç 16. ve 17. yy'da Osmanlı Devleti'ndeki Patronaj İlişkilerinin Gazanfer Ağa Örneği Üzerinden Venedik Belgelerine Göre İncelenmesi.» Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2016.

Solak Yılmaz , Özlem . «Mühimme Defterlerine Göre Osmanlı Devleti'nde Suhte İsyancılar (1558-1576).» Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi , Muğla, 2014.

Yıldırım, Rıza. «Turcoman Between Two Empires: The Origins of the Qızılbaş Identity in Anatolia (1444-1514).» Doktora Tezi, Bilkent University , Ankara, 2008.

Arşiv Kaynakları

BOA, 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560), Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları, Ankara:1993.

BOA, 5 Numaralı Mühimme Defteri 973/1565-1566, *Özet ve İndeks*, Ankara:1994.

BOA, 7 Numaralı Mühimme Defteri 975-976/1567-1569 *Özet, Transkripsiyon I*, Ankara: 1998.

BOA, 5 Numaralı Mühimme Defteri 973/1565-1566 *Özet ve İndeks*, Ankara: 1994.

Mühimme Defterleri (DVNSMHH.d): Dosya ve Gömlek No: 26-258, Tarih: H. 01-04-982.

26-258. Tarih: H.01.04.982

26-710. Tarih: H.14.06.982

25-2602. Tarih: H.14.06.982

25-2771. Tarih: H.08.07.982

26-715. Tarih: H.17.06.982

Şerhiye Sicilleri

Bursa (A) Sicilleri, a-105-174.

Ansiklopedi Maddeleri

Nebi Bozkurt: “Medrese”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2003, C.28.

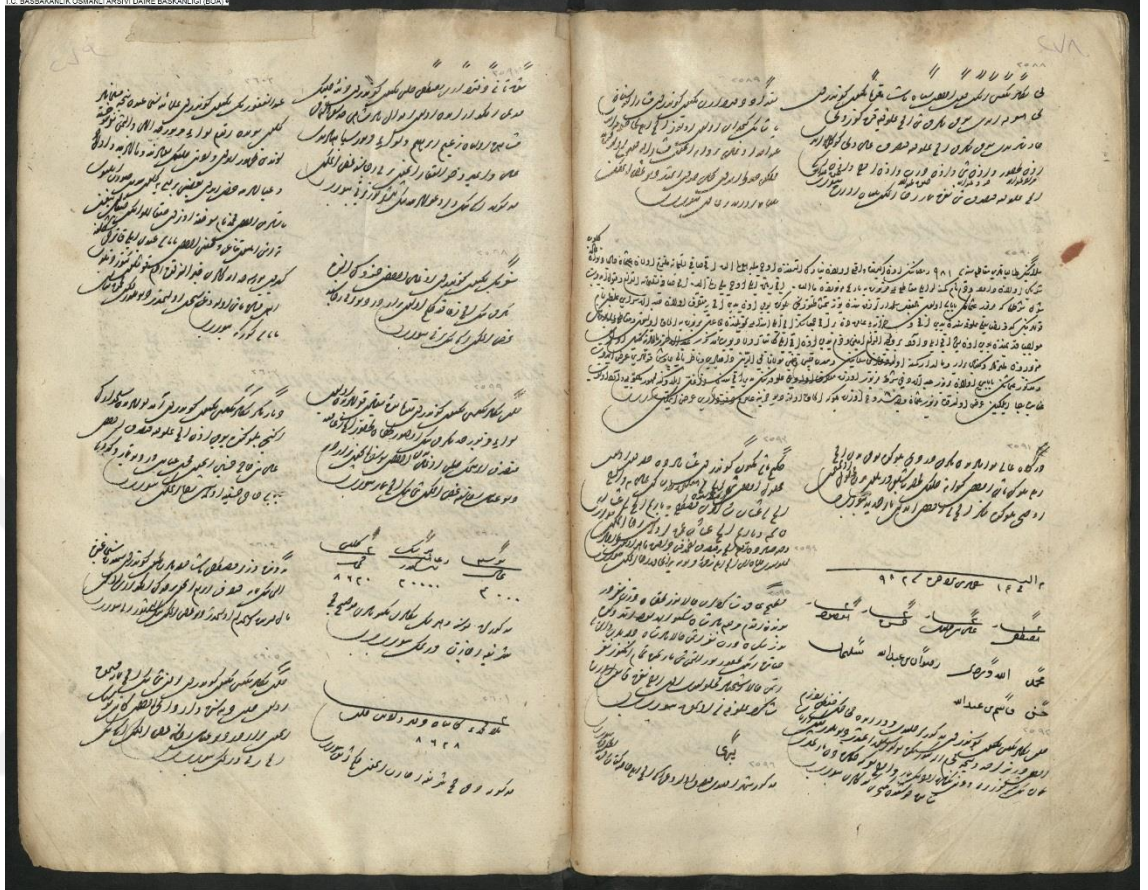
Halil İnalçık, “Bayezid I”, *TDVİA*, C. 5.

FERİDUN EMECEN, "Süleyman I", *TDV* , <https://islamansiklopedisi.org.tr/suleyman-i#1> (28.04.2019).

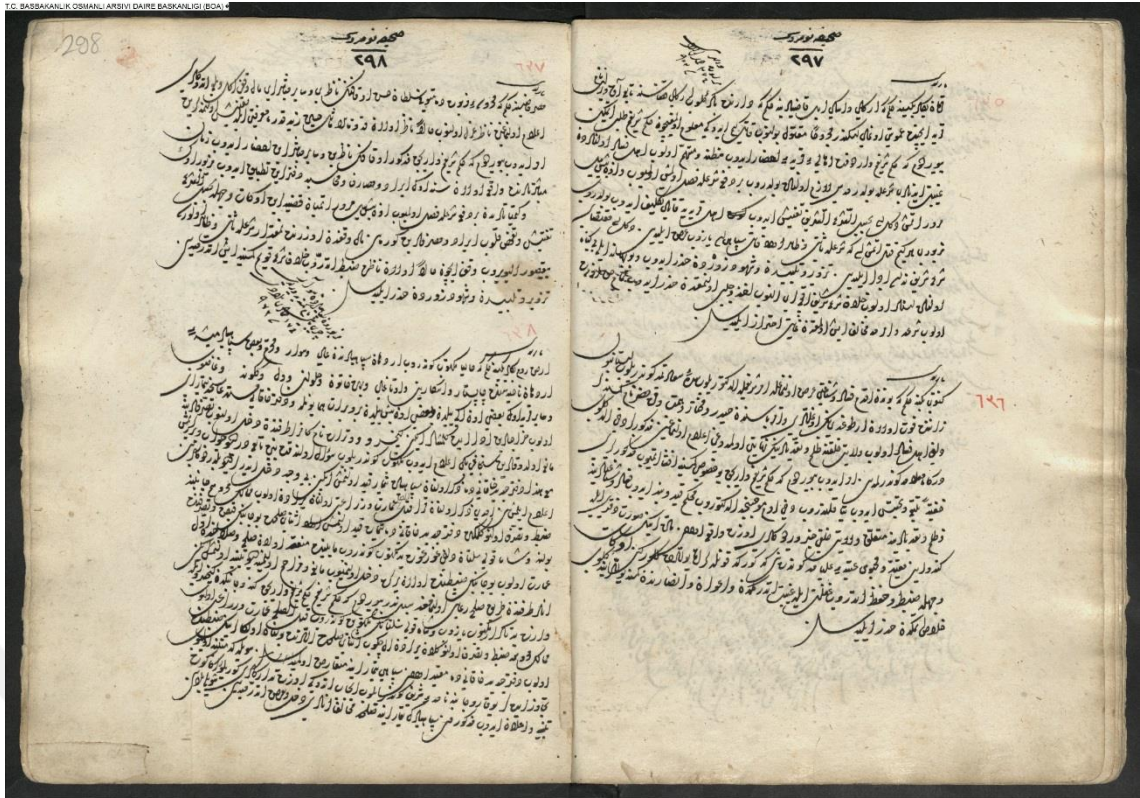
S. Aynural, "Kapan", *TDVİA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kapan> (12.04.2019).

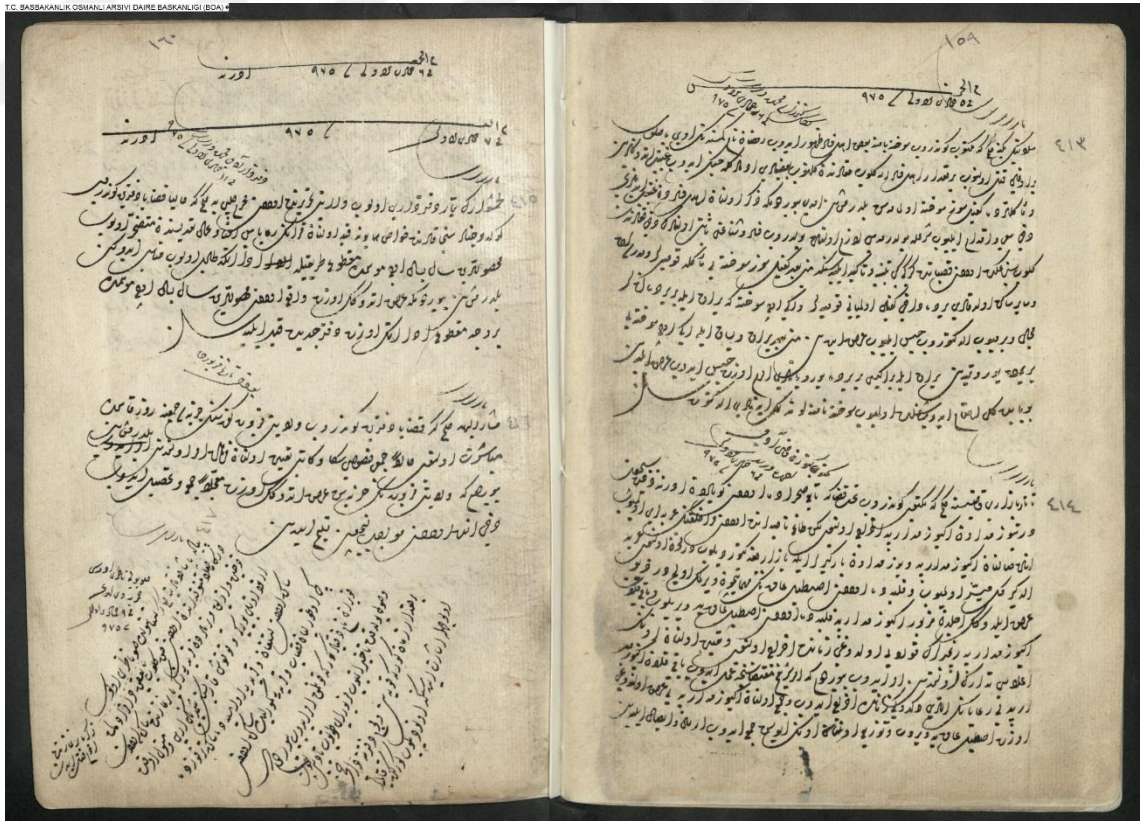
EKLER
MÜHİMME KAYITLARINDA SUHTE HADİSELERİ İLE İLGİLİ
BELGE ÖRNEKLERİ

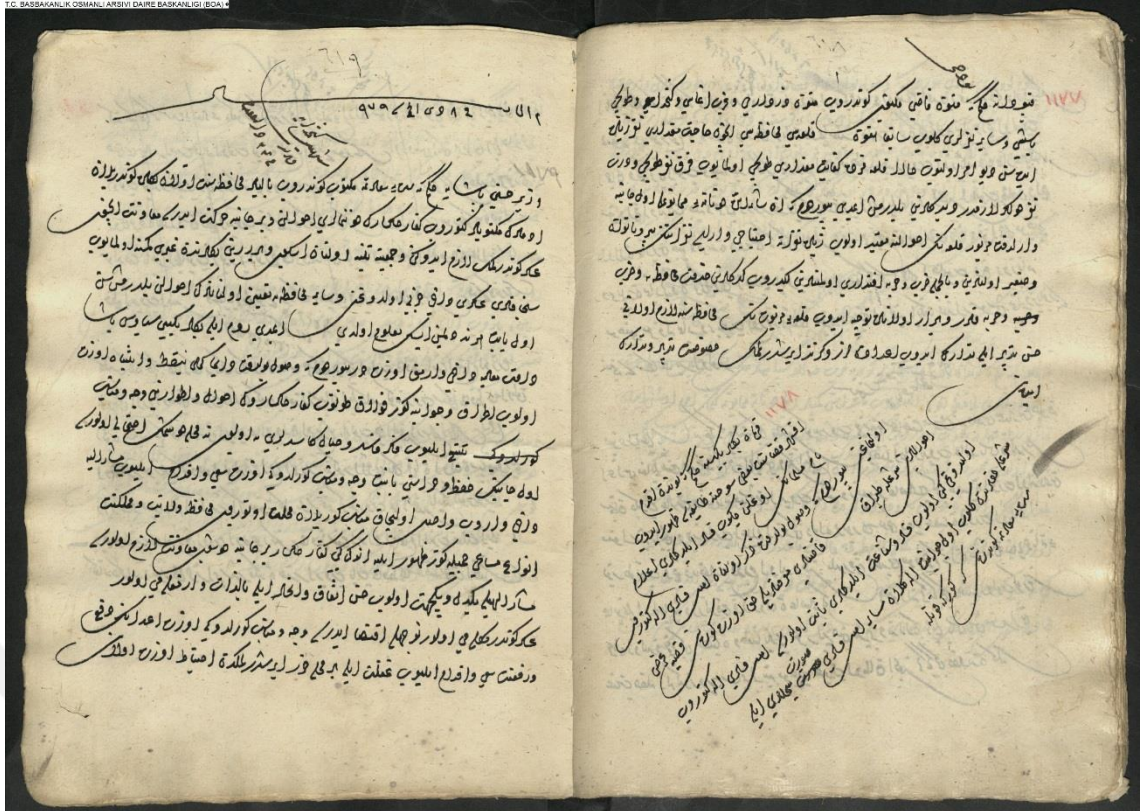
A.DVNSM.HM.0.0025

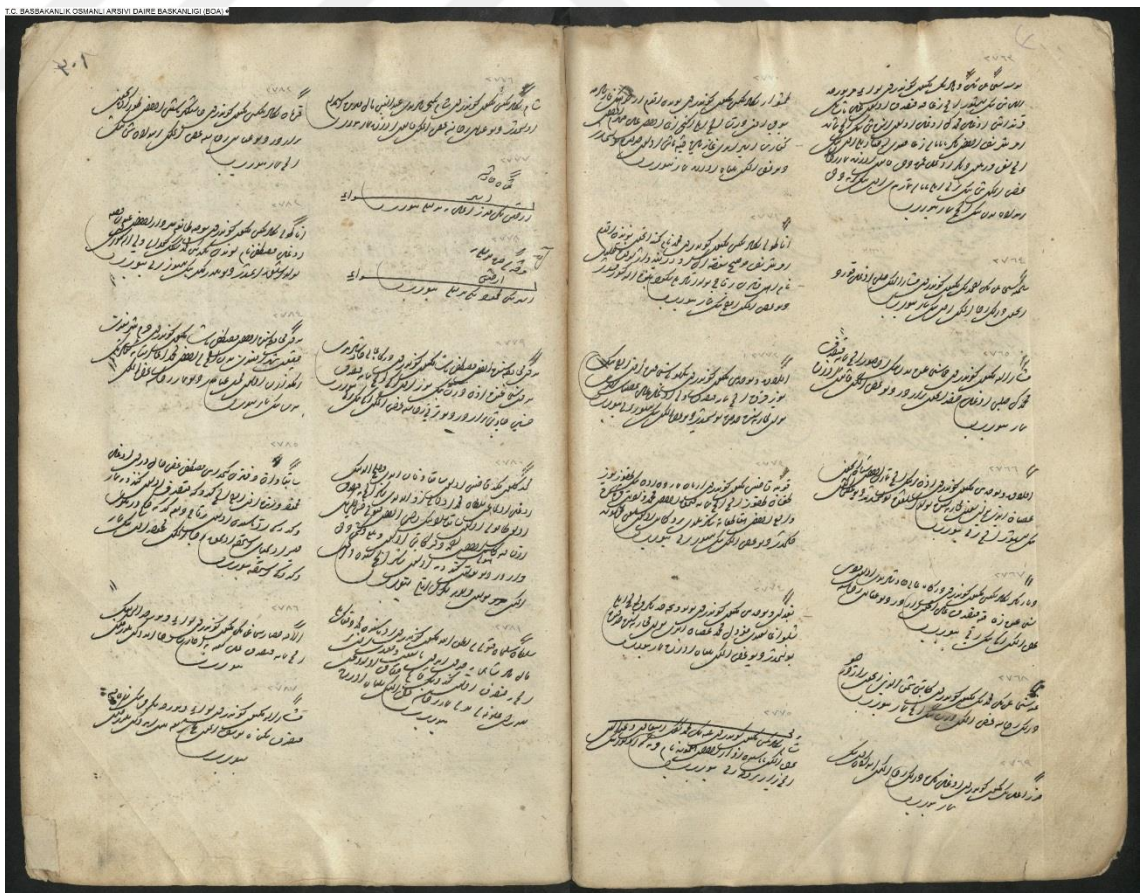
A. {DVNSMHM.d.00006

A. {DVNSMHM.d.00007

A. {DVNSMHM.d.00012

A. {DVNSMHM.d.00025

